

योऽपेक्ष्य सिध्यते भावः सोऽसिद्धोऽपेक्षते कथं ।

अथाप्यपेक्षते सिद्धस्त्वपेक्षास्य न युज्यते ॥ ११

यो ह्यपेक्ष्याण्यो भाव इन्धनाणां भावमपेक्ष्य सिध्यति सोऽसिद्धो वेन्धनमपेक्षते सिद्धो वा । यस्यसिद्धस्तदासिद्धत्वात् खरविपाणवन्नेन्धनमपेक्षते । यथ सिद्धः [Tib. 82a] सिद्धत्वात्किमस्येन्धनमपेक्षता । न हि सिद्धं पुनरपि साध्यते वैषय्यात् । एवमिन्धनेऽपि 5 वाच्यं ॥ तस्मान्नायोन्धनयोः परस्परपेक्षता वैगपच्येन वा सिद्धिरिति ॥ यतश्चैवं तस्मात् ।

अपेक्ष्येन्धनमग्निं ।

अथ स्यादनपेक्ष्याग्निस्तर्हि भविष्यतीति । एतदपि न युक्तमित्याहुः ।

नानपेक्ष्याग्निमिन्धनं ।

अन्यत्रप्रतिषेधादहेतुकवप्रसङ्गाच्च ॥

10

यथा चाग्निपेक्ष्य यानपेक्ष्य वेन्धनं न संभवति । एवमिन्धनमपीत्याहुः ।

अपेक्ष्येन्धनमग्निं न नानपेक्ष्याग्निमिन्धनं ॥ १२

एतच्चानन्तरमेव गतार्थत्वात् पुनरुच्यते ॥

अत्राहुः । किमनपास्माकमतिमूढेनैकिकया प्रवेष्टनं ⁽⁵⁾ ये वयं ब्रून्ते यस्मादग्निनेध्य-

1) དངོས་པོ་ བཞུགས་ འགྲུབ་ ཀྱང་ ཡིན་པ། དེ་ མ་གྲུབ་ན་ ཇི་ལྟར་ བཞུགས།
ཅེ་ཞེ་ གྲུབ་པ་ བཞུགས་ རྟེན་ ཅ། དེ་ དེ་ བཞུགས་པར་ མེ་རིགས་སོ།

2) རྟེན་ལ་ བཞུགས་པའི་ མེ་ མེད་དོ། རྟེན་ལ་ མ་བཞུགས་ མེ་ ཡང་ མེད། མེ་ལ་
བཞུགས་པའི་ རྟེན་ མེད་དོ། མེ་ལ་ མ་བཞུགས་པའི་ རྟེན་ ཡང་ མེད། Variantes aux
pādas impairs: me med-de . . . gin med-na.

3) gata = གོ་པར་བྱད་པ་.

4) Voir ci-dessus p. 68, n. 5. — དབྱུང་པ་ རྟེན་ཏུ་བྱ་མོ་.

5) Mas ye dhāraṇtu sayam. Le tibétain a seulement ཁོ་པོ་ཅག་ དེ་ = ra-
yam eva ...

मानमिन्धने प्रत्यक्षत उपलभ्यते तस्मात्ते एवापीन्धने इति ॥ उच्यते । स्यादेतदेवं [63a]
यद्यपिरिन्धनं दहेत्⁽¹⁾ । पद्रीन्धनेग्निः संभवेत्तस इन्धनं दहेत् । न तु संभवतीत्याह ।

यामच्छत्यन्यतो नाग्निरिन्धनेग्निर्न विद्यते ।

इन्धनव्यतिरिक्तातावत्कुतश्चिदन्यतोऽग्नेरागमनं नास्ति तस्यादृष्टत्वात् । निरिन्ध-
नस्य दहेतुकस्यग्नेरागमनाभावात् । सेन्धनस्य चागमने प्रपोजनभावात् । तत्रापि चेन्धने
तुल्यपर्यनुयोगात्⁽²⁾ । यनवस्याप्रसङ्गाच्च । यामच्छत्यन्यतो नाग्निः [Tab. 62b] ॥ तवेन्धने
ऽप्यग्निर्न संभवति तत्रानुपलभ्यमानत्वात् ॥

यद्य स्याद्विद्यमानस्यापि मूलोदकादिवदभिव्यञ्जकप्रत्ययवैकल्यात्पूर्वमनुपलभ्य-
मानत्वं । यदृष्टानिघर्षणादभिव्यञ्जकप्रत्ययसंभवात्तु यद्याहुपलब्धिरिति । इदमेव तावत्सं-
10 प्रधार्यति ॥ किं पुनर्मूलोदकादीनामभिव्यञ्जकेः प्रत्ययैः क्षिप्यत इति । तत्र स्वह्रपं
तावन्न क्षिप्यते विद्यमानत्वात् । यमिव्याक्तिः क्षिप्यत इति चेत् । केगमभिव्यक्तिर्नाम ।
प्रकाशतेति चेत् । एवं तर्हि सैव क्षिप्यते पूर्वमविद्यमानत्वादस्याः । सत्कार्यवादस्यागद्यैवं
ज्ञापतेऽभिव्यक्तेः पूर्वमविद्यमानत्वात्पश्चाच्च भावात् । स्वह्रपस्य घोत्यतिप्रत्ययनिरूपेत्-
त्वात्छपुष्पवदभिव्यक्तिप्रत्ययपसापेक्षतापि न स्यात्⁽⁴⁾ ॥

15 यपि चेपमभिव्यक्तिरभिव्यक्तस्य या भावस्य परिकल्प्येतानभिव्यक्तस्य या । तत्र
तावद्वदभिव्यक्तं तमाभिव्यज्यते तस्याभिव्यक्तिवैपर्य्यात् । यनिदृशेपप्रसङ्गाच्च । यन-
भिव्यक्तमपि नाभिव्यज्यते छपुष्पवद⁽⁵⁾भिव्यक्तावादित्येवमभिव्यक्तिर्न संभवति ॥

1) Ajouter d'après le tibétain: [na tu dahatī.tathā] yadīndhane ...

2) यक्ष'क्षेद' यक्ष'य'म'म'क्षेद'य'य'.

3) छ'द'क्ष'य'य'य'य'.

4) Voir la discussion de l'abhivṛyakti (मद्वेद'य'य'य'य'य'), Dodbica-
ry 87. IX. 183 et suiv.

5) मद्वेद'य'य'य'य'य'य'य'य'य'य'य'य'.

अद्यापि स्याद्विद्यमानस्यैव प्रत्ययैः स्थौल्यं क्रियत इति ॥ एवमपि यदेव [63b]
 स्थौल्यं पूर्वं नास्तीति तदेव क्रियत इति [Tib 83a] कुतः स्थौल्यपा[द]नमभिव्यक्तिः ।
 सौन्दर्यस्य च निर्देष्टुमस्यासंभवात्कस्य स्थूलतापादनादभिव्यक्तिः स्यादिति । तदेवं सर्वथा
 इन्धनेऽग्नेर्न संभव इतीन्धनेऽग्निर्न विद्यते । न चाविद्यमानाग्निनेन्धनस्य दहनमुपग्रापते ।
 इत्यस्त्यमेवैतदुपलभते भवान् ॥

अपि च यथा पूर्वं गतागतगम्यमानानां ह्रयणमुक्तं ।

अत्रेन्धने शेषमुक्तं गम्यमानगतागतैः ॥ १३

अग्निनेन्धनं दह्यमानमुपलभ्यत इत्यत्रेन्धनप्रस्तावे शेषं ह्रयणं गम्यमानगतागत-
 ह्रयणेन समं वेदितव्यं । उक्तपाठविपर्ययेण ।

दग्धं न दह्यते तावद्दग्धं नैव दह्यते ।

दग्धादग्धविनिर्मुक्तं दह्यमानं न दह्यते ॥

इत्यादिना । यत एवमसौ नास्त्यग्निनेन्धनस्य दहनमिति वेदितव्यं ॥

इदानीं यथोपपादितमर्थं निगमयन्नाह ।

इन्धनं पुनरग्निर्न नाग्निरन्यत्र चेन्धनात् ।

नाग्निरिन्धनवान्नाग्राविन्धनानि न तेषु सः ॥ १४

1) རྒྱལ་མ་ཉིད་.

2) Les Miss portent *sthanūgasya*, mais le tibétain རྒྱལ་མ་ཉིད་.

3) *āpādāna* = རྒྱལ་མ་.

4) མེ་ནི་གཞན་ལས་མེ་ཁོང་ལྟེ། མིང་ལས་མེ་ནི་ཡོད་མ་ཡིན། དེ་པལྟར་
 མིང་གི་ལྟག་མ་ནི། མོང་དང་མ་མོང་པགོམ་པས་བསྟན།

5) Voir Chap. II. 1.

6) Voir Chap. VII. 15.

7) མིང་ཉིད་མེ་ནི་མ་ཡིན་ཏེ། མིང་ལས་གཞན་ལས་མེ་ཡང་མེད། མེ་ནི་
 མིང་དང་ལྟན་མ་ཡིན། མེ་ལ་མིང་མེད་དེར་དེ་མེད། — *Cité ad XVI. 2.*

मानमिन्धने प्रत्यक्षत उपलभ्यते तस्मात्ते एवाग्निन्धने इति ॥ उच्यते । स्यादेतदेवं [63a]
यद्यग्निरिन्धनं दहेत्⁽¹⁾ । यदीन्धनेग्निः संभवेत्स इन्धनं दहेत् । न तु संभवतीत्याह ।

धामच्छ्रयन्त्यतो नाग्निरिन्धनेग्निर्न विध्यते ।

इन्धनव्यतिरिक्तात्तावत्कुतश्चिदन्यतोऽग्नेरागमनं नास्ति तस्यादष्टत्वात् । निरिन्ध-
नस्य चाहेतुकस्याग्नेरागमनाभावात् । सेन्धनस्य चागमने प्रयोजनाभावात् । तत्रापि सेन्धने
तुल्यपर्यनुयोगात्⁽²⁾ । अनवस्थाप्रसङ्गाच्च । धामच्छ्रयन्त्यतो नाग्निः [1b, 82b] ॥ तथेन्धने
ज्यग्निर्न संभवति तत्रानुपलभ्यमानत्वात् ॥

यद्य स्याद्विद्यमानस्यापि⁽³⁾ मूलोद्कादिवदभिव्यक्तप्रत्ययवैकल्यात्पूर्वमनुपलभ्य-
मानत्वं । धर्मानिधनपरीतादभिव्यक्तप्रत्ययसंभवात् पञ्चादुपलब्धिर्गति । इमेव तावत्सं-
10 प्रधार्यति ॥ किं पुनर्मूलोद्कादीनामभिव्यक्तैः प्रत्ययैः क्षिपत इति । तत्र स्वङ्गपं
तावन्न क्षिपते विद्यमानत्वात् । यमिव्यक्तिः क्षिपत इति चेत् । केयमभिव्यक्तिर्नाम ।
प्रकाशतेति चेत् । एवं तर्हि सैव क्षिपते पूर्वमविद्यमानत्वादस्याः । सत्कार्यत्वादित्यागशैवं
ज्ञापतेऽभिव्यक्तेः पूर्वमविद्यमानत्वात्पश्चाच्च भावात् । स्वङ्गपस्य धोत्पत्तिप्रत्ययपरिपेत-
त्वात्खण्डपुष्पदभिव्यक्तिप्रत्ययसापेक्षतापि न स्यात्⁽⁴⁾ ॥

18 यपि केयमभिव्यक्तिरभिव्यक्तस्य वा भावस्य परिकल्प्येतानमिव्यक्तस्य वा । तत्र
तावत्तदभिव्यक्तं तत्राभिव्यध्यते तस्याभिव्यक्तिवैषम्यात् । यमिष्टदोषप्रसङ्गाच्च । अन-
मिव्यक्तमपि नाभिव्यध्यते खण्डपुष्पद⁽⁵⁾नामिव्यक्तत्वादित्येवमभिव्यक्तिर्न संभवति ॥

1) Ajoater d'après le tibétain: [na tu dahati. tathā] yadindhane ...

2) यक्ष्म'क्षैर्' यक्ष्म'म'मक्ष्म'द'य'य'.

3) छ'द'द'द'द'द'द'द'.

4) Voir la discussion de l'abhiśyaṅgi (मद्वै'मद्वै'मद्वै'मद्वै'), Bodhicā-
ryā. IX. 135 et suiv.

5) मद्वै'मद्वै'मद्वै'मद्वै'मद्वै'मद्वै'.

अद्यापि स्याद्विद्यमानस्यैव प्रत्ययैः स्थौल्यं⁽¹⁾ क्लिप्त इति ॥ एवमपि यदेव [63b]
 स्थौल्यं पूर्वं नास्तीति तदेव क्लिप्त इति [Tib. 83a] कुतः स्थौल्यापा[द]नमभिव्यक्तिः ।
 सौन्दर्यस्य⁽²⁾ च निर्हेतुकास्यासंभवात्वास्य स्थूलतापादनादभिव्यक्तिः स्यादिति । तदेवं सर्वथा
 इन्धनेऽग्रेर्न संभव इतीन्धनेऽग्निर्न विद्यते । न चाविद्यमानाग्निनेन्धनस्य दहनमुपजापते ।
 इत्यसत्यमेवैतदुपलभते भवान् ॥

5

अपि च यथा पूर्वं गतागतगम्यमानानां ह्यपणमुक्तं ।

अत्रेन्धने शेषमुक्तं गम्यमानगतागतैः⁽⁴⁾ ॥ १३

अग्निनेन्धनं दह्यमानमुपलभ्यत इत्यत्रेन्धनप्रस्तावे शेषं ह्यपणं गम्यमानगतागत-
 ह्यपणेन समं वेदितव्यं । उक्तपाठविपर्ययेण ।

दग्धं न दह्यते तावद्दग्धं नैव दह्यते ।

10

दग्धादग्धविनिर्मुक्तं दह्यमानं न दह्यते⁽⁵⁾ ॥

इत्यादिना । यत एवमतो नास्त्यग्निनेन्धनस्य दहनमिति वेदितव्यं ॥

इदानीं पथोपपादितमर्थं निगमयन्नाह⁽⁶⁾ ।

इन्धनं पुनरग्निर्न नाग्निरन्यत्र चेन्धनात् ।

नाग्निरिन्धनवान्नाग्राविन्धनानि न तेषु सः⁽⁷⁾ ॥ १४

15

1) རགས་པ་ཀྱིན་.

2) Les Mss. portent *sihaudyasya*, mais le tibétain ལ་པ་ཀྱིན་.

3) *āpādana* = ལུས་པ་.

4) མེ་ནི་གནས་ལས་ མེ་འོང་སྟེ། མིང་ལས་ མེ་ནི་ཡོང་མ་ཡིན། དེ་པའི་ན་
 མིང་གི་ལྷག་མ་ནི། མོང་ནང་ མ་མོང་ བཞོམ་པས་ བསྟན།

5) Voir Chap. II. 1.

6) Voir Chap. VII. 15.

7) མིང་ཀྱིན་ མེ་ནི་ མ་ཡིན་ཏེ། མིང་ལས་ གནས་ལས་ མེ་ ཡོང་ མེད། མེ་ནི་
 མིང་ནང་ལྷན་ མ་ཡིན། མེ་ལ་ མིང་ མེད་ དེར་ དེ་ མེད། — Cité ad XVI. 2.

ऽस्मिन्निति ॥ तदस्यात्मन उपादानस्य च घः क्रमः⁽¹⁾ सिद्धिः । स सर्वोऽग्नीन्धनाभ्यां व्या-
ख्यातोऽवगतव्यो निर्वशेषेण ॥

कः पुनः सर्वस्य निर्वशेषस्य च भेदः । सर्वप्रकृतेनैव [Tib. 84a] पञ्च पताः समन-
तरप्रकाता घगिसंबध्यन्ते । सर्व एते पञ्चापि पता अग्नीन्धनवदुत्तमोपादानयोः⁽²⁾ व्यविक्ता
लोकनीयाः । यद्येतां प्रतिपादन उपपत्तिक्रमः प्रागुपवर्णितस्तेन निर्वशेषेणात्मोपादानो- 5
नयोः प्रतिषेधो वेदितव्यः । इत्यनेन सर्वात्मना प्रतिषेधसाम्यमग्नीन्धनाभ्यानात्मोपादान-
नयोर्वेदितव्यमित्युपदर्शनार्थं सर्वो [64b] निर्वशेषेणेत्याह ॥ तत्र परवोपादानं स एवा-
त्मेत्येवं वार्तुमार्गणोरेकत्वप्रसङ्गात् पुश्यते । नाप्यन्यदुपादानमन्य उपादाता स्वन्धव्य-
तिरेकेणाप्यात्मोपलब्धिप्रसङ्गात् । परत्र निरपेक्षत्वादित्यादिप्रसङ्गाच्च । एकत्वान्यत्वप्र-
तिषेधाच्च स्वन्धवानप्यात्मा न भवति । अन्यत्वाभावाच्च नात्मनि स्वन्धा न स्वन्धव्या- 10
त्मा । यत एवं पञ्चपु प्रकारेष्वात्मनो न सङ्गः । तस्मात्कर्मकारकदेवतामोपादानयोः पर-
स्परपेक्षिको सिद्धिरिति स्थितं ॥

पञ्चापमात्मोपादानयोः क्रमः स नानपरेव किं तर्हि ।

सार्धं घटपटादिभिः ॥ १५

निर्वशेषैः पदार्थैः सर्वथा व्याख्यातो वेदितव्यः । घटपटौ हि कार्यकारणभूता घव- 15
यवायवविभूता लक्षणलक्ष्यभूता [Tib. 84b] गुणगुणभूता वा स्युः । तत्र मृदण्डच-
क्रमूत्रमलिलकुलालकरव्यापामादयो घटस्य कारणभूताः । घटः कार्यभूतः । कपालादयो

1) Sic Mss. — सुव'मरे'मे'म' = *siddhikramah*

2) Mss. *nravapeṣaṣ ca*. — गु' र' म'पु'स'प'.

3) सु'र'म'र'गु' = *sambandhanāya*.

4) अ' र' म' र' ग' स' र' र' र' । र' म' र' स' र' मे' मे' म' गु' । सु' म' र' स' र' र' र' र' र' । म' पु' स' म' र' र' र' म' र' म' र' ॥ — *Ms. XVII. ne-bar-len-pai*.

5) Mss. °*calilakulālakala*° ह'म'प'प'प' म'प'मे' सु'व'प'.

नीलादयो वा धवपक्वभूताः । घटो ऽवायो । प्लुष्टुघ्ननन्धोष्ठदीर्घयोवत्पादोनि लक्षणानि ।
घटो लक्ष्यः । स्थामतादयो गुणाः घटो गुणो । इत्येवं व्यवस्थाप्याधोन्धनवत्प्रमो योध्यः ।
एषा च घटादीनामात्मोपादानयोश्च मध्यमनावतारप्रकरणाद्याध्यानमवसरे ।

तदेव कर्मकारकवदात्मोपादानयोर्षटादीनां च परस्परभेदित्वं सिद्धौ व्यवस्थित-
८ तायां तद्योगतवचनाविपरीतार्थः⁽¹⁾। योधाभिमानितया तोद्यमितोपकल्पितपदार्थव्यवस्थां
सौगतप्रवचनायिज्ञेनोपनीयातिमूढतया ।

धातमनञ् सततं ये भावानां च पृथक् पृथक् ।

निर्दिशति न तान्मन्ये शासनस्यार्थकोविदान्⁽²⁾ ॥ १६

तत्र [65a] सद्ध तेन वर्तत इति सतत् स(त)तो भावः सनञ्जनपृथक्जननन्यजनने-
10 कत्वमित्यर्थः । तदेतत्सततं ये वर्णयति न तानाचार्यः शासनार्थवर्णयित्तान् [Tib. 65a]
मन्यते ॥ तद्यथा । धातमा उपादमेन प्रज्ञयते येन सदैव तेनोपादमेन संभवति । स न
पृथगव्यतिरेकेणैव भवतीत्यर्थः । एवं येन कारणेन मृदादिना घटः प्रज्ञयते तदव्य-
तिरेकेणैव स भवति न पृथक् । एवमात्मनो भावानां च सततं ये वर्णयति न ते परम-

1) Ms. °ariparitārbbhābādha° र्बु'पु'द'डे'न'व्य'म' धी'म'र' ज्ञे'म'र' 'ते'
पु'र' = ariparitārtha-abhīmanīṭayā.

2) वा'सु'द'म'व'स' वि'द'पु'सु'र'म'वे' र्बु'ते'र'दु' वा'सु'र'स' = °pravacana-
adhiṣṭa-arīhateṇa epanīya.

3) वा'द'र'वा' म'द'वा' र'द' र'द'स'म'द'न'स'। र'म'ठ'स'ते' र'द' व'र'द'म'र'।
ज्ञे'म' र'द'वा' म'सु'र'र'द'व'। न'व'स'म' सु'म'दु' न' स'म'स'म'॥

4) Tib = tad atra satatam.

5) Ms. tadvyatirekēṇa. स'न'र'द'म'ते'र'दु'.

गम्भीरस्य प्रतीत्यसमुत्पादस्य शाश्वतोच्छेदरहितस्योपादायप्रसङ्गस्यभिधान[स्य] तत्र प-
श्यति ।

पृथक् पृथक् च ये निर्दिशन्ति । पृथगित्यात्मानं पृथगुपादानं पृथक्कार्यं पृथक्कारण-
मित्यादिनान्यत्र पश्यन्ति । यमूनपि न शासनस्यार्थकोविदानाचार्यो मन्यते ॥ यथोक्तं ।

एकत्वान्यत्ररहितं प्रतिभुत्वोपमं व्रजत् ।

5

संक्रान्तिमासाद्य गते बुद्ध्यास्त्वमनिन्दितः ॥ इति ॥

एवं चाग्रोन्धनपरोत्तयाधिगतधर्मतत्त्वपरमस्य योगिनः कल्पेनाकालालिप्सितैरपि
नैव व्युद्भूयते रागद्वेषमोहकुलतश्चनैरपि वेति ।

यथोक्तं भगवता⁽⁴⁾ ।

यद्य गगणु न ज्ञातु दग्धपूर्वं

10

सुबहुभि कल्पशतैर्हि दृश्यमाने ।

गगनसम विज्ञानमान धर्मान्

सोऽपि न दृश्यति ज्ञातु साग्रिमध्ये ॥

1) བརྟེན་ནས་ གཤགས་པའི་ མེད་ཅན་གྱི་ — Ci-dessus (187, n. 3) བརྟེན་ནས་པ་ = *prajñapti*, voir XVII. 2.

2) Sic Mss — འཕྲོ་ རྟེན་ འཕྲིག་པ་ རྟེན་ ལྷན་པར་ = *saṃkrāntivyayarahi-
tam*, *vyayavigatam*; ou, plus exactement འཕྲིག་པ་ = *uccheda* opposé à *saṃ-
krānti* (passage de l'être d'une existence dans une autre, ou d'un *ksana* à un
autre *ksana*).

3) Le tibétain donne une lecture plus intelligible: དུས་མཐའི་ མེ་དག་གམ་
= *yugāntajcālābhir vā*. — Mss. Calc *kalpenākālābhyaśataḥ*, Paris *l'apsitaire*,
Camb. *lātmanair*. — *kalpāntakālāgnijvalanair??*

4) Mètre Puṣpitāgrā. — Voir Ed. Maller, *Der Dialect der Gāthās des
Lalitavistara*, p. 31.

5) Mss. *dharmāns te*. དེ་ནི་ གནས་པར་ མེད་ན་ ཡོང་ མི་འཕྲོག་། = *kra-
cana na dahyati jātu so 'gnimādhye*.

सर्विहि च्चलगाणि युद्धतेज्रे
 प्रणिधि करोति सन्नाधिपे स्वहिता ।
 ध्वस्तं यद्यु पशान्यतमयेप
 पृथिवि विनाशियि (मि) नैवगस्यान्यथास्ते ॥

8 तथा ।

ग्रणि⁽⁶⁾ यद्य चोत्तरार्णं [Tib. 85b]
 हस्तव्यापानुं त्रयेभि संगतिः ।
 इति पश्यतोऽग्निं क्षयते
 मातु कृतुर्गर्भं लघू⁽⁸⁾ निरुध्यते ॥

10

यद्य पण्डितु काचि मार्ग^(63b)ते
 कुतः⁽⁶⁹⁾पम्मागतु कुत्र वाति वा ।

1) Mss. sarvhi. — sarvhi = sarvīhī, sarvasmīn.

2) Mss. samādhihe.

3) Mss. jvalanta — «Que toutes ces champs de Bouddha enflammés s'éteignent sans exception!»

4) Mss. tinaçci. — *pu* d'après le tibétain གྲོ་ — *naicā 'sya*. — Mss. nai-
cāśya — *ས་ནྤས་ཤིག་ གྲོ་ དེ་ལ་ འགྱུར་པ་ མེན།*

5) Les stances qui suivent sont-elles extraites du Lalitavistara? Voir
p. 211 de Rājendraśāli, Bodhicaryāvat, ad IX. 108 (p. 342), Çikṣā. 240. 1. —
Mètre Vaitallīya [—————]

6) Il est difficile d'expliquer ces accratifs.

7) *འདྲིམ་ལྷུང་ འཇུག་པ་*. — *hastaryāyāmu* doit être scandé ———.

8) Mss. laghu. — Voir la note de M. C. Bendall.

9) Mss. kuta ayam ā?

XI.

पूर्वापरकोटिपरीक्षा नानैकदशनं प्रकरणां

यत्राह । विद्यत एवात्मा संसारसद्भावत् । यदि स्यात्मा न स्यात्कस्य पाश्चा-⁽¹⁾
तिके संसारः ⁽²⁾ अज्ञवैज्ञबोभावेन ग्रन्थमरणपूर्वपरा संसार्यं स्यात् । उक्तं हि भगवतां ⁽³⁾ धन-
६ योऽप्यो हि भित्तवो प्रातिविरामणसंसार इति । अविद्याविवरणानां सन्नानां तृष्णासंयो-
जनानां तृष्णागणपुत्रवद्वानां संसरतां संघावतां पूर्वा कोटिर्न प्रज्ञायत इति ॥ यदा घ भग-
वदुपदेशात्संसारोऽस्ति तदा संसर्ताप्यस्ति स चात्मोच्यत इति ॥ [Tib. 86a]

1) Mss. pañca°.

2) Mss. ājaramjadbādhārena. — M. Vyat. § 224, 24 ājaraṁjara-samāpanna
et variante ājādam jo. — འཇུ་ཤ་ རྒྱ་ རོང་པའི་ ར་ཤོར་ རྩེ་ཤ་ རྒྱ་ འཇེ་ཤ་ གཅིག་
ནས་ གཅིག་ཏུ་ བརྒྱུད་པས་ = gamāgamibhārena — M. J. S. Speyer compare
Jāt. m. 90 10 (āmajjato nīmajjato ca) et il conjecture ājaraṁjaramminabhārena. —
M. F. W. Thomas compare Harṣacar. (Bomb. 1892), p. 286. a, transl.
p. 255. 24.

6) Voir Samp. N. II. 178. 183, III. 144. 151; Divya 197. 3; Kathāv.
I. 1. 159. — anararāgrasūnyatā, M. Vyat. 37. 10; Dh. s. 41. — anararāgra
35. 17). — Comp.
— Voir cependant
livre d'exemples et
croit ॥ une dérivation de Ynam, dessen Anfang sich nicht wegbeugt = sich nicht
verändert = endless.

4) Mss. °gardūra° — P. W. gaṇḍu, gaṇḍula = *Knoten — རྩེ་ཤ་པའི་ རྩེ་ཤ་
བརྒྱུད་ཀྱིས་ བཅེངས་པ་ — In-gu-brgyud, rope to which the lambs are fastened, or
strange. — *Attachés comme des moutons.... — Voir P. W. gadḍārīkā.

5) saṁsartar, mot nouveau.

उच्यते । स्यादात्मा यदि संसार एव स्यात् । कथं । पस्मादस्य ।

पूर्वा प्रज्ञापते कोटिर्नित्युवाच महामुनिः ।

संसारो ऽनवरूपो हि नास्यादिर्नापि पश्चिमं⁽¹⁾ ॥ १

कोटिर्भागो देश⁽²⁾ इति पर्यायाः । पूर्वा कोटिः पूर्वो देश इत्यर्थः । यदि हि संसारो नाम
कार्शत्स्यात् । निपतं तस्य पूर्वमपि [66a] स्यात्पश्चिममपि घटादीनामिव । उक्तं च भगवता ।
अनवरूपो हि भित्तवो घातिस्तरामरणसंसार इति । परदेव [अवरूपे⁽³⁾ न] स्तः संसारस्यानव-
राप्रवचनात्संसार एव नास्त्येति ननु स्पष्टमादेशयामास भगवान् । तस्माच्चास्ति संसारः
पूर्वापरकोट्यनुपलम्भात् [अलौकिकक्रवदिति स्थितं ॥

धत्तेदं विचार्यते । यदि पूर्वं चापरं च संसारस्य निषिद्धं भगवता कथं पुनरिदमाहु
तस्मात्तर्हि संसारतयाप्य प्रतिपत्स्यामह इत्येवं यो भित्तवः शिखितव्यमिति ॥ उच्यते ।
धविद्यानिवरणानां सत्त्वानामित्यादिविशेषणोपादानात्तेषामेवापमनवरूपः संसार इति
प्रतीयते । न पुनस्तत्त्वज्ञानानिलबलात्समुन्मूलिताविद्यानिवरणतद्वृणां । तेषां तु लो-
कोत्तरमार्गज्ञानाग्निना दग्धशेषक्लेशवासनामूलनिःशेषपाद्वानां भवत्येवात इति विज्ञेयं ॥

1) རྒྱ་མམ་ རྒྱ་མམ་ ལེས་ ལུས་ཆེ། ཐུབ་ཡ་ཆེན་པོས་ མེན་ ལེས་ གཞུངས།
འཁོར་པ་ ཐོག་མ་ མམ་ མེད་དེ། དེ་ལ་ རྒྱ་ མེད་ ཕྱི་མ་ མེད། Mdo XVII, trol-
sième pāda ཐོག་མ་ མམ་ མེད།

2) bhāga = ཆེ; deṣa = ཆེ་མུས་.

3) Ms. yad eva gatah, ...satah. — Voir ci-dessous p 220. 12. — Le tibétain
ne confirme pas la conjecture; il porte yasmād evam saṃsāro 'navarūgra uktas
tasmāt saṃsāra eva.....

4) མགས་མེད་ འཁོར་པ་ སེམས་ནི།

5) Ms. upādānās teṣām. — ཏུ་ཕྲུག་པོ་ལྟ་བུ་སྤྱོད་པས་.

6) Ms. 'jñānenaiva ca na balāt. — ཏེ་མེས་ཀྱི་ རྒྱ་ལོ་ མུགས་ཀྱིས་.

कथं [Tib. 86b] पुनरादिरस्ति नानापतोपदेश इति यावत् ॥ दष्टमेतद्वालेपु श्रीका-
दिध्यायाभविगपि दर्शनादिसंपर्कादत्तसदावः ।

यद्योक्तमपि दिव्यगदैः⁽³⁾

यथा श्रीत्रस्य दष्टोऽसौ न चादिस्तस्य विद्यते ।

8 तथा कार्णवैजल्याह्वान्यनोऽपि न संभवः ॥ इति ॥

स घातोपदेशो लौकिक एव व्यवहारे स्थित्वा संसारचार्याश्चद्वानामुत्साहनाय
सद्धानां देयितो लौकिकज्ञानपेतपा । वस्तुकाचिन्नायां तु संसार एव नास्ति । तत्कुतोऽर्थं
परितपः । प्रदीपावस्थायां रज्जूरूपपरितपवत् ॥

अत्राह । यद्येवं लौकिकज्ञानपेतपात्तवदादिरपि किं नोच्यते⁽⁶⁾ ॥ उच्यते । घटे-
10 कदोष[66b]प्रसङ्गात् । लौकिकज्ञानपेतपापि संसारस्यादेरभाव इत्युभयवाप्यादेरभाव
एवेति विज्ञेयं ॥

अत्राह । यद्यप्यत्रापि न स्तः संसारस्य तथापि मध्यमस्त्यत्रतिथेयात् । ततश्चा-
स्ति संसारो मध्यमसद्भावात् । इह यथास्ति न तस्य मध्यमस्ति तथैवा कूर्मरोमप्रावरण-
स्येति ॥ ह्यस्यः खल्वस्ति । ननु च भोः ।

15 नैवायं नावर यस्य तस्य मध्यं कुतो भवेत् ।

1) Mss. *rahitānām ekopadeṣa ita*. — *མེམ་ རྫོང་མར་ འཁྱུར་*.

2) *Qataka*, VIII 25. (Voir Muséon, N. S., I, p. 239)

3) *samsāracārika*, *Bodhicaryāṅg.* p., VII. 21; *bhavaśāstra*, M. *Ṭyut.* 245, 214, *Bodhicaryāṅg.* I. 9, *Rāṣṭrapālāp.* 21 12.

4) Mss. *avastuka*°. *འཇུ་མེ་ རེམ་མར་ རྫོང་མར་*.

5) N'est pas représenté dans le tibétain. — Le serpent-corde n'est pas détruit quand on voit à la lumière que c'est une corde.

6) C'est-à-dire : pourquoi ne pas admettre que le *samsāra* a eu un commencement comme on admet qu'il peut avoir une fin, pourquoi ne pas dire de l'indéfini ce qu'on dit de l'anta?

अप्रमित्यादिः पूर्वं प्रथममुच्यते । अवरमित्यवसानमसौ व्यवच्छेद उच्यते । यस्य संसारस्यादिरस्य प्रतिषिद्धस्तस्य कुतो मध्यं भविष्यति । ततश्च संज्ञामात्रमेव विपर्ययत्तपर्यवसानानां संसार आदिमध्यावसानविरहितत्वादाकाशवद्वातचक्रादिवदिति भावः [Tib. 87a] । संसाराभावाच्च नास्त्यात्मेति ॥

यत एव संसारस्यादिमध्यावसानानि न सन्ति । यत एव संसाराभावाज्जातिजरा- 6
मरणादीनां पूर्वापरसंस्कृता अपि नैव ससोत्पादः ।

तस्मात्त्रोपपद्यते पूर्वापरसंस्कृताः⁽¹⁾ २

यथा च नोपपद्यते तथा प्रतिपादयमातुः ।

पूर्वं ज्ञातिर्थादि भवेत्तस्मान्नानुत्तरं ।

निर्जान्नानुत्तरा ज्ञातिर्भवेत्तस्मान्नानुत्तरं⁽²⁾ ॥ ३

10

यदि पूर्वं ज्ञातिर्भवेत् । तदा मरणारक्षिता स्यात् च जरादिरक्षितः^[1] ज्ञातिर्पुण्यते
अस्त्वृत्तवप्रसङ्गात् । जराणामारक्षितस्य भावस्य ज्ञानौ परिकल्प्यमानायां नानुत्तरस्यैव
देवदत्तस्य प्रथममिह ज्ञातिः परिकल्प्यमाना स्यात् । ततश्चादिमान् संसारः स्याद्वेतु-
दोषश्च । अमूल्यमतीतमद्यावमित्येव पूर्वात्तवत्पत्त्या च य (67a) स्यात् । अमूला ॥ पूर्वं
पद्याद्वेतुत्पादः स्यात् ॥

15

1) ग'द'ल' खे'ग' म' म'अ'३' ने'र'म' । दे'ल' र'सु'ष' के' ग'ल' प'द' । दे'प'र
दे'ल' श' छे' र'न' । छु'र'छे'ग' दे'न'म' मे' म'अ'र'३' ॥ — Mdo XVII ग'द'ल'
खे'ग' म' म' ने'र'म' ।

2) ग'र'ने' छे'म' श'र' म'अ'र'म' । व' मे' छे'न' प'द'न' के' छे'म' व'मे'म'र'
म' र'न' । व'मे'म'र' प'द' छे'म'र'म' ॥ — Cité ci-dessus p. 12. a.

यद्य स्यादमीदीनां यथा पूर्वं विनापि ग्रामरूपासंख्यात्प्रयत्नमेवोत्पादो दृष्ट एव-
मात्मनोऽपीति ॥ नैवं । साध्यसमवात् । यथादीनामपि हि स्वबोधिनिरोधे समुत्पन्ना-
नवाधान्यत्राविनाष्टानामुत्पाद इति सममेतत्पूर्वेण ॥

यद्य स्यादन्यदेव वृत्तादोन्नमतोऽन्यत्र⁽¹⁾ विनाशपूर्वक एव वृत्तस्योत्पाद इति ॥ नैवं ।
४ वृत्त्यकारणयोरन्यत्रस्य [Tib. 87b] असिद्धत्वात् । तथा च वक्ष्यति⁽³⁾ ।

प्रतोत्य पक्षद्वयति न हि तावत्तदेव तत् ।

न घान्यदपि तत्तस्माद्योर्विह्वलं नापि ज्ञास्यते ॥ इति ।

न च घोषाद्वृत्त्यान्यत्रमतः साध्यसममेतत् । यतश्चान्यत्रामृतस्योत्पादो नास्ति
न पूर्वं ज्ञातिरतोऽभ्युपेया ॥

10 यद्य पूर्वं ग्रामरूपं पद्याज्ञातिः । एवमपि ।

यद्याज्ञातिरपिदि भवेत्ग्रामरूपामादितः ।

यत्केतुकमवातस्य स्यात्ग्रामरूपं यद्य⁽⁴⁾ ॥ ४

ज्ञातिप्रत्ययं ग्रामरूपमिति यद्यद्याज्ञातिहेतुकं ग्रामरूपमुक्तं भगवता । यद्येत्पूर्वं
स्यात्तदा निर्हेतुकं स्यात् । तस्मान्न युक्तमेतत् ॥ यतोऽप्युक्तं ।

15 यद्य उक्तेष्वेते लोहम्मि उक्तेष्वे यत्तिव कारणी ।

यत्तेन कारणी यत्तिव यत्तिव उक्तेष्वेकारणात् ॥ इति⁽⁵⁾ ।

1) *Man. amra, asra, agra* — Transcrit dans le tibétain ཨླ་མུ་ = *āmra* (QEDr.).

2) གཤམ་ཏུ་མ་ཞིག་མེད་ཏུ་འབྱོར་ཅན་.

3) Chapitre XVIII. 10.

4) གཤམ་ཏེ་ཕྱི་ལ་འཕྱེ་འཕྱུར་ལ། ཅུ་མེ་ཟུ་ཡིན་ན་ནེ། ཕྱི་ལ་མེད་པ་ནི་ན་མེ་
ནེ། ཅུ་མེད་པར་ནི་ཇི་ལྟར་འཕྱུར་ལ།

5) Illestitution conjecturale. — གང་ལས། བོད་ལ་ བདེགས་པར་ཕྱུར་བ་ནེ།

यथाप्यत्र तेषः पतनकारणं नान्यत् । एवमिहापि ज्ञातिमेव कारणत्वेन विनाशस्य
वर्णयामो नान्यत् । इति नास्त्यहेतुकता विनाशस्य । ज्ञातिहेतुकत्वाच्चास्त्योद्भूतमेव [वि-
नाशस्य] हेतुरिति क्त्वा एषापि गायत्रि मुनीता भवति ।

एवमे सखता धम्माः संभवन्ति सकारणाः ।

स भाव एव धम्माणां ये विमोक्षि समुद्भूताः ॥ इति⁽²⁾

इदानीं सक्तभावेनापि ज्ञातिः[67b]जरामरणानामसद्भावं प्रतिपादयन्नाह ।

न जरामरणेनैव ज्ञातिश्च सक्तं पुद्गले ।

क्षिपेत प्रायमानश्च स्याच्चाहेतुकतोभयोः ॥ ५

महेण'म'व' वै' कु' प्य'र'ति । महेण'म' प्य'वैण' कु'प्य'र' वै । म'व'र'म' प्य'व'र' मे'र'
म'र'ति ॥ = *utkṣipyamāne hi loṣṭe syād utkṣepa eva kāraṇam | patane nāsty anyad*

utkṣepakāraṇād. — *Ms. yatrāpy uktam | yathā utkṣiṭṭhe tra (tru) sti utkṣep*
ca na kāraṇam ne ti | amhasvike vathe (a ekattvikkhe the) ca kāraṇād itti ||
atrāpy atra. — J'ai surtout tenu compte de la citation de Kumārila (*Mīmāṃ-*
sāntantravārt., Ben. S. S., p. 171.9) dans le curieux passage où il tire argu-
ment, contre l'autorité des Écritures bouddhiques, de la langue incorrecte dans
laquelle elles sont rédigées (*prasiddhāpabhārasadeṣabhāṣādhyo 'py apabhāṣa-*
tarāni. .) Voir J. R. A. S. 1902, p. 370. Le lecteur qui se reportera au J. R.
A. S. voudra bien noter les corrections suivantes qui m'ont été indiquées par
M. A. Barth, p. 870, note 2, ligne 2 *pratiyate*, ligne 10 *atānīyatā*, ligne 11 *era*
viputām. La récente édition du livre de Kumārila sera, le cas échéant, utilisée
dans une note finale. — *yathā* appelle le *etiam* de la strophe ci-dessous 223. 4 — *pa-*
ḍāne et *loḍhammi* sont justifiés par Pischel §§ 218, 304.

1) *Mss. āgamanam, °odgamanam* — *पुन'र' वि'र' अहेण'म'वे' कु'* — Voir
ci-dessous, l. 5 *samudgatā*.

2) *Mss. eva me saṃkhyātā° et saṃkhatāu* — *वे'पुन'र' म'व'स'पुन'र'वे'र'ण'*
— *yam* = *yad*. — Un des *Mss.* donne *dharmaṇa vidharanti.* — La première ligne
est citée par Kumārila, loc. cit. *ine saṃkhatā dhammā saṃbharanti saḥāraṇā,*
saḥāraṇā cīvasanti anuṣṣaṅgikāraṇāt (?). — Voir Pischel § 76 (*saṃkhatā*, etc.).

3) *श्रु'म' र'न' वै' व'म'र'ण'। कु'र'ते'न' पुन'र' म'प्य'र'ति। श्रु'म'वे'र'म'व'*
अहे'म'व'र'वे'न'। म'वे'र'ण' कु'म'वे'र'व'र' म'व'र' ॥ — *Mss. na jarāmaraṇaṇ caite...*

तत्र यदि पूर्वं कारणं पञ्चात्कार्यं स्यादकार्यकं कारणं निर्हेतुकं स्यात् । यद्य
[Tib. 88b] पूर्वं कार्यं पञ्चात्कारणमेवमपि कारणात्पूर्वं कार्यं निर्हेतुकमेव स्यात् । यद्य
पुनःपत्कार्यकारणो स्यातामेवमुपपन्नप्यहेतुकं स्यात् । एवं लक्ष्यलक्षणो वेदनावेदको च
योऽप्ये ॥ न च केवलं संसा[68a]रस्य व्याख्यानेन कार्यकारणादिकं व्याख्यातं वेदितव्यं ।
यदि च येष्वप्ये पदार्था ज्ञानक्षेपप्रमाणप्रमेयसाधनसाध्यावपवावपविगुणगुण्यादप्यस्ते- ॥
पानपि पूर्वा कोटी न विद्यत इति पौष्ठं ॥

यत एवार्थस्त्वमेधसूत्रे धार्यसर्वनीवरणविष्कम्भिणा महाबोधिसत्त्वेन भगवान्
स्तुतः ।

आदिशान्ता क्खनुत्पन्नाः प्रकृत्यैव च निर्वृताः ।

धर्मास्ते विवृता नाव धर्मचक्रप्रवर्तने ॥ इति ॥

10

तथा ।

आदित शून्य धनागत धर्मा

नो गते⁽¹⁾ अस्त्वित धानविविक्ताः ।

नित्यमसारवा मापसभावाः

शुद्ध विशुद्ध नभोपम सर्वि ॥

15

यान्⁽²⁾ च पभापति धर्म विनि⁽³⁾स्य

तत्र ध पश्यति नोऽस्तपताये⁽⁴⁾ ।

1) Voir Çikṣāṣa, p. 7, n. 2 et Index p. 370, Ed. Huber, Itinéraire de
J. J. Y. Bulletin de l'École Française, II, p. 258. — Notre stance est citée
sans indication de source, Subhāṣitasamgraha, Muséon, N. S. IV. 394, 13.

2) Mss. nāgata, anāgata. — खद'स मेद'.

3) Mss. yam ca — यद'रग'.

4) Mss. janasyo — जुम'सये' केस' दे' यद'रग' रम'सुद्ध'म'.

5) Mss. tam ca na manyati so 'kṣayatāyaḥ. — देद' यद' मे'अद'स'स' द'
मे'अवेद'सु'.

आरिनिहात्मनिमत्तिमि⁽¹⁾ धर्मा
स्तार् च पभापति नो तपेतापे ॥

काल्पित⁽²⁾ वृत्तति वल्लितमात्र

घत्तु न लभ्यति ममरमाणे ।

योति घलतण⁽³⁾ या पुरि आसी

देति यनागति प्रत्यपतापे ॥

वर्म क्रिया च परतति एव

कोन⁽⁴⁾ उत्कृष्टतणा ममुपति ।

मज्झु⁽⁵⁾ को धर्म मदा प्रवृत्तापे

शूय⁽⁶⁾ निहात्म विधानम सर्वात् ॥ इत्यादि ।

॥ इत्याचार्यचन्द्रवोर्तिपाद्योपरधितायां [Tib 89a] प्रसन्नपदायां मध्यमवृत्तौ
पूर्वापरकोटिपरीता नमिन्द्रधर्म प्रवरणी ॥

1) *Miss niratma* — लोस भरे झुक्क मन्ग मेद शेअस उक्क मेद — *adī niratma nūnatitā ire*

2) *देदण मसु सुक्क गुन मेवद मज्झु* — *Mes no ca kasyeti — kasya taye = tae = taya*

3) *मन्गलक* = *kalpitā, vuccati* = *मज्झु* = *deçyate*

4) *Miss vyāpura aśi | dāsi* — *गदण सुक्क सुन मसु दे मज्झु मेद* ।
मदेस सुस गुन मेव मज्झु मेद मेद ॥ yāsi (1) pūrvam kotir eva adakṣanā anāga takāle 'pi pratyāyanartham

5) *मज्झु म मज्झु सु* = *madhyama utkrṣṭa* — Pour le maître hena utkrṣṭa

6) *Miss jaṇḍaka, jadduka* — *जुद* = *jada*

7) = *praharīṣṭaya* = *मज्झु सु*

स्वयं कृतं यदि भवेत्प्रतीत्य न ततो भवेत् ।

स्कन्धानिमानमी स्वन्धाः संभवति प्रतीत्य हि ॥ २

(²¹) यस्मादिमान् (²³) मरणास्तिकान् (²⁴) स्कन्धान् प्रतीत्येम श्रीपत्त्याशिक्षाः स्वन्धा उत्प-
द्यन्ते तस्मात्स्वयं कृतं दुःखमिति नोपपद्यते ॥

1) ग'ल'ते' मरणाशेषं पुष' सुखं। दे'पु'र यदेकदश'अमु'र' मे' अमु'र।
ग'र'पु'र सु'र'मे' अदे'र'ग'ल'। यदेकदश' सु'र'मे' अदे'र'ग' अमु'र' ॥ — Mdo XVII
phuñ-po de-dag-la | brten-nas phuñ-po de-dag. — Il faut lire phuñ-po hdi-
dag-la | phuñ-po de-dag.... comme dans la version du commentaire de Buddha-
pālita (Mdo XVII, fol. 242 b 6); et d'après l'analogie de notre commentaire à la
ligne suivante: amī maraṇāntīkāḥ (अदे'र'ग'), sma aupapattyaṁśikāḥ (दे'र'ग').

Ms. skandhān imān amī skandhāḥ et à la ligne suivante skandhān imān
— J'essaie à corriger skandhān amūn imā skandhāḥ, skandhān amūn; car, au
troisième sūtra, amī désigne les nouveaux skandhas, ebhīr les anciens.

2) Le tibétain présente ici un passage qui n'est pas représenté dans nos
Mss. Par le fait, ceux-ci ne fournissent pas le commentaire de la première ligne
de la Kārikā. Voici le texte tibétain et un essai de traduction.

दे'ल' मरणाशेषं शेष'सु'य' दे' मरणा'र'द'शेषं शेष'सु'य'दे' दे'र'ते'। ग'ल'ते'
मरणाशेषं सु'ग'य'सु'य' सु'य'म'सु'य'र' दे'। सु'ग'य'सु'य'शे' र'द'शेष' र'स' दे'ते'र'पु'र
सु'ग'य'सु'य'शे' र'द'शेष' र'स' दे'ते'र' सु'य'म' [69b] अमु'र'ते'। दे'पु'र दे'र'ते'र'
अमु'र'म'म'अमु'र'म' मे' अमु'र'ते'। सु' र'द' ते'र'ल' मे'शेष'म'म' अमु'र'म' मे'
अमु'र'ते'। शेष'सु'य'दे' दे'र'ते'। र'द'शेष' र'स'म'अमु'र'ते'। अमु'र'म' म'अ'र'
म'य' दे' र'द'शेष' र'स' अमु'र'म' म' अ'र'ते'। अदे' दे' दे'र'ते'र'अमु'र'म'म'अमु'र'म' अ'र'
अ'र'ते'। अदे'र'ते'।

ग'र'पु'र सु'र'मे' अदे'र'ग'ल'।

यदेकदश' सु'र'मे' दे'र'ग' अमु'र'म'दे' पु'र ॥

ग'र'पु'रते'। अदे'म'दे' सु'य'ते' सु'र'मे' अदे'र'ग'ल'...

tatra sayam iti sūtrmanā ity arthah. yadi sayam duḥkhaṁ kṛtam bhavet

इदानीं परकृतमपि दुःखं यथा न संभवति तथा प्रतिपादयन्माह ।

पद्ममीभ्य इमेऽन्ये स्युरेभ्यो वामो परे पदि ।

भवेत्परवृत्तं दुःखं परैरेभिर्मी कृताः⁽⁷⁾ ॥ ३

पद्ममीभ्यो मर्यादातिक्तेभ्यः स्वन्धेभ्य [इम] श्रौपपत्यांशिकाः स्वन्धा षष्ठ्ये स्युरेभ्यो
वा श्रौपपत्यांशिकेभ्य ⁽⁹⁾ धमी मार्यादातिक्ताः स्वन्धाः परे स्युः । स्यात्तदानीं परकृतं दुःखं ।
न विषामन्यत्वे ⁽¹⁰⁾ दृष्टं हेतुफलसंबन्धावस्थानात् । चक्ष्यसि हि । ⁽¹¹⁾

tenaiva duḥkhasvarūpeṇa tad eva duḥkhasvarūpaṃ kīlāṃ syāt. tasmāi pratītya-
samutpannam na syāt, hetupratītyayanirapekṣaḥ na syāt(?). ity arihaḥ. svarūpa-
sadbhūteṣū. abhāvoḥ eva svarūpaṃ na lāṅgikam asti. tat pratītyasamutpannam eva
tadyathā: śkaṇḍhān amūn ime śkaṇḍhāḥ sambhavanānti pratītya hi, yasmāś. ma-
naranakāntikān amūn.....

^a 2) doit être supprimé.

8) *imān* = འདི་དག་ལ = *amūn*; voir la note 1.

4) བཛེ་བའི་རྩལ་ལྷི་ཡུང་པོ་ (= *marapakāṣika*). — Comparer *māraṇāntika* (Cikā.) — *maranāntika dāḥkha*, *Bodhicaryāṣ.* p. ad II. 41.

5) སྒྲེ་པའི་ ཆར་གཏོགས་པའི་ ཡུང་པོ་ et aussi, plus simplement, ཆའི་ཡུང་པོ་

— Nos Mss. donnent ci-dessous *°āṃṣīla*, lecture du *Çikṣā*. — Voir ce livre, p. 226 ■ les mêmes fragments du *Çālistamba* dans *Bodhicaryā*, t. p. 811, IX. 78 (mauvaises lectures). — M. Vynt 228 *see*, 270 *maranāṃṣīla*, *upapattyaṃṣīla*.

6) *Mss. nopaladyante.*

7) གཤ་རྟེ་ འདི་ལས་ དེ་ གཞན་ ཞིང་། གཤ་རྟེ་ དེ་ལས་ འདི་ གཞན་ན། སྤྱག་
འདྲེལ་ གཞན་གྱིས་ བྱས་ འབྱུང་ཞིང་། གཞན་ དེ་དག་གིས་ དེ་ བྱས་ འབྱུང་། — Plus
correctement Buddhapaṇita (243 a 2) *grhan-de-dag-gis hdi byas-pas | sdug-*
bsñal gshan-gyis byas-par hgyur.

8) *Mss. aṅgarapattiyasūṭa.*

9) **Ms. unc**

10) गङ्गस्य मेरुसिद्धिर् = *sambandha-sihāna-abhāvat*.

11) Chap XVIII, 10.

प्रतीत्य यम्यद्वचसि न हि तावत्तदेव तत् ।

न चान्यदपि ततस्माद्वोक्तिव नापि शब्धतः ॥ इति ।

घतः परकृतमपि दुःखं न संभवति । यदि ह्यन्यत् स्यात् । तदा सत्यन्धस्य
एतेः परभूतैः स्कन्धैरमी⁽¹⁾ परभूताः कृता इति युक्तं ब्रुवन् स्यात् । न चैतदेवमिति परकृत-
5 मापि दुःखं न संभवति ॥

यद्य स्यात्त ब्रूमो यस्मादुःखेनैव दुःखं कृतमतः स्वयं कृतमिति । किं तर्हि [69a]
स्वपुद्गलेन यस्मात्स्वयमेव [Tib. 90a] कृतं नापरेण कृत्वा दत्तमित्यतः स्वयं कृतं दुःख-
मिति ब्रूमः ॥ उच्यते ।

स्वपुद्गलकृतं दुःखं यदि दुःखं पुनर्यिना ।

10 स्वपुद्गलः स कालमो येन दुःखं स्वयं कृतं ॥ 8

⁽²⁾ भेदेतन्मनुष्यदुःखं पक्षोपादानस्कन्धलातणं स्वयं पुद्गलेन कृतमिति परिकल्प्यते
कल्प्यतामतो पुद्गलो येन तदुःखं स्वयं कृतं । यदि तावदेव दुःखेन स्वपुद्गलः प्रकल्प्यते
तदेव दुःखं तेन कृतमिति स भेदेन कल्प्यतामिदं तदुःखमपमस्य कर्तेति ॥ अथापि मनुष्य-
दुःखोपादानेन पुद्गलेन तदेव दुःखं कृतं स्यात् । न तर्हि स्वपुद्गलकृतं तत्परपुद्गलकृतमेव

1) Tib. རྟོ = ime.

2) गद'त्रग' सद्ग'गीस'.

3) Mss. nāspareṇa — Le texte est altéré — गद'त्र'ग' सद्ग'गीस' नद्ग'य'

त्रे' = nāsmat' pareṇa kṛtā dattam.

4) गद'त्रे' गद'त्रग'सद्ग'गीस' रे। सुग'सद्ग'य' सुस'द् गद' सद्ग'गीस'
सुग'सद्ग'य' सुस'य' गद'त्रग' रे। सुग'सद्ग'य' मग'गीस' गद'त्रे'य' यै।

5) gad = yaḍi.

6) Mss. sa hedena, sa dehena — से' रे' सद्ग'य' दग्ग'स' = siddhaya tat

न्यात्मना निष्पन्नः 'तस्यापि हेतुत्तरपितृणात् । यश्च स्वात्मना न निष्पन्नः स कथमवि-
द्यमानस्यभावः सन् परं करिष्यतीति न पुक्तमेतत् ॥

इदानीमुभयपक्षतमपि दुःखमसदित्याह ।

स्यादुभाभ्यां कृतं दुःखं स्यादेकैककृतं यदि ।

यदि ऐकैकेन दुःखस्य का[70a]रणं स्यात् ' स्यात्तदानीमुभाभ्यां कृतं दुःखं । न ४
ऐकैककृतं तदुक्तदोषात् । न ऐकैकेन प्राणातिपत्तेः कृते⁽¹⁾ द्वाभ्यां कृत इति व्यपदेशो
दृष्टः ॥

इदानीं निर्हेतुकमपि दुःखं यथा नास्ति तथा प्रतिपादयन्त्याह ।

पराकारास्वयंकारं दुःखमहेतुवै कृतः ॥ इति⁽²⁾ ॥ ६

परे⁽³⁾षाकारोऽकारणमस्येति पराकारं । [न] स्वयंकारोऽस्येत्यस्वयंकारं । यदि दुःखं 10
स्वयंकृतं नास्ति परकृतमपि नास्ति यद्येत्तेन न्यायेन ' तदिदानीं कृत एव निर्हेतुकं
भविष्यति ख[Tib. 91b]पुष्पसौगन्ध्यवत् । दुःखभावात्कृतस्तस्यास्यभूत आत्मा ॥

यथा च चतुर्धा विचार्यमाणं दुःखमसदेवं बाह्या घपि बीजाङ्कुरघटपटादयो भावा
वेदितव्या इति प्रतिपादयन्त्याह ।

न वेवलं हि दुःखस्य चातुर्विध्यं न विद्यते ।

15

सर्वेषां

बाह्यानामपि भावानां चातुर्विध्यं न विद्यते⁽⁴⁾ ॥ १०

1) Mas. °pātena kṛtena kṛtam iti.

2) गण'हे' रेरेख' सुष' सुम्'। सुण'सङ्ख' गण'स'गण' सुष'सम्
सुम्'। सङ्गण'स' म' सुष' गण' म' सुष'। सुण'सङ्ख' कु'मे' ग'य' सुम्' ॥

3) Tib. = *parena alaranam*.

4) Mulamadhyamaka. सुण'सङ्ख' अस'वेण' क'म'स'वे'। य'स' म'

पूर्ववत्सर्वं समं योग्यं ॥ यदि खल्वेषां दुःखादीनां चातुर्विध्यसंभवस्तत्त्वतमेन
 तद्दीर्घाणां प्रकारेषूपैषां सिद्धिरिति ॥ उच्यते । स्वभावतो यद्येतानि दुःखादीनि स्यु-
 र्निपतमेषां चतुर्णां प्रकाराणामन्यतमेन प्रकारेण सिद्धिः स्यात् । न वस्ति । तस्मात्स्व-
 भावतो न सति दुःखादीनीत्यवसीयते । अथ विपर्ययमात्रलब्धात्मसत्तात्रायां⁽¹⁾ दुःखा-
 5 दिसंबन्धेः प्रतीत्यसमुत्पादव्यवस्था मृग्यते तदा कर्मकारकपरीताप्रकारणविरहितविधिना
 यद्योदितपक्षचतुष्टयतिरस्कारेशोर्प्रत्ययपतामात्रार्थप्रतीत्यसमुत्पादसिद्ध्या सिद्धिरभ्युपेया ॥
 यथोक्तं ।

स्वयं कृतं परकृतं द्वाभ्यां कृतमहेतुकं ।

तार्थिकैरिष्यते दुःखं त्वया तूक्तं प्रतीत्यज्ञं ॥ इति ।

10 . [उक्तं⁽²⁾ च भगवतोर्पौपातिपद्यकायां ।

. [70b]

.

.]

⁽⁴⁾
 तथा ।

ཡིན་པ་ མ་ཟད་ གེ། གྱི་རྒྱུ་ རྟོགས་པོ་རྣམས་ལ་ ཡང་། རྣམ་པ་ བཞེས་ ཡོད་མཁོན།

Dans notre Commentaire, au deuxième pāda མ་ཡིན་གྱི། རྟོགས་པོ་རྣམས་ཅན་དག་ལ་

ཡང་། ... = sarreṣām api bhāṣanām...

1) Voir ci-dessus 68. 8, 73. 2.

2) Tib. = °samutpādasiddhīr abhyupeyā

3) Les Mss. reproduisent ici quatre stances, citées ci-dessus pp. 63. 2—64. 4
 et 191. 2—3 — La version tibétaine les omet, ainsi que la mention: *uktam ca...*

4) Au lieu de la mention *fathā*, nous avons བཞེས་ཡོད་པ་ཀྱིས་ གྱི་རྒྱུ་...
 ...། བཞེས་ཡོད་པ་ཀྱིས་ བཞེས་པ་། = bhagavatā caityādy uktam.

संवृति⁽¹⁾ भाषितु धर्म विनेन
 संस्कृत [असंस्कृत] पश्यथ एव ।
 नास्तिक भूतु घात्म नरो वा
 एतकु⁽²⁾ लक्षण सर्वत्रगस्य ॥

कृष्णशुभं च न नश्यति कर्म
 आत्मन कृत्व च वेदयितव्यं [Tib. 93a] ।
 नोऽपि तु संकम कर्मफलस्य
 नो घ घहेतुक प्रत्यनुभोति ॥

सर्वि भवा अलिवा वसिक्ताश्च
 रिक्तक तुच्छक फेनसमाश्च ।
 मायमरीचिसमा सद शून्या
 देशितु संवृत्तु ते च विविक्ताः⁽⁶⁾ ॥

1) གུན་རྫོབ་ཏུ་ནི་ = *samvṛtitaḥ*.

2) འདུས་བྱས་ འདུས་མ་བྱས་ ཡིན་ དེ་ལྟར་ ལྟོས།

3) ཡང་དག་ཉིད་ཏུ་ བདག་ རང་ ཡོད་མེད་དེ། *nara est omis*

4) *Mss. etuku*; voir *Mh.v. I 384* (ad 18.1). Le tibétain porte འདྲི་འདྲའི་
 = *idrpa*.

5) *Mss. paçyati*. Tib. མེ་འཇིག་ལྟེ།

6) ལྟོ་ཡིས་ བཤད་ གྱང་ དེ་དག་ རེལ་པ་ ཡིན། = *caedena deçtā api te
 viriktāḥ*.

शैलमुखागिरिदुर्गनदोयु

पद्म पतिभुक् चापि प्रतीत्यै⁽¹⁾ ।

एविमु संस्कृत सर्वि विज्ञान

मायमहोचिसमं शम्भु सर्व ॥ इत्यादि ।

॥ इत्याचार्यचन्द्रकोर्तिपादोपरचितायां प्रसन्नपदायां मध्यमकवृत्तौ दुःखपरीता
नाम द्वादशमं प्रकरणं ॥

1) yadnat pratiputlā jñayate.

2) ऐश्वर्यश्रेष्ठ ।

XIII.

संस्कारपरीक्षा नाम त्रयोदशमं प्रकरणं

यतश्चैवं समनस्तरासिक्रासप्रकरणाविधिना स्वपरोभयवृत्त(त्वा)मेहेतुसमुत्पन्नत्वं च निवृत्त्यभावाभावात्मनस्तद्व्यतिपादको विधिरसन् । [71a] उत्पन्नरूपत्वेन चैते भावा अविद्यातिमिरोपकृतमतिमयनानां बालपृथग्जनानां व्याप्तिः । तस्मात्त्रिःस्वभावा एव सती 5 बालानां त्रिसंवाद्का मायाकारितुरगादिवत्तदनभिज्ञानां न तु विज्ञानां । अत एव सर्वधर्मस्वाभाव्यापरोक्षधीनपनः समुन्मूलितशेषाविद्यावासनशतुर्विपर्यासविपर्यस्तात्राणसप्तपरित्राणापाविपरीतनैः स्वाभाव्योपदेशतत्परो बुद्धो जगद्विबोधको मल्लकारुणिकः ।

तन्मृषा मोषधर्म यद्भगवानित्यभाषत ।

सर्वे च मोषधर्माणाः संस्कारास्तेन ते मृषा⁽³⁾ ॥ १

10

मूत्र उक्तं तन्मृषा मोषधर्म यदिदे संस्कृत [Tib 93b] । एतद्धि खलु भिन्नवः परमं सत्यं यदिदेममोषधर्म निर्वाणं सर्वसंस्काराश्च मृषा मोषधर्माणा इति । तथा । [नास्त्यत्र

1) *Ms. "śrabhāṣyaparoḷyādhiṣṭayanaḥ"* श्रौतैः शुद्धं क्लेशः समसः उदं ग्रे' रसः सवेदं श्लेषः शुद्धः शुद्धः मन्दः ।

2) मत्तमः शुद्धः मन्दः ग्रे' क्लेशः मन्दः श्लेषः । मत्तमः म' रे' रे' मत्तमः श्लेषः मत्तमः । मत्तमः म' रे' रे' मत्तमः श्लेषः मत्तमः । मत्तमः म' रे' रे' मत्तमः श्लेषः मत्तमः ।

Cité ci-dessus p. 42. 10.

3) Voir ci-dessus p. 41. s et suiv.

4) *yaś uta a°, p. 41. 4.*

तद्यता वा अचित्तवता वा मोषधर्मकमप्येतत्⁽¹⁾ प्रलापधर्मकमप्येतदिति ॥ तदनेन न्यायेन यन्मोषधर्म⁽²⁾ तन्मप्येत्येव यस्मादुक्तवान् तदागतो भगवान् सर्वे च मोषधर्माः सत्कारास्तस्मान्मोषधर्मकत्वेन ते सत्कारा मृदा भवन्ति⁽³⁾ चित्रवत्पद्मदाहिकावत्⁽⁴⁾ लतणोपेतपद्ममप्यारण्यचित्तोद्देश्यवत्सरावत्⁽⁵⁾ तत्र चित्तसादक मोषधर्मकं वितवम्यात्यालालचक्रवत् ॥

यतो [नि] स्वभावत्वेन मृदा सर्वसत्कारा मोषधर्मकत्वात्⁽⁶⁾ गृहीतिकादिफलवत् ॥ यत्तु सत्यं न तन्मोषधर्मकं तद्यथा निर्वाणमेकं⁽⁷⁾ ततश्च विस्तृतपोषपस्यास्माद्यागमात्सिद्धे सर्वभावानां नै.स्वभाव्य⁽⁸⁾ शून्या. सर्वधर्मा नि स्वभावयोगेनेति च प्रज्ञापारमिता धर्मघातिकापठान् ॥

- 10 घत्राह । यथैव मोषधर्मकत्वेन सर्वसत्काराणां मृदा[रा]वत् प्रतिपादितं भवति । नन्वेवं सति न सति सर्वे भावा इति सर्वपदार्थावयवादिनां मिथ्यादष्टिरेव स्यात् ॥ उच्यते । सत्यं मोषधर्मना सर्वसत्कारा येनैवापि भवति मुष्यति । ननु च भोः ।

तन्मृदा मोषधर्मे षण्दि किं तत्र मुष्यते ।

1) Manque dans les Mas et dans le tibétain

2) Le tibétain porte འདི་ནི་འཇིག་པའི་ཆོས་ཅན་ནོ། = *vanāḍadharma-* *ham etat*

3) ལན་ བསྐྱ་ བྱེད་ འཇིག་པའི་ ཆོས་ཅན་ ནེ་ནི་...

4—5) Manque dans la version tibétaine. Mas. **mantrasabharāṇa*°, **maḍḍha*° — Mahāsena s'empara d'Udayana au moyen d'un éléphant artificiel, voir Kathās, XII, 100; Harṣacarita, VI sub fin Schiefner, Nabikk-tyāyana und König Tschangda Pradyota, pp 36—7 (*padjāṇāṅga*, II. c. = *kapatākūḍyāra*, Comme = *gantraḥarṣi*, X 1). — Communiqué par M F W Thomas.

5) *claus* manque dans la version tibétaine

6) Sic Mas — Ger-phyin, VI, 8 (A M O II, p 201). — Même citation, *ulāṭam dhagavatā*, ci dessous XXII, 11, *prajāpāramitābhāṣā*, XXIV, 14 *dyarāḥaṭṭiāyām*, XXIV, 18 — Voir l'édition de H. J. E. S. I., p 405

यदास्माभिस्तन्मया मोषधर्मकमित्युक्तं तदा किं तत्र मुष्यते । किं तत्राभावो भव-
ति । कश्चिद्यदि [Tib. 93a] पदार्थो ऽभिविष्यत्स्यात्तस्यापवादार्भावदर्शनान्मिथ्यादृष्टिः ।
पदा तु पदार्थमेव कं चित्र पश्यामस्तदा किं तत्र मुष्यते । नैव किं चिद्भावो भवतीत्यपु-
नोऽप्यमुपात्मनो भवतः ॥

यत्राह । पद्यभावदर्शनमपि न प्रतिपाद्यते । किं पुनरनेनागमेन प्रतिपाद्यता 5
इति ॥ उच्यते ।

एतत्तुक्तं भगवता शून्यतापरिदीपकं⁽¹⁾ ॥ २

यदेतदुक्तं भगवता तच्च भावानामभावपरिदीपकं । किं तर्हि शून्यतापरिदीपकं
स्वभावानुत्पादपरिदीपकमित्यर्थः ॥ यद्योक्तमनवतस्ररूपापैतैक्रमणसूत्रे ।

यः प्रत्यवेर्वापति स क्षत्रातो

10

नो तस्य उत्पादु समावतो गन्ति ।

यः प्रत्ययाधोनु स शून्य उक्तो

यः शून्यतां ज्ञानति सोऽग्रमतः ॥ इति ॥

1) ग'ल'ते' वस्तु'केष' ग'न' ऽप्य'म' दे' हु'क' दे'ल' उ'दे'ग' वस्तु' व'ते'न'
व'व'ल'न'स'प'रे' दे' ग'सु'न'स'म'। शून्य'ते'न' ऽप्य'न'सु'व'व'न'स'म' ऽप्य'॥

2) Le tibétain a simplement མདོ་འཇམ་ = *sūtrāt*. — Voir Kandjour, Mdo XII, foll. 317—390 (Ann M G. p. 253), Nanjio, № 437, traduit A. D. 808, Anavataptanāgarājaparipṛcchāsūtra, qui est nommé par Wassilieff, Bouddhisme p. 327, comme un des sūtras «des ausschliesslich echten Sinnes» au point de vue des Mādhyamika. — Sur Anavatapta, lac ou nāga, voir notamment Burn, Intr. 171, 330, 396 et Lotus 3; Fujishima, Bouddh. japonais, 55. — Notre strophe est citée (sans indication de source et avec variantes) Bodhicaryāṛ. p. IX 2 (Bibl. Ind. p. 355.10 et Bouddhisme p. 241, n. 1), Subhās sgr. (Muséon, N.S IV, 395. 22), et ci-dessous, trois fois, au chap. XXIV.

3) Mss. °dēnaw.

⁽¹⁾ घत्राह । नापमागमो भावस्वभावानुत्पादे परिदीपयति किं तर्हि निःस्वभावत्वं
स्वभावस्यानवस्थापितं विनाशित्वमिति ⁽²⁾ ॥ कुत एतदिति चेत् ।

भावानां निःस्वभावत्वमन्यथाभावदर्शनात् ⁽³⁾ ॥

विचार्यमाणानामन्यथात्वं विपरिणामदर्शनादित्यर्थः ॥ एतदुक्तं भवति । यदि भावानां
स्वभावो न स्यात्तदानीं नैवेद्यामन्यथात्वमुपलभ्ये ⁽⁴⁾ ॥ १२६ ॥ उपलभ्यते य परिणतः । तस्मा-
त्स्वभावाच्चस्थापितमेव सूत्रार्थ इति विज्ञेयं ॥

इतश्चैतदेवं । यस्मात् ।

यस्यभावो भावो नास्ति भावानां शून्यता पतः ⁽⁵⁾ ॥ ३ ॥

यो ह्यस्वभावो भावः स [Tib 93b] नास्ति । भावानां च शून्यता नाम धर्म इष्यते ।
न चास्ति धर्मिणि तदभासिनो धर्म उपपद्यते । न ह्यस्ति बन्ध्यातनये तदध्यामतोपपद्यत
इति । तस्मादस्यैव भावानां स्वभाव इति ॥

1) L'adversaire prend la parole.

2) Ce sūtra définit le *nāśtabhāratva* (ou *śūnyatā*) comme étant le *śtabhā-
ratva* *śūnyatā*.

3) = On dit que les êtres n'ont pas de *śtabhāra* parce qu'on voit que leur
śtabhāra est sujet au changement. — Par le fait, le changement prouve l'existence
du *śtabhāra*.

4) *vicāryamāṇānām* n'est pas représenté dans le tibétain.

5) ཡོད་པ་སྤུ་འཕྱུར་པ་.

6) D'après le tibétain; Mss. *nāśtabhāra*

7) Le sūtra esté p. 237. 11.

8) Mss *nāśtabhāra* ca *bhāro* *nāstī* — Voir ci-dessous 245. v.

9) རྒྱུ་ལྡན་པ་ལྟར་མེད་པའི་ རྒྱུ་ལྡན་པ་ རྒྱུ་ལྡན་པའི་ རྒྱུ་ལྡན་པའི་ རྒྱུ་ལྡན་པའི་
རྒྱུ་ལྡན་པའི་ རྒྱུ་ལྡན་པའི་ རྒྱུ་ལྡན་པའི་ རྒྱུ་ལྡན་པའི་ ॥ — Notre commentaire
au troisième pāda རྒྱུ་ལྡན་པའི་ = *bhāvaśtabhāro nāstī*

अपि च ।

कस्य स्यादन्यथाभावः स्वभावश्चैव विद्यते ।

यदि भावानां स्वभावो न स्याद्योऽपि विपरिणामलक्षणोऽन्यथाभावः स कस्य स्या-
दिति ॥

अत्रोच्यते । एवमपि परिवर्तन्यमाने ।

5

कस्य स्यादन्यथाभावः स्वभावो यदि विद्यते⁽¹⁾ ॥ 8

इह यो धर्मो यं पदार्थं न व्यभिचरति स तस्य स्वभाव इति व्यपदिश्यते । यत्प्र-
तिवद्वत्त्वात् । अपौरुषेयं हि लोके तदव्यभिचारित्वात्स्वभाव इत्युच्यते । तदेवौषण्यम-
प्युपलभ्यमानं परप्रत्ययसंभूतत्वात्कृत्रिमत्वात् स्वभाव इति । यदा वैचमव्यभिचारिणा
स्वभावेन भवितव्यं तदास्याव्यभिचारित्वादन्यथाभावः स्यादभावः । न ह्यग्रेः शैत्यं प्रति- 10
पद्यते । एवं भावानां सति स्वभावाभ्युपगमेऽन्यथात्वमेव न संभवेत् । उपलभ्यते चैषामन्य-
थात्वमतो नास्ति स्वभावः ॥

अपि चापमन्यथाभावो भावानां नैव संभवति पदार्थनात्सस्वभावता स्यात् । यथा च
न संभवति तथा प्रतिपादयन्नाह ।

तस्यैव नान्यथाभावो नाप्यन्यस्यैव युज्यते ।

15

युवा न जीर्यते यस्माद्यस्माज्जीर्णी न जीर्यते⁽²⁾ ॥ ५

1) ग'ल'हे' दे'स'हे'र' मे'र' । ग'ल'र'उ'ल'शु'र' ग'ल'ग' प'र' । ग'ल'हे' दे'स'
हे'र' प'र' । दे'स'शु'र' र' ग'ल'र'उ'ल'शु'र' ॥

2) दे'हे'र'ल' वे' ग'ल'र'शु'र' मे'र' । ग'ल'र'हे'र'ल' प'र' प'र'म'प'र' । ग'
शु'र' ग'ल'र'उ' मे' क'शे' । ग'ल'शु'र' क'श'म' प'र' मे' क'रे' ॥

तस्यैव तावत्प्राग्वत्प्राग्वत्प्राग्वत् वर्तमानस्य भावस्यान्यथात्र नोपपद्यते ।
 [Tib. 94a] तथा हि पुनो पुनः[72b]वस्थापमेव वर्तमानस्य नास्त्यन्यथात्वं ॥ यथा-
 यस्यात्प्राप्तस्यैवान्यथात्वं परिकल्प्यते । तदपि नोपपद्यते । अन्यथात्र नाम श्रापः
 पर्पापः । तद्यदि पुनो नेप्यतेऽन्यस्यैव शीर्षस्य भवतीति । तदपि न युज्यते । यस्माच्च हि
 6 शीर्षस्य पुनर्गोपा संवन्धो निःप्रयोजनत्वात् । किं हि शीर्षस्य पुनर्गोपा संवन्धः
 कुर्यात् । तदगमनात्तरेण⁽¹⁾ शीर्षताभवात्तरीयो शीर्यत इति न युज्यते । यत्र पुन एवा-
 न्यथाभावस्तदयुक्तं । यप्राप्तत्रात्रस्थस्य युवेति व्यपदेशादवस्थाद्वयस्य च परस्परविरो-
 दत्वात् ॥

अपि च ।

10 तस्य चेदन्यथाभावः त्रीमेव भवेदपि ।

अथ स्यात्⁽²⁾ । त्रीरावस्थापरित्यागेन दध्यवस्था भवति । घते न त्रीमेव दधि
 भवतीति ॥ उच्यते । यदि त्री दधि भवतीति नेप्यते परस्परविरोधात् ।

त्रीरादन्यस्य कस्य चिदधिभावो भविष्यति⁽³⁾ ॥ ६

किमुदकास्य दधिभावो भवतु । तस्मादसंबन्धमेव तदन्यस्य दधिभावो भविष्यती-
 15 ति ॥ तदेवमन्यथात्वात्संभवात्कुतस्तदर्शनात्मस्यभावता भावानां प्रतेत्यतीति न युक्ता-
 मेतत् ॥

1) Le libélaïn porte *दे'नेद'यम् कृष'य'ते'र' प्ये'यस' = kaṣṇantarepa jī-
 nat'āyā bhāvat.*

2) *Mss. atihāsyāśīra.*

3) *य'य'ते' दे'ते'र' य'य'ते' श्रु'र'। दे'य'ते' दे' वे'र' ल'य'र'। दे'य'य'स'
 य'य'ते' य'य'ते' दे'। वे'ये' दे'य'मे' प्ये'यस' ल'य'र' ॥ — Mss. au troisième pāda:
*ksīrād anyasya kasyārtha d°.**

यद्योक्तमार्थस्त्वनारमकायानसूत्रे⁽¹⁾

यो न पि ज्ञायति नो चुपयन्ती

नो द्यवते न पि जीर्यति धर्मः ।

तं विनु दर्शयतो नरसिंह-

स्तत्र निदेशयि सन्न मरुपा⁽²⁾ ॥

8

यस्य स्वभावे⁽⁴⁾ न निव्यति कश्चि

नो [ऽ]परभावतु केन चि लब्धः⁽⁵⁾ । [Tib. 94b]

नात्तरतो मपि द्यादितो वा

लभ्यति तत्र निदेशयि नाथः ॥

ज्ञात गती कथिता मुगतेन

नो च गती उपपद्यति का चि ।

तत्र च व्योहरतो गतिमुक्ती

मुक्तकु मोच[73a]यसी बल्लसद्धान् ॥

10

1) Voir ci-dessus p. 90, n 2 — Les trois premières stances, p. 91, 2-7

2) Mss. *deçayati*.

3) Sic Mss. — Tib རེམས་ཅན་ བཟུངས་དག་ དེ་ལ་ སྟོན་ = *tatra niveçayi satteçatāni*.

4) Pour le mètre *yasya sabbāvu*

5) གཞན་ ཡང་ མ་ཡིན་ ལུས་ གུང་ མི་ རྟོན་པ། Même version, p. 91. 4.

6) Lire *apalabhyats* རྟོན་པ་.

7) Pour le mètre *roharsā*. — དེ་དག་ འབྲོ་ལས་ རྟོན་པར་ རྟུམ་པར་གསུངས།
= *tāc ca gatimuktā vyākhyātāh*.

सर्वं⁽¹⁾ वदेसि निरात्मक धर्मान्

सन्नतु⁽²⁾ प्राप्तुं गीर्षसि लोकं ।

मुक्तं स्वयं गतितो गतिमुक्तो

तेन सि पारंगतो न च तीर्णो⁽⁴⁾ ॥

8

पारंगतो सि भवार्णवतीर्णः⁽⁵⁾

पारंगतो न च लभ्यति कश्चि ।

पाहू न विद्यति नापि अपाहू

पारंगतोऽस्मि वदेसि च वाक्व ॥

10

वाचं न विद्यति यां च वदेसि

पे पि वदेसि न विद्यति तं पि ।

पस्य वदेसि न विद्यति सोऽपि

यो पि विज्ञानमिति सोऽपि यमसो ॥

तत्र प्रयाष्टुं शर्म सु मर्य

वित्तव्यविकल्पनिवेशयत्नेन ।

1) *Ms. tadāmi.*

2) *Ms. sarvatu* संसारं तद् अस्ति संसारं = *sarvagrāhāt.*

3) *यत्नं यत्नं यत्नं.*

4) *यत्नं यत्नं.*

5) *इदं सर्वं केन येन येन यत्नं येन = pāragato 'as maharshi bhavasya.*

6) *Ms. eva na.*

7) *केन येन = labhyati.*

8) *अस्ति यत्नं = bhānta. — Voir p. 248, n. 5.*

9) *nivṛtta = त्वं यत्नं. — Le mètre est irrégulier.*

ज्ञातं विज्ञानमिति यो नरु⁽¹⁾ धर्मा-

स्तेरि⁽²⁾ तथागतात् दृष्टं स्वयंभूः ॥

ज्ञातं प्रज्ञानमिति धर्मप्रणीतिन्⁽³⁾

प्रीतिं स विन्दति तोषति⁽⁴⁾ सत्त्वान् ।

सो भवती जिनु⁽⁵⁾ जित्वं⁽⁶⁾ लोशान्

धातम् - - - - -⁽⁷⁾ ॥

तेन विज्ञानितं घोषि जिनानां

घुद्वि⁽⁸⁾ घोषपते स शमं पि । इत्यादि ॥ .

पद्योक्तिमस्वभावो भावो नैवास्ति शून्यता । च भावानामिष्यते । तस्मादस्ति शून्य-
तामयो भावस्वभाव इति । एतदपि न युज्यत इत्याह ।

10

यस्य शून्यं भवेत्किं चित्स्यादकून्यमिति किं चन ।

न किं चित्स्त्यशून्यं च कुतः शून्यं भविष्यति⁽⁹⁾ ॥ ७

1) Mas. ye na ca. शुभ'सु' न'न'वे'न'.

2) लो'म'लो'न'.

3) Mas. toṣati, toṣati.

4) Mas. jitra ca. श्रु'ज'म'न' श्रु'ज'न' श्रु'ज'न' श्रु'ज'न' श्रु'ज'न'.

5) Mas. e(t)ima jino ca arū(o)ma(e) sthitaṣ ca. — स'न'ज'न' श्रु'ज'न'.

6) स'न'ज'न' श्रु'ज'न'.

7) Mas. prapya lādha. स'न'ज'न' श्रु'ज'न' श्रु'ज'न' श्रु'ज'न'.

8) Voir ci-dessus p. 240. a.

9) न'न'ज'न' श्रु'ज'न' श्रु'ज'न' श्रु'ज'न' श्रु'ज'न' श्रु'ज'न' श्रु'ज'न'.

न'न'ज'न' श्रु'ज'न' श्रु'ज'न' श्रु'ज'न' श्रु'ज'न' श्रु'ज'न' श्रु'ज'न'.

यदि शून्यता नाम का चित् [Tib. 95a] स्यात्तदाश्रयोभावस्वभावः स्यात् । न त्वेवं । इह हि शून्यता नामेति सर्वधर्माणां सामान्यतत्त्वमिति यन्मुपगमाद् शून्यधर्माभावाद् शून्यतैव नास्ति । यदा चाशून्याः पदार्था न सन्ति । अशून्यता च नास्ति । तदा प्रतिपत्तनिरपेक्षत्वाच्छून्यतापि खपुष्पमालावन्नास्तीत्यवसीयता । यदा च शून्यता नास्ति तदा तदामया ॥ यपि पदार्था न सन्तीति स्थितमविकलं ॥

अत्राहुः । त्रीणि त्रिमोक्तमुद्धानि शून्यतानिमित्ताप्रणिहिता [73b] ज्ञानि त्रिमुक्तये चिन्तेष्येभ्यो भगवता निर्दिष्टानि सर्वतीर्थिकमार्मत्तासाधारणानि सीगत एव प्रवचने समुपलभ्यन्ते । येयामुपदेशार्थमेव बुद्धा भगवत्सींशेयतीर्थार्थादमकामोक्तान्धकारानुगतप्रगति जगदेकप्रदीपा नैराभ्योपदेशाविच्छिन्नशिखा उत्पद्यन्ते । स भवस्तथागतप्रयच-
 10 मव्याज्यानव्याप्तेनेदानो तामेव शून्यतां प्रतिज्ञेतुमाश्चवानित्यलं भवता स्वर्गापवर्ग-
 मार्गसमुच्छेदेनेति ॥

उच्यते । अहो यत भवानत्युन्मुख इयात्पक्षविपर्ययाभिर्वाणपुरगामिन शिवमनु-
 परं पन्थानमवधूय भावाभिनिवेशव्याकुलितं संसाराकासारानुगमेव मार्गं मोक्षपुरगामि-
 तेन [Tib. 95b] समाश्रितो निर्मुक्तुः सन् संसाराद्व्याकासारः सद्धिरूपालभ्य एव तम्-
 15 भिमानाभिनिवेशमकृप्यवशतया तामेवोपालभते । ननु भो निरवशेषज्ञेशध्याधिचिचित्त-
 केर्मकविपराधिः ।

1) Voir ci-dessus p. 43, n. 4 — Dh.-s. LXXIII, Dh. shi, § 218; Atthas. § 474; Nettip. 50. 119. 126; Via magga (J. P. T. S. 1891) p. 135 — *śrīmālā nāma dhāraṇā pratilābhā, Rāṣṭrap. 50. 4.*

2) *सुश्लेषमयि सत्सर्वविषयमयि* = *sarvasatirhīṣamaya*°. — Mes. *firihīla-māra-mata*, lecture peu admissible.

3—3) Ces mots ne sont pas représentés dans la version tibétaine.

4) Mes. °*lāntārāsadbhir*. — *नमः सत्सर्वविषयमयि सत्सर्वविषयमयि*
 = Alors que vous devez être réprimandé par les bons.....

5) *abhimāna* = *महत्त्वमयि*.

शून्यता सर्वदृष्टीनां प्रोक्ता निःसर्गं त्रिभिः ।

येषां तु शून्यतादृष्टिस्तानसाध्यान् वभायिरे⁽¹⁾ ॥ ८

इह सर्वेषामेव दृष्टिस्तानां सर्वप्रवृत्तिनिवेशानां धर्मि सत्त्वानप्रवृत्तिः सा शून्यता ।
न च दृष्टिकृतानां निवृत्तिमात्रे भावो⁽²⁾ । ये तु तस्यामपि शून्यतायां भावानिनिवेशिनस्तान्
प्रत्ययवचका वपमिति⁽³⁾ युक्तोऽस्मिन्पदेशात्सर्वज्ञकल्पनाध्यायत्वा मोक्षो भविय्यति । यो⁽⁴⁾
न किं विद्यति ते पापं दास्यामोत्युक्तः⁽⁵⁾ सचदेहि भोस्तेदेव मया⁽⁶⁾ । किं विद्याम पण्य-

1) कुल'म'इत्य'श्रु' श्रु'म'श्रु' । श्रु' श्रु' देव'म'म'म'म'म' श्रु'म' ।
न'न' श्रु'म'श्रु' श्रु'म' । दे'न' श्रु'म'म'म'म'म' श्रु'म' ॥ — Notre commen-
taire, *agrab-tu-med-par.* — Cité *Subhāṣitas.*, Muséon, IV, 397.33 et Dep.
IX, 88 qui traduit *nīḥsarana* par *nīs-par-hōyin-pa* et *asādhya* par *g'o-bya-*
mīn-pa. — देव'म' = *nī*, *nīs*, *prāṭi* (Foucaux, Grammaire p. 191).
म'म' = *to emit*, *to remove* (*nīḥ-sārayati*), est le «transitif» de *म'म'* —
Pour la doctrine du vide, ci-dessous XXV. 10 et Bodhic. p., IX, 83 a. *śūnyatā-
sanādhānād hīyate bhūtarājanā* ! *kim cin nīśīti cābhyaśīti sōpi paścāt pra-*
hīyate ॥

2) श्रु'म'म'म'

3) Sur la lecture *nīḥsarana*, Mhv. I 433 *pratusarana*, Dondelli, Mu-
séeon, IV, p. 399, n 6. — *apavṛtta* = वि'म'. — Il y a (M. Vyat. 82) six
nīḥsaraniyadhātū à savoir *mātrā*, *karuṇā*, . . . *asmimūnasamudghāṭā*, *animitā*,
et trois (*Itivuttaka* § 72, § 43) *nellhammam* (*ātmānam nissaranam*), *āruppam*
(*rūpānam* . .), *ajātam*. . . *atanlhatam* (*jātassā . . . sanlhatassa*). — Le suffixe
anīya doit s'entendre comme dans *tanīya* = *tāpjanaka* (Abh. N. I° p. 113),
vedanīya, *vedanīya* (Abhidh. k. v Soc. As. 203 b): *kāriyā anīyāḥ karāṇe vā*
(Voir Bodhic. p. 16), et sources grammaticales citées en loco)
nīḥsarana *prajñā* (*prajñā*), M. Vyat. 49.31.

4) Sic Mss. — श्रु'म'm'm' *śāṅkaś-ye tu*

5) Mss. *arūcalā* *rayasa*. दे'न'म'm' *śāṅkaś-ye tu*

6) *iti* = दे'न'म'म'.

7) Mss. *arūcalā* *rayasa*, 43 et 44

मिति धूपात्स केनोपायेन शक्यः पर्यागार्थं याकृतुं । एवं येषां शून्यतायामपि भवा-
भिनिवेशः केने[71a]दानो स तेषां तस्यां भवाभिनिवेशो निषिध्यतामिति । यतो महा-
भेदयोगेऽपि दोषसंक्षिप्तात्पर्यमचिकित्सकेः महत्विधैस्तथागतिः प्रत्याख्याता एव ते ॥

यद्योक्तं भगवत्पार्ष्णिके⁽¹⁾ । यत्र शून्यतया धर्मान् शून्यान् करोति । यपि तु
१ धर्मा एव शून्याः । यवानिगितेन धर्माननिमित्तान् करोति । यपि तु धर्मा एवानिमित्ताः ।
यच्चाप्रणिहितेन धर्मानप्रणिहितान् करोति । यपि तु धर्मा एवाप्रणिहिताः । [Tib. 96 a]
पैवं प्रत्यवेता इषमुच्यते काश्यप मध्यमा प्रतिपद्वर्षाणां भूतप्रत्यवेता । पे हि काश्यप
शून्यतोपलम्भेन शून्यतां प्रतिस्मरन्ति तानहं नष्टप्रणाष्टानिति वदामि । इति प्रथमवनात् ॥
वरं खलु काश्यप सुमेरुमात्रा पुद्गलदाष्टराभिता न तेषां भवाभिनिवेशिकास्य शून्यताद-
10 ष्टिः । तत्कस्य हेतोः । सर्वदष्टिकृतानां हि काश्यप शून्यता निःसर्गा । यस्य खलु पुनः
शून्यतैव दष्टिस्तमकमचिकित्सामिति वदामि । तद्यथा काश्यप ग्लानः पुरुषः स्यात्तस्यै
वेद्यो भेदो दद्यात्तस्य तद्वेदो सर्वदोषानुद्यत्य स्वयं कोष्ठगतं न निःसरेत् । तत्किं
मन्यसे काश्यप यपि तु स पुरुषस्ततो ग्लान्यानुक्तो भवेत् ॥ नो रुद्रे भगवन् गाढतरं
तस्य पुरुषस्य ग्लान्यं भवेद्यस्य तद्वेदो सर्वदोषानुद्यत्य कोष्ठगतं न निःसरेत् ॥ भगवा-

1) Voir p 45, n. 1. — *रुद्रैर्ब्रह्मैर्वा महेष्वासमैर्नरे*.

2) *ह्येष ब्रह्मसाधः पारद्वर्षामरः सैश्वर्यैर्वा महेष्वासुते* ।

3) *शून्यतोपलम्भेन शून्यतां प्रतिस्मरन्ति* = *śūnyatālambanena*.

4) *ह्येषाम*.

5) *रेद्वर्षा वै दसः वासुदसः स्य रुद्रैर्वा महेष्वासुते* ।

६) = *ān āham asmāi pravacanān nastān pranastān śi vadāmi*.

नाह । एवमेव काश्यप सर्वदृष्टिकृतानां शून्यता निःसरणी । यस्य खलु पुनः शून्यतेव दृष्टि-
स्तमकमचिकित्स्यमिति वदामि⁽¹⁾ ॥

॥ इत्याचार्यचन्द्रकीर्तिपादोपरचितायां प्रसन्नपदाया मध्यमकवृत्तौ संस्कारपरीता
नाम त्रयोदशमं प्रकरणं ॥

1) Le rapport étroit du Ratnakūṭa et du sūtra de Nāgarjuna est digne de remarque — La théorie de la *durgrahītā*, des dangers que présente une fausse conception des doctrines bouddhiques, et en particulier de la *śūnyatā*, est développée dans un grand nombre de textes. (Voir Dogmatique Bouddhique, I, p. 26 = J. As 1902, II, p. 258) — La *śūnyatā* est couramment comparée à un serpent, qu'il faut saisir au bon endroit. Cette métaphore (*alagadda* = *alagadda*) est développée dans un sūtra que cite Buddhaghosa, Sum Vil. p. 21; mais il s'agit de la doctrine bouddhique en général, *duggahītā* *bhikkhava dhammānam*. — Pour l'école du Kathāvatthu (XIX. 2) les *skandhas* sont vides par l'absence d'*ātman* (*anattalakkhaṇa*), le *nirvāṇa* seul est *anumita*, *apramāṇa*. Les Andhakas ont tort de ne pas distinguer le sens des expressions scripturales (*avibhajjārādī-
vāda*).

XIV.

संसर्गपरिज्ञा नाम चतुर्दशमं प्रकरणं

अत्राह । अस्त्येव भावस्वभावस्तत्संसर्गोपदेशात् । इह यमास्ति न तस्य संसर्ग-
स्तद्यथा बन्ध्यामुत्तरा[74b]द्विजोः । अस्ति च संस्काराणां संसर्गोपदेशः ।⁽¹⁾ धनुः प्रतीत्य
६ इपाणि घोत्पयते चतुर्विंशत्यं । प्रयाणां संनिपातः [Tib 98b] स्पर्शः । स्पर्शमरुता
वेदनेति विस्तारः । तथा संज्ञा च वेदना च संसृष्टावितौ धर्मौ न[1]संसृष्टाविति [संस्काराणां
संसर्गोपदेशः] । तदेवं संसर्गोपदेशाद्विद्यत एव भावस्वभाव इति ॥

उच्यते । एतदेतदेवं यदि संसर्ग एव भवेत् । [न तस्ति] पत्मत् ।

दृष्टव्यं दर्शनं दृष्टा त्रीपयेतानि द्विशो द्विगः ।

10 सर्वशेष न संसर्गमन्योन्येन द्रव्यतृप्तुः⁽²⁾ ॥ १

तत्र दृष्टव्यं द्रव्यं दर्शनं चतुर्दश विज्ञानं । एषां त्रयाणां द्विशो द्विगः संसर्गो ना-
स्ति । चतुर्थी द्रव्यस्य च चतुर्थो विज्ञानस्य च विज्ञानस्य द्रव्यस्य च संसर्गो नास्तीत्येवं
द्विशो द्विगः संसर्गो न भवति । सर्वशेषमपि त्रयाणामप्येषां पुण्यं संसर्गो नास्ति ॥

1) Sur le samsarga de l'œil et de la couleur, etc., Gikāsa. 263. 9

2) Voir ci-dessus p. 6, n. 6.

3) मनुष्येन्द्रियस्य चैव सत्त्वस्य मनुष्यस्य यत्नं यत्नं ।

4) Mes dharmas dharmas.

5) यत्नं यत्नं यत्नं यत्नं । यत्नं यत्नं यत्नं यत्नं । यत्नं यत्नं
यत्नं यत्नं यत्नं यत्नं । यत्नं यत्नं यत्नं यत्नं ॥

यथा ॥ द्रष्टव्यदर्शनदृष्ट्यां दिशो दिशः सर्वशब्द संसर्गाभावः ।

एवं रागश्च रक्तश्च रञ्जनीय⁽¹⁾ च दृश्यतां ।

- रागस्य रक्तस्य च संसर्गा नास्ति । रागस्य⁽²⁾ रञ्जनीयस्य च । त्रयाणामपि पुण्यपत्त-
सर्गा नास्ति । यद्य चैषामेवं ।

त्रैधेन शेषाः क्लेशाश्च शेषाद्यायतनानि च⁽³⁾ ॥ २

5

अन्योन्येन संसर्गं न व्रजति । त्रयः प्रकारास्त्रिधा त्रिधाभावत्त्रैधं । तेन त्रैधेन
शेषाः क्लेशा द्वेषमोहादपस्त एते द्वेषद्विष्टद्वेषणीयादिना त्रैधेन श्रोत्रश्रोतृश्रोतव्यादिना
च [Tib 97a] ॥ कस्मात्पनुर्यां संसर्गा नास्तीत्याह ।

अन्येनान्यस्य संसर्गस्तज्ज्ञान्यत्वं न विद्यते ।

द्रष्टव्यप्रभृतीनां पत्र संसर्गं व्रजत्यतः⁽⁴⁾ ॥ ३

10

यदित्यर्थं यस्मादर्थे । यदि द्रष्टव्यादीनां पास्परमन्यत्वं स्यात् । तदा क्षीरोदकयो-
रिवान्येनान्यस्य संसर्गः स्यात् । तज्ज्ञान्यत्वं यस्मादेषां द्रष्टव्यप्रभृतीनां न संभवत्यतो नैते
संसर्गं व्रजति ॥ यपि च ।

1) Ms. *rañjanīyaś ca*

2) Ms. *rāgasya raktasya rañjanīyasya ca*. Il faut ajouter *raktasya rañja-*
nīyasya ca.

3) *दे'ववेक' अर्दे'कग' कग'स' र' । कग'स'य'स'स'स' कु'म'मे'द'स'स' ।*
कु'ग'म'द'स'स' र' कु'म'के'र'ये । कु'ग'म'द'स'स' ग'सु'म'ग'स'स' ॥ Dans cette
'version (Mūlam), *dr̥ṣyatām* (2ème pāda) n'est pas traduit. Notre commentaire, au
lieu de *non-moñs-pa* porte *lta bya ste*, *lleṣāḥ* n'est pas traduit. — Au 4ème pāda,
commentaire: *nam gsum-sīd-kyis-so*.

4) *ग'व'क' र' ग'व'क'स' स' अ'सु'र' । ग'द'सु'र' य'सु'स'स' स'ग'स'स' ।*
ग'व'क' दे' य'द'स'म'पी'स'स' दे'सु'र' स'स'स' मे' अ'सु'र' ॥

न च वेद्यलमन्यनं दृष्ट्यादिर्न विद्यते ।

‘नास्य चित्तेन चित्तार्थं नान्यत्पुनरुच्यते’⁽¹⁾ ॥ ४

न च जेतनी कार्यकार[75a]णभावस्थितानां दृष्ट्यादीनामन्यत्वं न सीमयति । घट-
पटादीनामपि पदार्थानां सर्वेषां नैव संशयोत्पद्यमानता ॥ यथा चैषां दृष्ट्यादभूतानां
७ परस्परतोऽन्यत्वगततया प्रतिपादयन्नाह ।

अन्यदन्त्यप्रतीत्यान्यत्वादन्यदन्ते अन्यतः ।

यत्प्रतीत्य च पक्षस्मात्तदन्यमप्युच्यते⁽²⁾ ॥ ५

इह परितद्व्याप्यं वस्तु पटादन्यदिति व्यपादश्यते । तदेतदन्यदन्त्यप्रतीत्यान्यद्व्य-
ति⁽³⁾ । अन्यवस्तु[न सति] सति अन्यतो विना[न्या]दन्यदन्यन्न भवति । पञ्च पटाप्यं वस्तु अन्यद-
10 टाप्यं वस्तु प्रतीत्यान्यदवति । तस्मात्पटाप्यादस्तुनस्तद्व्याप्यं वस्तु नान्यदन्त्यप्रतीत्य-
सीयता । यस्मात्प्रतीत्य पदवागि [Tab. 97b] तस्मात्तदन्यन्न भवति । सापेक्षवादीनां
कुर्यात् स्वरीर्षयश्चेति । तथा च वक्ष्यति ।

प्रतीत्य पक्षद्वयति न हि तावत्तदेव तत् ।

न चान्यदपि तत्तस्मात्प्रतीत्यैवापि धातव्यं ॥ इति⁽⁴⁾ ॥

15 यत्राह । यदि घटादन्यः पटः स्यात्तं च पृथग्भूतं यत्प्रतीत्यान्यो घटः स्यात्तद्वं को
दोष इति ॥ उच्यते ।

1) अङ्गुष्ठमङ्गुष्ठं अङ्गुष्ठमङ्गुष्ठं अङ्गुष्ठमङ्गुष्ठं अङ्गुष्ठमङ्गुष्ठं अङ्गुष्ठमङ्गुष्ठं
अङ्गुष्ठमङ्गुष्ठं अङ्गुष्ठमङ्गुष्ठं अङ्गुष्ठमङ्गुष्ठं अङ्गुष्ठमङ्गुष्ठं अङ्गुष्ठमङ्गुष्ठं

2) अङ्गुष्ठं अङ्गुष्ठं अङ्गुष्ठं अङ्गुष्ठं अङ्गुष्ठं अङ्गुष्ठं अङ्गुष्ठं अङ्गुष्ठं अङ्गुष्ठं अङ्गुष्ठं
अङ्गुष्ठं अङ्गुष्ठं अङ्गुष्ठं अङ्गुष्ठं अङ्गुष्ठं अङ्गुष्ठं अङ्गुष्ठं अङ्गुष्ठं अङ्गुष्ठं अङ्गुष्ठं

3) Mes. anyatas tu yta 'nyato à quoi correspond द्रव्यं अङ्गुष्ठं अङ्गुष्ठं
= anyatas tu yta.

4) = XVIII. 10.

यस्यन्यदन्यस्मादन्यस्मादप्युते भवेत् ।

तदन्यदन्यस्मादुते नास्ति च नास्त्यतः⁽¹⁾ ॥ ६

एकोऽत्रान्यशब्द उपदर्शने । यपरशार्थत्वे⁽²⁾ परामर्शः । अन्यश्च प्रसिद्धोच्चारणमित्य-
न्यशब्दप्रयोगदानं । यदि क्षेत्रद्वयां वस्तु पटादन्यस्मादन्यत्स्यात्⁽³⁾ । तद्वटाख्यं वस्तु-
न्यस्मादपि पटाख्यादुतेऽन्यद्वेत् । तदा च पटनिरूपेतस्यैव⁽⁴⁾ एकैकस्य घटस्यान्यत्वं 5
भवेत् । पटि पस्मादन्यत्तत्तेन त्रिणापि सिद्ध्यति । तद्यथा ॥ एव घटो न स्वल्पमन्यत्ता-
वन्तं पटमपेक्षते । एवमन्यत्तमपि यदि घटस्यान्यस्मात्पटादुते भवेत् [75b] । तदानो पट-
निरूपेतस्य घटस्य परत्वं स्यात् । न त्वेकैकस्य पटनिरूपेतस्य घटस्यान्यत्वं दृष्टं । तस्मा-
दन्यद्वेत्तीति ब्रुवता यदपेक्ष्य यदन्यत्तत्तदन्यत्वं भवतीति स्पष्टमभ्युपेतं भवति ॥

अत्राह । यदि खल्वन्यत्तमेव [Tib. 98a] कुतश्चित्कस्य चिन्नास्ति । नन्विदमपि 10
तदा न संभवति वक्तुं । यस्मादन्यत्प्रतीत्यान्यदन्यद्वेत्तीति तस्मादेव तदन्यदन्यत्वं भव-
तीति ॥ उच्यते । यत एव हि परस्परपेक्षिकी भावानामन्यत्त्वसिद्धिरत एवान्यदित्युच्यते
लौकिके व्यवहारे स्थित्वा । वस्तुतस्तु परीक्ष्यमाणमन्यत्वं न संभवतीति ब्रूमः ॥

पदि तर्हिअन्यविद्यमानेऽप्यन्यत्वे लोकसंवत्सा पटादन्यो घट इति व्यपदिश्यते ।
अथ कस्माद्वीक्षाङ्कुरयोरेवमन्यत्वं न व्यपदिश्यते ॥ 15

उच्यते । नैव हि लोको घटपटयोरिव बीजाङ्कुरयोरन्यत्वं प्रतिपद्यते । घटपटयोरिव
अन्यजनकत्वभावाप्रसङ्गात् । यौगपद्यभावप्रसङ्गात् । अपि च पस्माद्वीक्षणमात्रमुक्त्वा बीजाकार्यं

1) ग्राह्ये ग्राह्यं के ग्राह्यंअथ ग्राह्यं देहे ग्राह्यंअरेयम् ग्राह्यं अश्वम् ।
ग्राह्यंअरेयम् के ग्राह्यं अश्वम् । पितृभ्य देपितृभ्य दे भवेत् ॥

2) Mss. arthākṣara.

3) Mss. anyasmāt.

4) Les Mss. punctuent.

5) Ci-dessus 252. a

यत्तुपदर्शयति पुमान् लोकेऽप्ये वृत्तो मयोक्त इति । तस्माद्लोकेऽपि कार्यकारणभूतानां नास्त्येव परममिति व्यवस्थाप्यते ॥

घत्राह । यदि पदार्थात्तरे पदार्थात्तरमापेक्षा परबुद्धिः स्यात्स्यदेप दोषः ⁽¹⁾ तस्मात्तदन्यत्र भवतीति । न त्वेवं द्रूमः । किं तर्हि इहान्यत्र नाम सामान्यविशेषोऽस्ति । तद्यत्र ⁽²⁾ मनेवेतं स पदार्थः पदार्थात्तरनिर्णयपापि पर इत्युच्यते । तस्मादुक्तदोषान्नमरोऽस्मत्पत इति ॥ उच्यते । स्यादेतदेवं यदन्यत्रमेव स्यात् । न तस्ति । [Tib. 98b] इहेदन्यत्र कल्प्यमानमन्यस्मिन् वा क[76a]ल्प्येतानन्यस्मिन् वा । उपपत्तिश्च नोपपद्यत इति प्रतिपादयन्नाह ।

नान्यस्मिन् विद्यतेऽन्यत्रमन्यस्मिन् न विद्यते ।

- 10 तत्रान्यस्मिन्नन्यत्रमस्तीति कल्प्यते । किं तदानीमन्यत्रपरिकल्पनया । अन्यत्रापदेशनिश्चयं हि भ्रमज्ञान्यत्रं परिकल्प्यते । स चान्यत्रापदेशो विनाप्यन्यत्रेन सिद्ध एव यस्मात्तन्धान्यत्रापदेश एव पदार्थेऽन्यस्मिन्नन्यत्रं कल्प्यत इत्येवं तावदन्यस्मिन्नन्यत्रं न संभवति ॥ इदानीमन्यस्मिन्नन्यत्रं नास्ति । यस्मादन्य उच्यते ⁽³⁾ एकस्तत्र चान्यत्रविह्वमेकत्वमस्तीति । अतो विरोधान्नन्यस्मिन्नन्यत्रं न संभवति ॥ यद्येदानीं
- 15 नान्यस्मिन्नन्यस्मिन् विद्यते ⁽⁴⁾ तद्यतिरिक्तस्य पदार्थात्तरस्यासंभवादेतद्यतिरिक्तेऽपि

1) *taṃāt* = तस्मात् ।

2) Tib. ཅེ་ཡང་ཡིན་པ་ ཅེ་ཡང་ཡིན་པ་ ।

3) *Mss. samacetam, samacedam* — འདྲ་བ་ ।

4) *Mss. anyatam apa pari*°.

5) *Mss. °ayapadece*.

6) གཞན་མཁོན་པ་ ཅེ་ གཅིག་ཅེ་ཡང་ ལུ་པ་ ।

7) *tad* = ཅེ་ཅག་ཡིན་པ་ = *anya-ananya*°.

एवं दर्शनादीनां यथेकत्वे सति संसर्गः परिजल्प्यते सोऽग्न्ययम एवकस्यापि चतुषः संसृ-
ष्टिप्रसङ्गात् । यद्यप्येकमेवमप्यनुपपन्न एककस्यापि चतुषो ब्रूयादित्यः पृथग्भूतस्य संसृ-
ष्टिप्रसङ्गात् । धसति संसर्गो नास्ति दर्शनादिकमिति सिद्धं ॥

यत्रार्हः । यद्यपि संसर्गो नास्ति तथापि संसृज्यमानं संसृष्टं समष्टां धास्ति तदप्र-
॥ तिपेधात् । न च संसर्गमसरेण संसृज्यमानं संसृष्टं समष्टां ॥ संभवति । तस्मात्संसर्गोऽपि
भविष्यतीति ॥ उच्यते । एतदपि न युक्तं । यस्माद्यद्य संसर्ग एव नास्तीति प्रतिपादितम-
सति च संसर्गे तदा कुतः [Tib 99b] संसृज्यमानादिकं । तत्र वर्तमानसंसर्गक्रियासाधन-
कर्मभूतं संसृज्यमानं । संसृष्टं नियन्त्रणमसर्गाक्रियं । समष्टां कर्ता क्रिपाविष्यतीति स्यात्तच्छेषान-
स्थितः । तदत्र संसर्गाभावादेव संसृज्यमानादिकमपश्यंस्तत्प्रतिषेधं निगमयन्नाह ।

10 संसृज्यमानं संसृष्टं समष्टां च न विद्यते ॥ इति⁽¹⁾ । ८

यथोक्तं भगवता ।

सर्वसंयोगि तु पश्यति चतु-
स्तत्र न पश्यति प्रत्ययस्तीनं ।
[नैत्र च] चतु पश्यति [ब्रूयं]
तेन संयोगवियोगविकल्पः ॥

15

पालोक्यमाश्रित पश्यति चतु
ब्रूय मनोऽहं पित्रत्रिषिष्टे ।
येन च योगसमाश्रित चतु-
स्तेन न पश्यति चतु वदायि ॥

१) हे हे हे हं हं हं हं । गदगं हे गदगं हं हं हं हं । हं
महेगं हं हं हं हं । हं हं हं हं हं हं हं हं ॥

2) Dans l'Upâliparapucchâ, voir ci dessus p. 53, m 4 et pour les deux
premières stances, p 121. 4

ते⁽¹⁾ परिमर्षित लौकिका शूरा

येहि [ग]स्वभावत चातिमि धर्माः । [77a]

कामगुणैर्हि चरति धमङ्गाः

संग विमर्षिष सत्र विनेति⁽⁴⁾ ॥

नो पि ध सत्र न वीविक् काशि

सत्ताकृतं च करोति विनेन्द्राः ।

* * * * *

सत्तु न प्रसि करोति च धवे⁽⁵⁾ ॥

सत्तु न विचति घत्र कदा चि

* * * * *

* * * * *

तस्य न विचति वेदन लोके ॥

1) Mss. ye. गद'दण' रद सवेह मेर' केर' अरे' मेर'म। दम'अरे' दे'दण'
अहे'हेर' छु'दण'अद।

2) laukika? Tib = loka?

3) Mss. °gunasr bhe°

4) अरु'अ'मर'सेर'।

5) मै'दम'रुमस = narendrāh — Mss karoti, karonti

6) सेमस'रु' अद'म'मे'र' अद' र'के'सद'द'म। दे'दण'रुमस'छि' रे' दे'
दण'अ'के॥ दे'स'प्र'व'द'स'। = asato api sativesu karonty artham, tesūm
tad eva mahātustik — Mss. imu dūsta rute ca mahāntam satva na asti karoti
ca artham.

8) Mss devam asagatayo dhimukta, tasya na vidyate. , — tam devam...
गद'दण' के'र'हे'अ'द'अ'म'स' सु'द'म। दे'दण' अरे' दे' अ'द'अ' क'ग'स' म' अ'सु'द'।
yesūm dharmatūyūm tasyūm arthamuktis tesūm mano bhare 'saktam.

एव दर्शनादीना यथेकत्वे सति संमर्गः परिहृत्यते सोऽनुपपन्न एकवत्स्यापि चतुषः संमृ-
ष्टिप्रसङ्गात् । यव पृथक्त्वमेवमप्यनुपपन्न एकवत्स्यापि चतुषो द्वयादिभ्यः पृथाभूतस्य संमृ-
ष्टिप्रसङ्गात् । यस्यति संमर्गे नास्ति दर्शनादिकमिति सिद्धे ॥

यत्रार्हे । यद्यपि संमर्गे नास्ति तथापि संमृद्यमानं संमृष्टं संमृष्टा चास्ति तदप्र-
॥ तिषेधात् । न च संमर्गमन्तरेण समृद्यमानं संमृष्टं समृष्टा च संभवति । तस्मात्संमर्गेऽपि
भवित्यतीति ॥ उच्यते । एतदपि न युक्तम् । यस्माद्यदा संमर्ग एव नास्तीति प्रतिपादितम-
सति च संमर्गे तदा वृत्तः [Tib 99b] समृद्यमानादिके । तत्र वर्तमानसंमर्गक्रियासाधन-
कर्मभूतं संमृद्यमानं संमृष्टं निष्पन्नसंमर्गक्रियं । संमृष्टा कर्ता क्रियानिष्पत्तौ स्वातन्त्र्येणान-
स्थितः । तदत्र संमर्गभावादेव समृद्यमानादिकमप्यस्तीति प्रतिषेधे निगमयमाह ।

10

संमृद्यमानं समृष्टं समृष्टा च न पश्यते ॥ इति¹¹ । ८

परोक्ष भगवता ।

सर्वसयोगि तु पश्यति चतु-

स्तत्र न पश्यति प्रत्यपहोर्न ।

[नैव च] चतु पश्यति [द्वये]

15

तेन सयोगविपोगविरहपः ॥

धालोक्तमाश्रित पश्यति चतु

द्वय मनोदम धिन्नविशिष्ट ।

येन च योगसमाश्रित चतु-

स्तेन न पश्यति चतु वदाधि ॥

१) रे रे रे रर रररररे । गवर रे गवर रर ररररर । रर
ररेरर रर ररर रर । ररररे रर ररेरररे ॥

2) Dans l'Upâli-pariprechâ, voir = dessus p 53, = 4 et pour les deux
premières stances p 121 &

ते⁽¹⁾ परिभर्तत लौकिक⁽²⁾ शूरा

येहि [५] स्वभावतः क्षातिमि धर्मा । [77a]

नामगुणैर्हि धैर्यं⁽³⁾ धत्ते घमद्वा

समं विरजिष्य सत विनेति⁽⁴⁾ ॥

नोऽपि च सद्य न जीवितुं कश्चि

सत्यहितं च करोति निनेन्द्रा⁽⁵⁾ ।

* * * * *

सद्य न धत्ति करोति च धैर्यं⁽⁶⁾ ॥

सद्य न विद्यति यत्र कदा चि

⁽⁷⁾

* * * * *

* * * * *

तस्य न विद्यति वेदनं लोके ॥

1) *Mss ye* गदरग रद सदेरु मेरु ऊँस रदे मेरु स। रसमस रेरग
रहेग हेरु सुदेरु रेरु।

2) *lauktas? Tib = loler*

3) *Mss °gunav bhs°*

4) *रदुल ससुदेरु।*

5) *मेरुसद दूमस = narendrah — Mss karoti, karonti*

6) *मेरुस उरु यिरु सदेरु यरु रेरु मदेरु स। रेरु रूमस मे रेरु
रुगम के॥ देरु सुसदुस। = asatsv apī sativsu karonty artham, tesīm
tad eva mahātustih — Mss imis dusta rute ca mahāntam satva na asī karoti
ca artham*

7) *Mss devīm asagatayo dhimūta, tasya na vidyati, — tam devīm
गरुग ऊँस हेरु रेरु मस सुसस। रेरु यिरु दे रेरु म ऊँस मे रेरु।
yeām dharmaṁ yeām tasyām adhimuktis tesīm mano bhāre 'saktam*

(1)
तथा ।

भाचितु मार्गं पत्रर्तितु ज्ञान
शून्यक धर्म निरात्मक सर्वि ।
येन विभावित भोक्तिमि धर्मा-

5

स्तस्य भवेत्प्रतिभानमनसै ॥ इत्यादि ॥

॥ इत्याद्याप्येवमन्त्रकोटिपादोपरचितायां प्रसन्नपदायां मध्यमाख्यतौ संसर्गपरीता
नाम चतुर्दशम प्रकरण ॥

१) वेस सुसरे मय ५५ । ३ वेस ५५ ।

स्वभावपरीक्षा नाम पञ्चदशम प्रकरण

घञाक्त । [Tib 100a] विद्यत एव भावानां स्वभावस्तन्निष्पादकहेतुप्रत्ययोपादा
नात् । इत् पक्षास्ति न तस्य निष्पादकहेतुप्रत्ययोपादानमस्ति यथा खपुष्पस्य । उपा
दीपते च बोझाविद्यादयो हेतुप्रत्यया यद्गुरसस्वारादीनां निष्पादका इत्यतो विद्यत एव
भावास्वभाव इति ॥ उच्यते । यदि भावानां सस्काराङ्गुरादीनां स्वभावोऽस्ति किमिदानीं ॥
विद्यमानानां हेतुप्रत्यये प्रयोजन । यथा वर्तमानोभूतानां सस्काराङ्गुरादीनां भूयो निष्प
त्तये नाविद्याबीजादीनामुपादानं क्रियते । एवमन्यदपि तदुत्पत्तये न कर्तव्यं स्यात्तत्स्व
भावेन विद्यमानत्वादिति प्रतिपादयन्नाक्त ।

न सग्न स्वभावस्य पुक्त प्रत्ययहेतुभिः ।

अथ स्यान्निबोत्पादात्पूर्व कस्य चिदावस्य [स्व]भावोऽस्ति यतोऽस्य विद्यमानत्वा 10
उत्पत्तिरैषर्था स्यात् । किं तत्सुत्पादात्पूर्वमविद्यमानस्यैव स्यात्[77b]भावस्य हेतुप्रत्ययान
प्रतीत्य पश्चादुत्पादो भवतीति ॥ एवमपीष्यमाणे ।

हेतुप्रत्ययसंभूत स्वभाव कृतको भवेत् ॥ १

1) गङ्गल्य षड दे श्वेद यस्सु वदे श्वेद न्नुदयस् मे सुयस् अश्वुस्
= etam anyad api nopadam kartavyam

2) रदयदेव कु रद कुदल्य दे। अश्वुदयस् रीणय म पीद दे। कु
रद कुदल्य सुदय पी। रदयदेव सुय य उदतु अश्वुस् ॥ Akutobhaya
traduit scabdhava par देव देव

अविद्याविपर्ययाभावात्तु लो[78a]को निःस्वभावमेव भावज्ञातं सस्वभावत्वेन प्रति-
 यत्नः [Tib. 101a] । यदा हि तैमिरिकास्तिमिरप्रत्ययादसत्तमेव केशादिस्वभावं सस्व-
 भावत्वेनाभिनिविष्टाः । एवमविद्यातिमिरोपकृतमतिनयनतया घाता निःस्वभावं भावज्ञातं
 सस्वभावत्वेनाभिनिविष्टा यथाभिनिवेशे⁽²⁾ लक्षणमावर्तते । अग्रेरेषण्ये स्वलक्षणं । ततोऽन्य-
 त्रानुपलभादासाधारणत्वेन स्वमेव लक्षणमिति कृत्वा । बालजनप्रसिद्धौ च भावता 5
 तदैवा⁽⁴⁾ साधुते⁽⁵⁾ स्यद्वपमभिधर्मं⁽⁶⁾ व्यवस्थापितं । साधारणं सनित्यत्वादिकं सप्तलक्षण-
 मिति बोद्धे । यदा तु विगताविद्यातिमिरावदस्तप्रज्ञावन्तुषां दर्शनमपेक्ष्यते⁽⁷⁾ तदा विति-
 मिरिस्तेमिरिकोपलब्धकेशादर्शनवद्बालजनमतिपरिकल्पितानुपलब्धस्वभावैरायै⁽⁸⁾ पुर उ-
 च्यते परकृतिव्यापारिर्नाप⁽⁹⁾ स्वभावो भावानामिति ॥

1) D'après le tibétain: *niḥsvabhāvam eva leṇādi svasabhāvatena*

2) Mss. *abhiniśīṭāḥ . yaśābhiniśīṭāḥ*¹⁰. — Sur les *tāmīrikas*, voir ci-dessus p 80, n. 2; 75, n. 8. — Sur le *śvalakṣaṇa*, ci-dessus 60, n. 4. — [*lakṣanavikalpa* = *yaśā uta tasmīnn evābhiniśīṭe mygatrsnākhyc lakṣanavacitryābhiniśīṭeṇābhini-
 vijate yaśā utosnādravacalakāḥṇalākṣanān sarvabhāvān vikalpayate* (Laukāv.
 p 127, Ms Dev. 92 Bibl Nat, fol 39a) Pour les *Vijñānavādin*s, il existe
 quelque chose, mais ce quelque chose est vide de tout *abhidhcyāsa*, *Bodhi-
 satvabh* I, iv

3) D'après le tibétain. *taṭprasiddhyā*

4) Le *sāmerta svabhāva*, *Bodhi* p, 360 10.

5) Définitions ci-dessus p 60, n. 5 — De même celle de *dūra* (*Abhidh*
 k. v. 380b), de *cīṭarāga* (*Nāmasaṃp.* § VI 11), etc

6) Mss. *avaḍata*

7) Mss *apekṣate*

8) Mss *āryaśā sya pūram, āryasya puram*. — *འདྲམ་ཤམ་པ་ལྟ་བུ་རྒྱུ་ལྟ་བུ་*

ཤམ་ཤམ་པ་ལྟ་བུ་ལྟ་བུ་ལྟ་བུ་

9) *parakīlaryāyāraś* (Camb. Calc.), — Paris *parakīlāya tā nīyam*, —
 n'est pas représenté dans le tibétain

10) Le *pūnyatā* est le *śaḍlakṣaṇa* de tous les *skandhas*, *Madh. avat.* fol.
 239a 7, et non pas l'*anīlyatā*.

ज्यव्यभिचारि निवे रूपमकृत्रिमं । पूर्वभाभूता पश्चाद्यव भवति । यत्र हेतुप्रत्ययसापेक्षं
न भवत्यपामौष्ण्यवत्पारान्तरवद्दोषरूपस्ववद्वा । तत्स्वभाव इति व्यपदिश्यते ॥ किं
खलु [घोः]⁽¹⁾ तदित्ये स्वरूपमस्ति ॥ न तदस्ति न चापि नास्ति स्वरूपतः । गम्यध्वेर
तथापि [Tib. 102a] श्रोतृणामुक्तौसपरिवर्जनार्थं संवृत्त्या समारोप्य तदस्तीति ध्रुवः ।

८ पयोक्तृ भगवता⁽³⁾

अन्तरस्य धर्मस्य भूतिः या देशना च का ।

भूयते देश्यते चापि समारोपादनन्तरः ॥ इति ॥

इहापि च दृश्यति⁽⁴⁾

शून्यमिति न वाक्त्वमशून्यमिति वा भवेत् ।

10

उभयं बोधयं चेति प्रसक्त्यर्थं तु कथ्यते ॥ इति ॥

यदि खलु तदध्यारोपादयदिरस्तीत्युच्यते कोदृशं तत् । या सा धर्माणां धर्मता
नाम तेव तत्स्वरूपं । यत्र येष धर्माणां धर्मता । धर्माणां स्वाभावः । कोऽयं स्वाभावः ।
प्रकृतिः । का चेयं प्रकृतिः । येष शून्यता । येष शून्यता । नैःस्वाभावात् । किमिदं नैःस्वा-

1) ཅེ་མེདི་རང་གི་ངོ་ཤོ་རེ་ལྟ་སྲུང་པ་རེ་ཡོད་པ་ལྟེན། Les mots na
tail asté ne sont donnés que dans le Ma de Paris

2) Sur le thème qu'inspire la gr̥nyatā, voir Bodhic IX, 63. — Ce thème
est fréquemment développé dans les sūtras de la Prajñāpāramitā

3) Cette stance est citée Bodhic. p. 365 a, avec la mention yad ukham et
la variante gr̥nyate deryate cūthab. Les versions tibétaines divergent pareille-
ment རྟེན་པ་སྲུང་པ་ལས་ཡི་གེ་མེད། རེ་ཤོ་ཉ་ལོང་སྲུང་པ་ལས་ཡིད་ཅེ་པ་རྟེན་
པ་ཉ་ལོང་སྲུང་པེད་པ།

4) = XXII. 11.

5) Maṃ tadadhyāropet sa bhāṃ, 'ropet' — adhyāropet = རྟེན་པ་གཏུག་ = sa-
māropan

भाष्यं⁽¹⁾ तथता । केयं तथता । तदाभावो ऽविकारित्वं सदैव स्थायित्वं⁽²⁾ । सर्वदा⁽³⁾ [79a] नुत्पाद
एव साध्यादीनां परनिर्पेतत्वादकृत्रिमत्वात्स्वभाव इत्युच्यते ॥

एतदुक्तं भवति । अविद्यातिमिरप्रभावोपलब्धं भावज्ञातं येनात्मना विगताविद्या-
तिमिराणाम⁽⁴⁾ पाणामदर्शनयोगेन विषयत्वमुपयाति तदेव स्वप्नमेवां स्वभाव इति व्यव-
स्थाप्यते । तस्य चेदं लक्षणां ।

5

घकृत्रिमः स्वभावो हि निर्पेतः परत्र च ।

इति व्यवस्थापयाच्छब्दव्याख्या इति विज्ञेयं ॥ स चैष भावानामनुत्पादात्मकः [Tib. 102b]
स्वभावो ऽकिञ्चिन्नेनाभावमात्रत्वादस्वभाव एवेति कृत्वा नास्ति भावस्वभाव इति विज्ञेयं ॥

पद्योक्ते भगवता⁽⁵⁾

भावानभावानिति यः प्रज्ञानति

10

स सर्वभावेषु न ज्ञातु सञ्जते ।

[यः सर्वभावेषु न ज्ञातु सञ्जते]

स अविमितं स्पृशते समाधिं ॥ इति ॥

यत्राह । यद्यपि स्वभावो नास्ति भावानां तथापि परभावस्तावदस्ति तदप्रतिषे-
धात् । सति च परभावे स्वभावोऽपि भविष्यति । स्वभावमत्तरेण परभावाप्रतिषेधेति ॥ 18
उच्यते ।

कुतः स्वभावस्याभावे परभावो भविष्यति ।

1) D'après le tibétain: *fatkhābhācūtikāritam*.

2) Ponctué d'après le tibétain.

3) D'après le tibétain *sarvathānūtpāda*: རྒྱལ་ཡ་ཤམས་ཅད་ཀྱི་

4) Mss. *ācāryānām*. — Voir la strophe *Madh. avatāra* (fol. 249a 4) ...
rūpadāyana bībhṛatī sarvabhāvaḥ, citée et commentée *Bodhic* p. 361. 4.

5) Cité ci-dessus p. 133. 9

स्यभावः परभावस्य [परभावो हि कथ्यते⁽¹⁾] ३

इह स्वभाव एव हि लोके कश्चित्स्वभावात्तत्त्वापेक्षया पर इति व्यपदिश्यते । यदि⁽²⁾ हीनोत्पत्तयं स्वभावः स्यात् । द्वयस्वभावसत्तिलसापेक्षया परभाव इति व्यपदिश्येत । यदा तु मुमुक्षुभिर्विचर्यमाणस्य कस्य चित्स्वभाव एव नास्ति तदा कुतः परत्वं स्यात् । परभावो वाञ्छ स्वभावोऽपि नास्तीति सिद्धं ॥

अत्राह । यद्यपि स्वभावपरभावौ न स्तः । तदपि भावस्तावदस्त्यप्रतिषेधात् । स च भावो भवन् स्वभावो वा भवेत्परभावो वा । तस्मात्स्वभावपरभावकवपि भविष्यत इति ॥ उच्यते ।

स्वभावपरभावभ्यामृते [79b] भावः कुतः पुनः ।

10 स्यभावे [Tib. 103a] परभावे वा सति भावो हि सिध्यति⁽⁴⁾] ४

भावो हि परिकल्प्यमानः स्वभावो वा भवेत्परभावो वा । तौ च पूर्वोक्तविधिना न स्त इति तयोर्भावाद्भावोऽपि नास्तीत्यवसीयतां ॥

अत्राह । यद्यपि भवन्ते भावः प्रतिषिद्धस्तत्राप्यभ्यव्योऽस्ति प्रतिषेधाभावात् । ततश्च भावोऽपि भविष्यति प्रतिद्वन्द्विसद्भावादभाववदिति ॥ उच्यते । स्याद्भावो पदभावात्

11 एव स्यात् तस्तीत्याह ।

1) རང་པོ་ཞིན་ ཡོད་པ་མ་ཡིན་ན། གཞན་གྱི་དངོས་པོ་ ག་ལ་ ཡོད། གཞན་གྱི་དངོས་པོ་ རང་པོ་ཞིན་ རྟོ། གཞན་གྱི་དངོས་པོ་ ཡིན་ ཞེས་ བརྗོད།

2) *Ma yadā nāgner*

3) C'est-à-dire examiné avec le *jyotiḥkāṣṭha*; voir Bodhic. p. IX, 93, 161.

4) རང་པོ་ཞིན་ རང་ རྟོ་ གཞན་དངོས་དག། མ་གཏོགས་ དངོས་པོ་ ག་ལ་ ཡོད། རང་པོ་ཞིན་ རང་ རྟོ་ གཞན་དངོས་དག། ཡོད་ན་ དངོས་པོ་ འབྱུང་བ་འབྱུང་།
= . . . *parabhāve* ca. . .

भावस्य चेदप्रसिद्धिर्भावो नैव सिध्यति ।

भावस्य कृत्यव्यवभावमात्रं ब्रुवते जनाः ॥ ५

इह हि यदि भावो नाम कश्चिदभविष्यत्स्यात्तस्यान्यव्यवभावः । घटादयो हि
वर्तमानावस्थायाः प्रच्युताः सतोऽन्यव्यवभावमापन्ना अव्यवधानिवाद्या भवन्ति लोके । यदा
तृतीया घटादयो भाववृत्तमेवाभिधास्तदा कुतोऽविद्यमानस्वभावानामन्यथाज्ञमिति । प्रती- 5
भावोऽपि नास्ति । तदेवं सर्वथा स्वभावपरभावभावभावेष्वनुपपद्यमानेष्वविद्यातिमिहो-
पकृतमतिनयनतया विपरीतं

स्वभावे परभावं च भावं चभावमेव च ।

ये पश्यन्ति न पश्यन्ति ते तत्र बुद्धशास्त्रे ॥ ६

ये हि तत्रागत[Tab. 103b]प्रवचनाविपरीतव्याख्यानागिमामितया । पृथिव्याः 10
काठिण्यं स्वभावः । वेदनाया विषयानुभवः । विज्ञानस्य विषयप्रतिविज्ञानः स्वभाव
इत्येवं स्वभावं भावानां वर्णयन्ति । अन्यद्विज्ञानमन्यदूपमन्यैव च वेदनेत्येवं परभावं वर्ण-
यन्ति¹⁾ । वर्तमानावस्थे च विज्ञानादिकं भावतेन ये वर्णयन्ति विज्ञानादिकमेव चातीतता-
मात्रमभाव इति । न ते परमगन्तीरस्य [80a] प्रतीत्यसमुत्पादस्य तत्र वर्णयन्ति । यस्मा-
द्यवेदितोपपत्तिचिह्नं स्वभावपरभावादीनामस्ति तत्र । न चोपपत्तिचिह्नं पदार्थस्वभावन- 15
नुवर्णयन्ति तत्रागताः स्वयमविपरीताशेषपदार्थतत्त्वसंबोधात् ॥

1) गल'हे' र्देस'ये' न' ब्रुम'न। र्देस'मे' न'ब्रुम'य' स' न'ब्रुम'र'।
र्देस'ये' गल'न'ब्रुम'य' के। र्देस'मे'न'पे'न'य' न'ये' न'य' ॥

2) गल'न'य' र'न'य'दे'न' गल'न'दे'न' र'न'। र्देस' र'न' र्देस'मे'न'दे'न' न'य'।
दे'न'य' स'न'य'न'य' य'न'य'य'। दे'न'य' स'न'य' स'न'य'न'य' ॥

3) Ci-dessus p 60 a

प्रातः स्वभावपरभावभावभावदर्शनं तद्यगतवचनादत्यन्तविरुद्धमास्मात् भग[50b]वता
प्रतिपिदन्नात् ॥

किंचिशिष्टेन भगवता भावाभावविभाविना भावाभावौ विभावयितुं शीलमस्येति
भावभावविभावी पथावस्थितभावाभावाविपरीतस्वभावपरिज्ञानाद्भावभावविभावीति
5 भगवन्निबोधयते । तेन भगवता भावाभावविभाविना तस्मादस्ति त्वं च नास्ति त्वं चोपप-
त्तप्रतिषिद्धे [Tib. 101b] तस्मात् युक्तं भावाभावदर्शनं तत्तमित्यास्वातु ॥

तथा⁽¹⁾ यस्तीति काश्यप यमेवोक्तो नास्तीति काश्यप यमेवोक्तः । यदेवो-
र्द्वयोरुपपत्तौ तद्वत्प्रागनिर्दर्शनमप्रतिष्ठमनाभासमनिकेतमविद्यति तन्मिथुनयते काश्यप
मध्यमा प्रतिपद्वर्णा भूतप्रत्ययेति ॥

10 तथा⁽²⁾ ।

यस्तीति नास्तीति ओमपि यत्ता
शुद्धी यशुद्धीति श्रेयसि यत्ता ।
तस्मादुगे यत्त विवर्धयित्वा
मध्येगपि स्थानं न करोति पण्डितः ॥

15

यस्तीति नास्तीति विवाद एषः
शुद्धी यशुद्धीति येष विवादः ।
विवादप्राप्त्या न उरु प्रशम्यति
यविवादप्राप्त्या च उरु निरुध्यते ॥ इति ॥

यत्राह । यदि पुनरेवमप्यादीनां स्वभावेन एवास्तिने स्यात्करो शेषः स्यात् ॥

20 उत्तरदोषः १

1) Citation du Ratnakūṭa, voir ci-dessous fol. 105b. — Comparer Sam.
N. II, p. 17 = *saddham aññhiṭṭhe kho Kaccāyana ayaṃ elo anto, saddham natthiṭṭhi
ayaṃ dutiya anto, etc. te Kaccāyana uḷho ante anupagamma mājjhena Tathagato
dhammam desseti*

2) Samādhiraṇa; voir ci-dessus 133.20 — 136.2

हेतुप्रत्ययसंभूतः स्वभावः कृतको भवेत् ।⁽¹⁾

इत्यादिना ॥ यपि च यक्षमेवान्यादीनां स्वभावः स्यात्तस्य विद्यमानस्य सतो न स्या-
त्पुनरन्यथात्वमिति प्रतिपादयचारु ।

यद्यस्तित्वं प्रकृत्या स्यान्न भवेदस्य नास्तित्वा ।

पञ्चाद्यादिर्भावस्य प्रकृत्या स्वभावतोऽस्तित्वं । तदास्य स्वभावस्य प्रकृत्या विग्रहः ।
मानस्य पुनरन्यथात्वं न स्यात् । यस्मात् ।

प्रवृत्तेरन्यथाभावो न हि ज्ञातूपपद्यते^(३) । ८

पक्षेऽपामग्याऽ[81a]दीनामिषमेव प्रकृतिः स्यात् । [Tab. 105a] स्वभावः स्यात् । तदा प्रकृतेरुर्विकारिणीत्वाच्च कदा चित्पुनरन्यथाभाव उपपद्यते । न ह्यावाशस्यानविरुद्धत्वं कदा चिरप्यन्यथात्वे प्रतिपद्यते । एवमग्यादीनामपि प्रकृत्या विद्यमानानां पुनरन्यथात्वं न स्यात् । उपलभ्यते च भवोपेयामन्यथात्वप्रबन्धोपरमलक्षणं विनाशं । तस्माद्विपरिणामवर्धितत्वादपानीष्पयववाप्यमेवां स्वभाव इति प्रतीयतां ॥

घत्राह । यदि प्रकृत्या विद्यमानस्यान्यथासिम्भादन्यथावस्य चोपलभ्यमान-
त्वात्प्रकाशितेषां भावानां नास्तीत्युच्यते । ननु चेन्नमपि ।

प्रकृतौ कस्य चासत्यामन्यवात् भविष्यति^(१)।

1) = XV. 1 (p. 259. 13)

2) གལ་ཏེ་རང་བཞིན་གྱིས་ ཡོད་ ད། དེ་ནི་མེད་ཏིང་མི་ འབྱུང་རོ། རང་
བཞིན་ གཞན་ཏུ་ འབྱུང་བ་ ནི། རྒྱལ་པོ་ འཕྲད་པར་ མི་ འབྱུང་རོ།

3) La forme est intéressante. L'auteur prend *arilārini* comme substantif. *Prakṛti* est une femme exemple de *rīlāra*; une telle personne peut se nommer correctement une *arilārini*. (J. S. Speyer).

4) Voir ci-dessus 129, n. 3.

6) Msr. °bhyate bhūro na sām.

© M. Vint. § 101, no copyright infringement, 91 παραβίαση δικαιωμάτων.

7) Mas kasya vāsalyām.

कस्येदानीं प्रकृत्या स्ववृत्तेषां विद्यमानस्य क्षुब्धस्यैवान्यथा भविष्यति । तस्मात्
द्विविधमानप्रकृतिस्तस्यान्यथात्वानुपलम्भादन्यथात्वस्य च दर्शनादस्त्येव स्वभाव इति ॥
उच्यते । यदि तावकेन मतेन प्रकृत्या [स्वभावेन] संविद्यमानस्यान्यथा[त्वा]भागादन्य-
थावस्य च दर्शनात्प्रकृतिरित्युच्यते 'एवमपि' ।

॥ प्रकृती कस्य च सत्यान्यथात्वं भविष्यति⁽²⁾ ।

कस्येदानीं प्रकृत्या स्वभावेन विद्यमानस्य वर्तमानस्यैवान्यथा भविष्यति ।
तस्मात्प्रकृत्या विद्यमानस्यान्यथात्वं नास्तीति सर्वत्रान्यथात्वात्संभव एव । ततश्च नास्ति
[Tib. 105b] प्रकृतिर्भावाचामिति चित्तेपि ॥

पञ्चाप्युक्तमन्यथात्वस्य दर्शनाच्चास्ति प्रकृतिरिति⁽³⁾ । तदपि परंप्रसिद्धान्वाद्यात् । तद-
र्शनमधिकृत्योक्तं⁽⁴⁾ : न तस्माभिः कदा चिदपि कस्य चिदन्यथात्वमभ्युपेतं ॥ तदेवमत्यन्ततः
प्रकृताथसंविद्यमानायां सर्वधर्मैर्यसंविद्यमा[81b]नेष्वस्वभावेषु तदन्यथात्वे चासंविद्यमाने
षो ह्येदानीमस्ति तं नास्ति च भावानां परिचलपपत्तिः । तस्यैव परिचलपपत्तो निप-
त्तेन⁽⁵⁾ ।

पत्तोति ग्राह्यतप्राप्तौ नास्तीत्युप्येदर्शनं⁽⁵⁾

1) Mes. format 812.

2) རང་མཁོན་གྱི་ཡོད་པ་མཁོན་ན། གནས་ཏུ་འབྱུང་བ་ཀྱང་གི་ཡོད། རང་མཁོན་
ཡོད་པ་ཡོད་ན་ཡང་། གནས་ཏུ་འབྱུང་བ་རིམ་བུ་རེད། — *gyaktsan latham sa*
ratyim,

3) Voir ci-dessus 270 10.

4) Mes. *parapramāṇāyā*.

5) *gyentadrefte* = མཁོན་པོ་; *accheda* = བཤེད་པ་, Mhv. III 449 a — Les
textes abondent sur ce thème; citons seulement, pour le *saṃgraha*, Majjh I 226,
pour *Pucchada*, Digha, I 65 — Le Mhv croit, comme les Nikāyas, que la
théorie du *pratityasamutpāda* (*caṭetudrefte*) suffit à écarter les deux ontas (ci-dessus
I, n. 4) Notre auteur va affirmer, et démontrer, qu'elle est insuffisante.

प्रसज्यत इति वाक्यशेषः । तच्चैवच्छाशतोच्छेददर्शनं स्वर्गापधर्ममार्गान्तरापकर्त्ता-
न्यस्मान्महानर्थकारं ।

तस्मादस्तिन्ननास्तिमे नाधीपित विवक्षितः ॥ १०

यास्मात्पुनर्भावाभावदर्शने सति शाश्वतोच्छेददर्शनप्रसङ्गो भवतीति । यस्मात् ।

यस्ति यद्धि स्वभावेन न तवास्तोति शाश्वतं ।

नास्तीदानीमभूत्पूर्वमित्युच्छेदः प्रसज्यते ॥ ११

यत्स्वभावेनास्तीत्युच्यते स्वभावरूपानपायिवात्र तत्पदा यदिपि नास्तीति । एवं
भावस्यास्तिबाभ्युपगमे सति शाश्वतदर्शनमापद्यते । पूर्वं च वर्तमानावस्थायां भावस्वङ्ग-
पमभ्युपेत्येदानीं तद्धिनष्टत्वावास्तोति पक्षाद्भ्युपगच्छन् उच्छेददर्शनं प्रसज्यते ॥ परस्य तु
भावस्वभाव एव नोपपद्यते न तस्य शाश्वतोच्छेददर्शनप्रसङ्गो भावः [Tab. 106a] स्वभावात् ॥ 10
पलम्भात् ॥

ननु ⁽⁴⁾ च भावानो स्वभावो नास्तीत्याभ्युपगच्छन्तो मा भूदाद्यदर्शनाभावाच्छाश्वतदर्शन-
मुच्छेददर्शनं तु निषत्त प्रसज्यत इति ॥ नैवमभावदर्शनं भवति । यो हि पूर्वं भावस्वभाव-
गभ्युपेत्य पश्चात्तन्निवृत्तिमालम्ब्यते तस्य पूर्वोपलब्धस्वभावापवादत्वादाभावदर्शनं । यस्तु

1) ཡོད་ ཅེས་བྱ་བ་ ཀྱི་མར་འཛིན། མེད་ ཅེས་བྱ་བ་ ཆད་མར་ ཉ། དེ་གིར་
ཡོད་ དང་ མེད་མའ། མཁས་མས་ ཀུན་གྱི་མར་ མེ་བུའོ། Mas asti yad ta yad hi
Cité Palicakramas, p 40, l 43, avec de mauvaises lectures asti yac ca.

2) གང་ཞིག་ རང་པོ་ཞིག་གིས་ ཡོད་པ། དེ་ནི་ མེད་པ་ མེད་མས་ ཀྱ། རྟེན་
བྱུང་ ད་ལྟར་ མེད་ ཅེས་པ། དེས་ན་ ཆད་མར་ བཟ་མར་འབྱུར། — Notre commen-
taire porte བཟ་པ་ au lieu de ཀྱ།

3) Mas. *grā prabhārena nāsti* — L'auteur démontre que toutes les *drāṣṭā*
ont pour racine la *sāṃyadṛṣṭi*.

4) Objection que nous rencontrons souvent: les *Mādhyamikas* ne sont-ils pas des *uśtikas* ?

तैमिरिकोपलब्धकेशोच्चैश्च वित्तमिरिको न किं चिद्वपलभ्यते¹⁾ स नास्तीति ब्रूयन् किं
चिनास्तीति ब्रूयात्प्रतिषेधभावस्त²⁾ । विपर्यस्तानां तु मिथ्यागिनिवेशनिवृत्त्यवगतिमि-
रिका इव वपं ग्रभो न सति सर्वभावा इति । न चैवं ब्रुवताम्[82a]स्मार्क परिकृतव्याया-
रपरावधानमुक्तेर्दर्शनप्रसङ्गः ॥

५ वयोक्तं³⁾ सूत्रे 'यो हि भगवन् पूर्व रागद्वेषमोक्षमाद्यभ्युपगमं कृत्वा पश्चात् सति
रागद्वेषमोक्षभावा इति ब्रवीति' स भगवन् वै नास्ति को भवतीति विस्तरः ॥

यस्तु⁴⁾ परतत्त्वचित्तैवस्तुमात्रमभ्युपेत्य तस्य⁵⁾ परिनास्तित्वस्वभावाभावास्तित्व-

1) Sic Mos. — Tib. དེས་ མེད་ཤོ་ རྟེན་ ཅེ་ལྟག་ ལྷན་པས། མེད་པར་ ལྷན་
པར་འགྱུར་ཏེ། དྲག་ག་ཏུ་ མེད་པའི་ཕྱིར་རོ། — ce qui n'est guère plus satisfaisant.

On obtient, en déplaçant l'interrogatif ཅེ་ལྟག་, un sens très net: sa nāstīti bruvan
kyi nāstīti brüyāt. — On peut corriger sa nāstīti bruvan na lhi cin nāstīti
brüyāt.

2) Je ne réussis pas à identifier ce sūtra.

3) Doctrine du Yogācāra (= Vijñānavādin) — «Celui qui, admettant
la réalité nue [le fait d'être quelque chose, *vastumātra*] de la pensée et de ses
dérivés (*rittacaitta*) qui sont le *paratantra*, prétend éviter l'hérésie de l'existence
(*astitvadargana*) en niant leur *svabhāva* qui est *parikalpita*, et l'hérésie de la non-
existence (*nāstīvadargana*) en admettant l'existence de la réalité nue de ce *para-*
tantra, propre à être souillé et purifié (*samkleṣa*, *vyasādanā*, celui-là n'évite pas
en effet ces deux hérésies puisqu'il nie le *parikalpita* et affirme le *paratantra*, sa
théorie ne vaut rien, en outre, puisque nous avons établi que [le *paratantra*, c'est-
à-dire] ce qui est produit par des causes (*hetupratyayajanita*), n'existe pas en soi.
C'est donc le seul *Madhyamaka* qui échappe aux deux vues hérétiques de l'exis-
tence et de la non-existence».

Sur le *paratantra*^{a)} (ཀྱད་ཏུ་ཕྱིར་བད་), le *parikalpita*^{b)} (ཀྱད་ཏུ་བརྟག་པ་པ་)
et le *parinirvāṇa lakṣaṇa* (ཡོངས་ལུ་བ་ — M. Vyu § 87), voir notamment
Wassilief, Bouddhisme, pp 292 et suiv et Dogmatique bouddhique II
(J. A. 1903, II, 380 et suiv.).

4) Mas *laryo*. — དེ་ལས་. — C'est-à-dire le *paratantra*.

दर्शनं परिहरति । संज्ञेशब्धवदाननिबन्धनस्य च परतन्त्रस्तुमात्रसद्भावावास्तित्वदर्शनं परिहरति । तस्य परिकल्पितस्याविद्यमानत्वात्परतन्त्रस्य च विद्यमानत्वाद[Tab 106b] स्तित्वनास्तित्वदर्शनद्वयस्याप्युपनिषातात्कुतोऽस्तद्वयपरिहारः । हेतुप्रत्ययजनितस्य च तस्य⁽²⁾भावेनापुक्तप्रतिपादनाद्युक्तमेवास्य व्याख्यानं । तदेवं मध्यमवाददर्शनं एवास्तित्वनास्तित्वद्वयदर्शनस्याप्रसङ्गो न विज्ञानवादिदर्शनादिष्विति विज्ञेय ॥

यत एवाक्तमार्परत्वात्⁽³⁾ ।

⁽⁴⁾समाख्यैस्तूयथानिमन्थपुद्गलैस्तत्कन्धवादिनं ।

पृच्छ लोके यदि वदत्यस्तिनास्तित्वव्यतिक्रमं ॥

धर्मवैतकमित्यस्मादस्तिनास्तित्वव्यतिक्रमं ।

विद्धि गम्भीरमित्युक्तं बुद्धानां शास्त्रामृतं ॥ इति ॥

1) *samīkṣavyavardāna-bandhanasya ca paratantravastumātrasadbhāvat*
= 'གནད་ལྱི་དབང་གིས་' (sic) 'དངོས་པོ་' 'ཀུན་ནས་ཉོན་མོངས་པ་' 'དང་' 'རྣམ་པར་བྱུང་བའི་' 'ལྱུང་' 'བྱུང་བ་' 'ཅའ་ཞིག་' 'ཡོད་པས་' = *paratantrasya eastunañ samīkṣavyavardāna-
hetubhūtamātrasya sadbhāvat* (?).

2) *Miss. spass: a°, spm°*. ངང་བཞིན་དང་བཅས་པ་ཉོན་པུ་.

3) Voir p. 195. s, une citation du même texte.

4) D'après le tibétain *sasānīkhyaulukyanirgrantham* p°.

གང་ཟག་ ལུང་བོར་ ལྷ་བཡི། འཛིན་རྟེན་ བངས་ཅན་ འཁྱེད་ལྷག་ དང་། གོས་
མེད་བཅས་པ་ གན་ཉེ་ ཞིག་། ཡོད་མེད་འདས་པ་ ལྷན་ རེས་། དེ་ལྱུང་ བངས་ལྷག་རྣམས་
ཏེ་ རེ། བལྟ་བ་ འཛིན་པོ་ ཡོད་མེད་པས་། འདས་པ་ རྣམ་པོ་ ཞིག་པག་དང་། ལོས་
ཏེ་ ལྷན་པ་ ཡོད་ ཞིག་ ལེགས་།

5) འཁྱེད་ manque dans les lexiques; འཁྱེད་ = owl, འཁྱེད་ = a young one of animals.

6) *Pāris nirgrantha*.

7) Qui appartient en propre au Dharma. — ལྷན་པ་ = quel est-il, quel comprend le Dharma.

तथाविधविनेषत्रययोगानुसंधातु परमार्थदर्शनस्योपायभूतत्वाच्चेति न भगवता
महाकल्याणपरतन्त्रतया विज्ञानादिवादे देशितः सांभित्तिपुद्गलवादवत् । न नीतार्थ इति
विज्ञेये ॥

यथोक्तमार्गसमाधिप्राप्तमद्वैतं ।

नीतार्थसूत्रास्तयिज्ञेयं ज्ञानति
यथोपदिष्टा मुक्तेन शून्यता ।
यस्मिन् पुनः पुद्गल सत्त्वं पूर्यते
नेपार्थतो ज्ञानति सर्वधर्मान् ॥

एतच्चार्थतपमतिनिर्देशादिषु विस्तरेण बोद्धव्यमिति ॥ भावभावदर्शनद्वयप्रसङ्गो
10 पावतावत्समाहृत्यवेत्य [Tib. 107a] मुमुक्षुभिरेतद्दर्शनद्वयनिर्गमेन सद्भिर्मध्याना प्रति-
पदात्रयीया यथावदिति [82b] ॥

एतच्छोकं भगवता ।

भौतं धर्माव विभावयि ज्ञाने
सर्वि धर्मावयि सर्वि धर्माव ।
ये पुन चित्तवशानुग आत्माः
15 ते दुष्टिना भवजोष्टितेषु ॥

1) D'après le tibétain *rjānātādo*. — Le parallélisme recommande cette lecture.

2) Voir ci-dessus 148, n. 1, 192, n. 3 Vasumitra, Bhavya (Vassiliev et Rockhill) s'accordent avec le Kathāv. pour attribuer aux Sāpmitīyas la croyance au *pudgala*.

3) Voir ci-dessus p. 44, 2—5.

4) Voir en effet ci-dessus p. 43. 4.

5—6) Samādhirāja, probablement. — Cité ci-dessous, Chap. XXI ad finem, avec variantes; mais la version tibétaine est la même. བློ་མཁན་པོ་འཇམ་དཔལ་ལྷོ་མ་

⁽¹⁾ भौवान्भावानिति यः प्रजायती
 स सर्वभावेषु न वातु सञ्जते ।
 यः सर्वभावेषु न वातु सञ्जते ।
 स धामिमितं स्पृशते सपाधिं ॥ इति ॥

⁽²⁾
 तथा ।

5

स्वराभ्यां पूर्वमतीत ध्वनि⁽³⁾
 ध्वनितिये कल्पि नराणामुत्तमः ।
 उत्पद्य लोकीर्यतां मर्कषां
 नामेन⁽⁵⁾ सोभावसमुद्गतोभूत् ॥

स ज्ञातमात्रो गगने स्थित्ति
 सर्वाणां धर्माणाम्भाव⁽⁶⁾ देशसि ।
 तस्यनुज्ञपे कृत नामधेयं
 शब्देन सर्वत्रिमन्त्रं विज्ञेयी ॥

10

ཡེ་ཤ་ བཟུང་ཅན་འཕུང་མེད་པམ། རུང་ཤ་ རུང་ རུང་ཤ་མེད་ ཤེས་པ་ རྒྱུ་ཡང་གི།

= sarvāntyāntāṁ sarvābhūtairāṁ bhāvaḥbhāvaṁnam amigaya. — Voir ci-dessus p. 269 p. 1 la traduction de *abhiḥāra*.

1—2) = 193 a—12 et 265 12 — Manque dans le tibétain.

2) = Samādhirāja, p. 26.

3) *Ms. atītam adhvani*

4) ལྟེན་པའི་རྒྱུ་རྒྱུ་ = *hetuḥ*, mauvaise lecture du traducteur tibétain?

— Amar. Koça, *uḥapras* en *prāraḥ* *hetuḥ*..

5) L'éditeur de la B. T. A. corrige *atītam* *hy asu*

6) B. T. A. *abhiḥāraṅgyā*. — རྟེན་པ་.

7) རྟེན་པ་ཡང་ཤེས་ = *hetuḥ*

देवा पि सर्वे प्रमुनोचु शब्दं
 घभावनेति विनो भविष्यति ।
 यो ज्ञातनामः पदसत प्रकृत-
 घभाव घर्माणा सन प्रकाशपी ॥

मुदो (प)दा भेयति घर्माणाः
 सर्वाणा घर्माणा पकाशको मुनिः ।
 तृणगुल्म इतीपधिनीलपत्ते
 घभाव घर्माणा इयो भविष्यति ॥

पायति शब्दास्ताहि लोचपाती
 सर्वे स्थाया न हि कश्चि भायः ।
 तारात्त यो तस्य तयमिनस्य
 हनु निजरी लोचपिनागतस्य ॥ इति ॥

भैरवीति भायः सता । न विद्यते सता इकायः सर्वभायानामिगभायः सर्वपणः
 भूत्याः सर्वपणा विःस्यभायमेवेति प्रसायाहमितयाह्लात् ॥ भायस्यभायानुपपत्तेः ॥

घभाव घर्माणा इयो भविष्यति ॥

श्यादिना मूत्रार्थे व्यसतः ।

1) H T. S. dharmāna leavits nhyaloh — तुदा'दश' लंभ'इ'स' र'द'स' सं
 दे'स'स' स'स' in dharmāna jvalācayī jana

2) Voir ci dessous fol 110a

3) Manque dans le tibétain

4—4) Manque dans le tibétain

5) Je restitue les quatre dernières lignes d'après le tibétain

दे'स'इ'स'स' र'द'स' सं' दे'स' सु' स'स'स'स'स' दे'स'स'स' स'स'स'स'स'स'

पावति शब्दास्तस्मिन् लोकधातौ

सर्वे स्थावा न हि कश्चि भावः ।

इत्यादि । भूत्वा यभावप्रतिषेधविवक्षितत्वात् । भावाभावार्थ एव स्वभावभावार्थः ॥

॥ इत्याचार्यचन्द्रकोर्तिपादोपरचितायां [Tab. 107b] प्रसंगपदायां मध्यमकृतौ

स्वभावपरिज्ञा नाम पञ्चदशमं प्रकरणं ॥

6

མོད་མི་ རོན་ ཁོང་རུ་ཕྱུང་བར་བྱ་སྟེ། འཇིག་རྟེན་དོན་ ཇི་སྟེན་ ལྷ་ ཡོད་པ། །ཐམས་ཅད་
 རོང་མ་མེད་ ཅི་ཡང་ མེད་པ་སྟེ། ཞེས་བྱ་བ་ལ་མེག་མ་བ་ འབྱུང་བ་མ་ ད། མེད་པར་
 རག་ག་བ་ བཞེད་པར་འདོད་པའི་ཕྱིར་ རོང་མ་མེད་པའི་ རོན་ བྱི། རང་བཞིན་མེད་པའི་
 རོན་ ཡིན་ནོ། །སྟོབ་དཔོན་.....

XVI.

वन्धननोक्षणीक्षा नाम पोडशमं प्रकाशं

यत्राह । विद्यत एव भावानां स्वभावः संसारसद्भावात् । इह संसर्गो संसृ[६३]ति-
र्गतेर्गत्यसर्गमनं संसार इत्युच्यते । यदि भावानां स्वभावो न स्यात्कस्य गतेर्गत्यसर्गमनं
■ संसारः स्यात् । न ह्यविद्यमानानां बन्ध्यामूनुसंस्काराणां संसर्गो दृष्टः । तस्मात्संसारम-
द्भावाद्विद्यत एव भावानां स्वभाव इति ॥ उच्यते । स्याद्भावानां स्वभावो यदि संसार एव
भवेत् । न त्वस्ति । इह यदि संसारः स्यात्तस्य नियतं संस्काराणां वा भवेत्तत्त्वस्य वा । किं
चात उभयथा च दोष इत्याह ।

संस्काराः संसृतिं घेन नित्याः संसृतिं ते ।

10

संमृत्ति च नानित्याः सन्निष्येय सप्तः क्रमः ॥ १ ⁽³⁾

तत्र यदि सौम्यायाः संसरतीति परिवर्त्यते । किं ते नित्याः संसरन्त्युतानि-
त्याः । तत्र न नित्याः संसरति निष्क्रियत्वादित्यानां च घटादीनां सक्रियत्वोपलम्भात् ।

1) *samskāras* = les cinq *sandhas*, comme l'explique Buddhaghosa; cp. Childers, 454a 3. — Childers, 453 b 6, corrige l'interprétation que Bar-nouf a donnée (Int. p. 505) du problème *Buddho ti lo satto vā saṅkhāro vā...* «The word *satto* applies to the living and moving being as a person or individual only [*pudgala*], the separate elements of which the being is composed belonging to the *saṅkhāraloka*».

2) *Ms. 101 vāta*; non représenté dans le tibétain.

४) गण्डर्भे अङ्गुष्ठेन अस्मिन् लेख्यं । देवता हृत्वा क मी अस्मिन्ते । मेहना
क यान् अस्मिन्मे अङ्गुष्ठम् । शेषा उक्त्या यान् देवा अङ्गे मङ्गलम् ॥

4) «Parce que le *māya* est inactif». Allusion à l'argumentation reproduite dans le Sarvadārganat (Muséon, N. S. II), trad. fr. notes 19 et suiv. — Rien n'existe que ce qui est capable d'action (*arthakṛiyūnamārtha*, *Nyāya* b. et Wass 272) et le *māya* est *nīśrīya*, donc inexistant.

यथानित्याः 'ये क्षान्तित्यास्त उत्पादसम्पत्तमेव विनष्टाः' 'ये च विनष्टाः कुतस्तेषाम-
विद्यमानत्वाद्बन्ध्यासूनुसंस्काराणामिव क्वचिद्व्ययमनित्येवमनित्यानामपि नास्ति संसारः।

यथापि स्यादनित्या एव सतो हेतुफलसंबन्धपरम्पर्याविच्छिन्नकमाः संतानेन च

1) «L'anitya disparaît immédiatement après sa naissance, en d'autres termes, *anitya* = *kṣaṇika*. Il y a de bonnes raisons pour croire que certains sūtras (et le Bouddha lui-même?) entendaient tout autrement l'anityatva: Est anitya ce qui n'est pas éternel (*pāpata*, *dhruta*, *aviparināmadharma*), ce qui est destiné à périr; est *kṣaṇika* ce qui dure le temps d'une pensée (*ekacittakṣaṇika*), ce qui est momentané (*Abhidh. k. v. Soc. As. 225b 1: kṣaṇikāḥ kṣaṇe bhavaḥ kṣaṇe 'syāstīti vā*) et n'a pas de durée. — Bhagavat enseigne que le *samskṛta* a trois caractères, naissance, durée (*sthiti*), destruction (voir ci-dessus p. 146, n. 1); et ceci rappelle fort la doctrine Jaina. — L'orthodoxie du Kathāvattū, contre les Pūbbasellyāparameśīyas, distingue des degrés dans l'aniccata, XXII. 8. *eko lahu bhijjati eko cireṇā ti*. Il est faux que tous les *samkhataḍḍhammā* soient *ekacittakṣaṇikā*, car, s'il en était ainsi, l'objet de la connaissance visuelle et la connaissance visuelle naîtraient et mourraient ensemble (voir aussi XI. 6). (*) — Vassiliev (p. 277—8) nous apprend que la même question divisait les *Vaiḍhāsīkas* et les *Sautrāntikas*. «Les *Vaiḍhāsīkas* divisaient les choses (Substanzen) en éternelles et non-éternelles, et bien qu'ils rangent sous cette seconde catégorie tous les composés, ils ne les appellent pas instantanés, «*augenblickliche*» (mais seulement non-éternels, «*nicht-ewige*»). Les *Sautrāntikas* disent aussi: Toute chose, en tant que composée par la réunion de causes, est instantanéité: car elle existe seulement au moment de la naissance (c'est-à-dire que l'existence d'une chose est seulement une série de moments de naissance). On ne peut pas distinguer en elle le caractère (स्व) de la naissance de celui de la destruction. ». — Le Kathāvattū appartient à l'école des *Vibhajyavādīna*, et il semble que ce nom caractérise une secte qui «distingue». Un exemple est fourni par Kath. v. XIX. 2. Bhagavat a dit que tous les *samskṛtas* sont vides: il veut dire «vides de personnalités, et non pas «vides de caractères» (voir ci-dessus). — Cp. le *vibhajyavāṭṭakaraṇa* (M. Vynt. § 86. 2).

(*) Je dois avouer que je m'écarte de l'interprétation de M. Rhys Davids, *Schools of Buddhist Belief* p. 37. — Le texte du commentaire n'est pas sans difficultés: *taṭṭha yasmā sabbe samkhataḍḍhammā aniccā tasmā ekacittakṣaṇikā yeva . samānāya hi aniccataṇṇa eka lahu bhijjati eko cireṇā 'ti lo cittaṃ niyamo 'ti yevaṃ laddho . . .* ». — [L'édition: . . . cireṇā 'ti. ko. .] M. R. D. comprend: «Are all qualities only momentary in thought? No. . . ». — Je comprends: «La non-éternité étant également [affirmée par Bhagavat], d'où viendrait cette distinction que certaines choses disparaissent vite, d'autres après un temps?». — Le sens de *ekacittakṣaṇika* me paraît établi par XI. 6 où est rappelée la définition du *sam līhi*: *ekacittakṣaṇe uppannā ekajjati*.

2) *samānā*, voir ci-dessus p. 63, n. 3 et ci-dessous 283. 1.

प्रयत्नमानाः संस्काराः [Tib. 108a] संसरतीति ॥ एतदपि नोपपद्यते । कुतः । यत्तत्र
उत्पद्यते कार्यं तस्य संसारो नास्ति कुतश्चिदनागमनात्काचिच्चागमनात् । यच्च कारणं नष्टं
तस्यापि संसारो नास्ति कुतश्चिदनागमनात्काचिच्चागमनात्⁽¹⁾ । संस्कारमात्रव्यतिरेकेणा-
सीतानागतयोरसिद्धत्वात् । नष्टाज्ञातत्वेनाविद्यमानत्वात्⁽²⁾ ॥

- ॥ उत्तरस्मिन् तत्र उत्पत्तेः पूर्वः संसरतीति चेत् । यदि पूर्वोत्तरयोः तत्तद्वैकल्यं
स्यात्स्यादेतदेवं । न त्वेकत्वमस्ति कार्यकारणभावात् । चतुर्द्वयवत्तुर्विज्ञानानां नास्ति च ।
किं च । [83b] एकत्वे सति पूर्वोत्तरतत्तद्वैकल्यं न स्यात् । न ह्येको देवदत्तं दत्तं
पूर्वोत्तरद्वयेति व्यपदिश्यते । एवमिदं तत्तद्वैकल्यं पूर्वोत्तरतत्तद्वैकल्यं व्यपदेश एव न स्यात् ॥ यद्यपि
च पूर्वतपो नष्ट इति न स्यादुत्तरतत्तद्वैकल्यं व्यपदिश्यते । उत्तरतत्तद्वैकल्यं उत्पन्न इति न
10 स्यात्पूर्वतत्तद्वैकल्यं व्यपदिश्यते । यद्यन्यत्वे सति संसरणं स्यात् । एवं सत्यर्हतामपि
संसरणं स्यात् । अन्यस्य पृथग्जनस्य संसारोत्पत्तिसिद्धत्वात् । निर्वृतश्च प्रदीपः प्रदीपात्तौ
व्यलति व्यलतीति स्यात् ।

किं चान्यत् । नष्टाज्ञा पूर्वतत्तद्वैकल्यं तत्तद्वैकल्यं स्यादनष्टाज्ञाश्रयमाना ।
[Tib. 108b] तत्र यदि नष्टादिप्यते वद्विदग्धादपि बोद्धादादुक्तोदयः स्यात्ततश्च निर्वर्तुः

15 स्यात् ॥

यद्यनष्टादेवमपि । अविवृतेऽपि बीजेऽङ्गोदयः स्यात् । कार्यकारणयोश्च योग्यं
स्यामिर्वर्तुः कथोत्पादः स्यात् ॥ नश्यमानादिति चेत् । नष्टानष्टव्यतिरेकेण नश्यमानाभा-
वात्तद्वैकल्यं व्यपदिश्यते । विहितदोषत्वान्नश्यमानादपि नास्त्युत्पत्तिरिति ॥ कुतः कार्यकारणव्य-
वस्था [पूर्वोत्तरतत्तद्वैकल्यं व्यपदिश्यते] वा भविष्यति । यदा च पूर्वोत्तरतत्तद्वैकल्यं व्यपदिश्यते कार्यकारणव्य-

1) ཀར་ལང་མེ་འགྲོ་པའི་ཕྱིར་རྒྱུ་།

2) D'après le tibétain: avidyamānatvāc ca.

3) Mss. vācyataikena na.

4) ... ལྟར་སྒྲུབ་ཀྱི་མེ་འགྲོ་པའི་རྒྱུ་ལྟར་སྒྲུབ་ཀྱི་མེ་འགྲོ་པའི་རྒྱུ་ལྟར་སྒྲུབ་ཀྱི་མེ་འགྲོ་པའི་རྒྱུ་།

ག་ལ་འགྲོ་པའི་རྒྱུ་ =pūrtollavāśanatyavasthā cūpi bhaviṣyati

वत्तद्व्यति व्याख्याप्यते । तस्माद्व्यति संसृतीति न चेत्तदोपप्रसङ्ग इति ॥ उच्यते ।

पुद्गलः संसृति चेत्स्वन्धापतनधातुषु ।

पक्षधा मृग्यमाणोऽसौ नास्ति कः संसरिष्यति⁽¹⁾ ॥ २

पदि पुद्गलो नाम कश्चित्स्थितः संसेत् । न सति । यस्मात्स्वन्धापतनधातुषु
5 पक्षधा मृग्यमाणो नास्ति । कथं कृता ।

इन्धने पुनरिधेनं नागिरिन्धनं चेन्धनात् ।

नागिरिन्धनवान्नागिरिन्धनानि न तेषु सः⁽²⁾

सग्रीन्धनान्यां व्याख्यातं धातुमोपादानयोः कर्म⁽³⁾ ॥

इत्येवं स्वन्धापतनधातुस्त्वाव धात्मा न भवति । नापि तेषामेव ध्यातिरिति । न स्वन्धा-
10 पतनधातुमान् । न स्वन्धापतनधातुष्वात्मा । नात्मनि स्वन्धापतनधातवः । इत्येवं
पक्षधा मृग्यमाणः धात्मा न संभवति पूर्वोदितेन न्यायेन ॥ यद्येदानीं स्वन्धापतनधातुमेवं
विचार्यमाणः पक्षधा न संभवति स कथमविद्यमानः सन् संसरिष्यतीति । एवमात्मनोऽपि
नास्ति संसारो बन्ध्यामुतस्येवाविद्यमानत्वात् ॥ अपि चापमात्मा

उपादानादुपादानं संसरन् किमयो भवेत् ।

15 किमवशानुपादानः कः स किं संसरिष्यति⁽⁴⁾ ॥ ३ [Tib. 103b]

1) गणदे' गण'क्ष' अवि' दे' । सु'स' श्रु'म'दे' । म'स' क'म'स' । दे'दे'
क'म'स'क्ष' । स'स'स' । मे'दे' गण'दे' । अवि'स'स'स' ।

2) दे' अवि'स'स'स' — *Maṣ ayāt saṃsari*.

3) = X. 14.

4) = X. 15 (212. 10).

5) दे'स'स'स'स' । दे'स'स'स' । अवि'स'स'स' । मे'दे'स'स'स' । मे'दे'
मे'दे' । दे' गण' स'दे' । अवि'स'स'स' ।

भवतु कामपात्मनः [34b] संसारो पद्यनुपादानस्य सतोऽस्य संसारो युक्तः स्यात् ।
 कथं पुनरस्यनुपादानता प्रसज्यत इति प्रतिपादयन्नाह ।

उपादानादुपादानं संसारं विभावो भवेत् ।

इति ॥ इह हि मनुष्योपादानादेवोपादानं गच्छन् परित्याज्या वा मनुष्योपादानं देवोपादानं
 गच्छेत्परित्याज्य वा । यदि तावत्परित्याज्य गच्छतीत्युच्यते । तदा पूर्वोपादानस्य परित्या- 5
 गादुत्तरस्य धानुपादानात्तदुत्तराले विभयः स्यात् । विगतो भवो यस्येति विभयः । [भयः]
 पक्षोपादानस्त्वन्धाः । तद्रहितः स्यात् । यच्च विभवो नुपादानः [सं] स्वान्धरहितत्वा-

1) རི་ལྟར་དེ་ལ་ ཉེ་བར་ལེན་པ་ཉིད་དུ་ བྱེད་པར་ = *katham punar asyopā-*
dānotā ... = «et comment il lui est indispensable de posséder un ou des upā-
dānas, l'auteur l'explique....».

2) *vr̥dhata*, comme adjectif, est nouveau. — Pour le sens *Vernichtung*,
Untergang ou mieux *néant*, que le Dict. de St-Petersbourg marque de l'astérisque,
 les sources sont nombreuses. — Voir ci-dessous XXV. 10.

3) On a beaucoup écrit sur l'expression *upādānaskandha*. — Voir Chil-
 ders p. 525: «*skandhas springing from u°*». — D'après le *Visuddhīm.* (War-
 ren p. 155) un *skandha*, extérieur ou intérieur, est *upādānask°* quand il est
 «coupled with depravity [klesa] and attachment [upādāna]». — D'après Piṭṭ-
 putras. (Cika. 248. s. e) *ādhyātmikas tejodhātuh = yad . . asmin kāye tejas ...*
upagatam upāttam, bāhyah = yad . . . anupagatam anupāttam. La version chinoise
 (Musson, 1904, p. 213) traduit par *sensible, insensible*. — *upātta = upādāna*,
 p. ex *upādānnarūpa kammaja* (Abhidh. s. VI. 4, J. P. T. S. 1884 et Morris,
 1887, p. 135), *M. Vynt. 101.10 upādāyarūpa* (cp. *upādā°*, Walleser, Phil.
 Grundlage, p. 107), 101.11 *bhautikarūpa*. — *upāttapañcaskandhamātra* (Bodhic.
 p. VIII. 97. 101); *upāttamahābhūtahetuka*, *M. Vynt. 101.50*

4) རྒྱུ་མེད་པར་ལྟར་ལ་ བདག་པ་ཉེ་བར་ལེན་པའི་ རྒྱུ་དང་ལྟར་པའི་རྒྱུར་
 རྒྱུ་མེད་པར་ འགྱུར་ལ། — Nous avons rencontré ci-dessus (X. 16, p. 216 1) l'expres-

sion *upādāyaprajñaptiyabhīdhāna prafityasamutpāda*. — Comparer l'*upādāya-*
paññattī-anuyogo (Kathāv. s. p. 25). De même que de l'ombre en raison de
 l'arbre, de même que du feu en raison du combustible, de même *rūpādāna upādāya*
puggalassa paññattim paññāpanam arabodhanam icchati [puggalarādā]. — A la
 lumière de ce texte, je comprends notre auteur: «La chose qui n'a pas d'*upādāna*
 est privée des causes (à savoir les *skandhas = upādānas*) de *prajñapti* [laquelle
 ne peut exister qu'en raison des *upādānas*]. — Le tibétain ne recommande pas
 cette traduction, je l'avoue.

a) ou བདག་པ་

तत्रानुपादानकारणरहितत्वानिर्हेतुकः स्यात् ॥ यद्यनुपादानो निरुद्धनोऽप्यक्तो नि-
र्हेतुकः को स न कश्चित्सः । नास्त्येव स इत्यर्थः । तस्मिंश्चास्ति [तद्भावादेवोपादानमपि
निरुपादात्कं नास्तीति किं संसरिष्यति । नास्त्येव तच्च संसरिष्यतीत्यर्थः ॥ यद्य वा
किमित्येतत्संस्रणक्रियाविशेषणं ततश्चाविद्यमानत्वमैव संस्रणक्रियां करिष्यति । एवं
४ तद्यत्पूर्वोपादानपरित्यागेन संस्रणमुक्तं ॥

यद्यपरित्यागेन । तद्यपि नोपपद्यते । किं कारणं । पूर्वस्यापरित्यागादुत्तरस्य
य मरुणाद्यस्मादेकस्यात्मनो द्यात्मकता स्यात् । न चैतदिष्यत इति [Tib. 110a] ।
तस्मादपरित्यागेनापि संस्रणं नास्ति ॥

यद्य पूर्वोत्तरयोर्भवोर्मध्य आक्षरामविकल्पात्संभवति⁽¹⁾ सोपादानत्वात्सोपादान-

1) Mss. antarābhārīṣa — श्रीर'म'वर'दे'वे सुद'मो' ष्च'द'म'स' दे'द'ग'जी'स' दे'
दे'व'द'वे'न'म'र'द'म'स'स'वि'भु'र' दे'व'द'वे'न'म'र' र'वि'र' ष्च'द' श्री'र'म' श्रे'द'म'र'
सु'व'म'र' म'र'सु'र'र' दे'द'ग' — Abhidh. k. 307b 7 *gatva kṛdāntarābhārīṣa rīpū-*
lah. antarābhāre bhārīṣ. etam aupapattiḥbhārīṣo 'pi...

Sur l'état intermédiaire मर'दे' ou मर'म'दे', voir Jäschke p. 307 et
Chandra Dās, p. 307: ce terme désigne essentiellement «the intermediate state
between death and rebirth», état plus ou moins long, mais qui ne dépasse pas
40 jours (Jäschke), ordinairement de 48 jours (Ch. D.).

Le Bar-do-thos-grol-chen-po, «Direction for the departed soul to
find the way to eternal happiness» (J.) enseigne comment on passe directement de
cet état dans le nirvāṇa, et aussi comment on l'évite absolument (*bar-do gcod-*
pa); il énumère (Ch. D.) diverses catégories de bar-do dont l'antarābhāra est la
sixième. — Ch. D. donne d'autres listes, intéressantes (où il faut lire *alye-gnas*
et non *alye-d-gnas*)

Voir J. R. A. S. 1897, p. 466, note et J. A. S., 1902, II, p. 299, où est donnée
la bibliographie palie et sanscrite. Les documents principaux sont fournis par le
Kathāv, par Wassilieff, par Rockhill (Vasumitra, Bhavya, que j'espère
publier prochainement) et par l'Abhidh. k. v.

2) Mss. *śambhārāt tairu ca sopādānatrōḍ upādānaḥ* s°. — Peut-être:
śambhārāt tairu ca tatso°.

3) *upādānaḥ* est inadmissible; d'après le tibétain *upādāya saṃsāra*...

तदेवं निर्वाणमपि नास्ति तदभावाच्चास्ति संसार इति ॥

यत एवोक्तं भगवत्यामष्टसौकुम्भिकायां । निर्वाणमप्यायुष्मन् सुभूति मायोपमं स्व-
प्रोपमं । बुद्धधर्मा यायुष्मन् सुभूते मायोपमाः स्वप्रोपमा इत्यादि । स चेत्कुलपुत्र निर्वाणा-
दप्यधिकतरोऽन्यो धर्मोऽविष्यत्तमप्यक्त्वा मायोपमं स्वप्रोपममिति वदामि ॥

तद्यार्थसमाधिराजभट्टारके ।

5

परमार्थसत्यं सुषि[86a]नेन समं

निर्वाणं स्वप्नस(म)मोतरती ।

मम एवमोतरति येन चिड

मनसंवरः [Tib. 111b] कथितुं श्रेष्ठं श्रयं ॥

तथा ।

10

निरोधसत्यं सुषिन् पथैव

स्वप्नस्वभावमद्य निर्वृतिं च ।

येनेक् वाचोतरि बोधिसत्त्वो

श्रयं श्रु सो वुच्यति वाचसंवरः ॥

1) Lieu commun de la Prajñāp — Comparer le texte de Rājendraśīl p. III—40 et la citation ci-dessous. — La seule différence notable est que l'épithète *adhhātara* est remplacée par *viśīṣṭatara*

2) ཐུངས་འཕྲུལ་མ་ རྒྱུ་ལྡན་མཐུངས་པར་ འཇུག། Lire peut-être *nirvāṇa su-
panāsamam*.

3) Mes *otarati*, *otitarati*. — གང་གིས་ མཁས་པ་ རྟུན་ འཇུག་པ་ ཡང་།
རྟེ་རྟེ་... ≈ *gena iḍrān evam avatarati sa manāḥsamvaraḥ*... — *iḍrān*, dans
cette traduction, = *vidān*. — «La contrainte par laquelle le sage donne cette di-
rection à son esprit,»

4) = *śeṭṭhu*

5) Mes *ottari*. — གང་ལ་ བྱང་ཆུབ་སེམས་རྒྱལ་ གང་ འཇུག་པ།

यत्राह । यद्यपि त्रया संसारनिर्वाणे प्रतिपिद्धे तथापि बन्धमोक्षौ विद्येते । न चाविद्यमानस्य भावस्वभावस्य बन्धमोक्षौ संभवतः । तस्माद्वन्धमोक्षसदावादिष्यत एव भावानां स्वभाव इति ॥ उच्यते । स्याद्वावानां स्वभावो यदि बन्धमोक्षावैव स्यातां न तु स्त इत्याह ।

॥ न बध्यते न मुच्यते उदयव्यपधर्मिणः ।

संस्काराः पूर्ववत्सत्त्वो बध्यते न न मुच्यते⁽¹⁾ ॥ ५

इह य इमे रागादयः क्लेशा बद्धानामस्य तत्त्वोक्तयोः बन्धनमिति व्यपदिश्यते । येष बद्धाः पृथग्जनान्नेप्राप्तुकं नातिक्लमन्तीति व्ययस्याप्यते । तदेतद्रागादिकं बन्धनत्वेन परिकल्प्यमानमुदयव्यपधर्मिणां तावत्तत्त्वणिकानां संस्काराणामुत्पादानत्तरुच्येतिनां न-
 10 छानामसत्त्वान्न संभवति । रागादिबन्धनविच्छेदलक्षणोऽपि मोक्षो जनित्यानां संस्काराणां मयिद्यमानत्वाच्चैव संभवति । पूर्ववत्पूर्वोक्तविधिनेत्यर्थः । यथा च पूर्वोक्तविधिना संस्काराणां बन्धमोक्षौ न संभवतः । एवं पूर्ववदेव सत्त्वोऽपि न बध्यते [Tab. 112a] नापि मुच्यते । इत्येवं बन्धमोक्षावपि न स्तः ॥

यत्राह । यद्यपि संस्काराणां सत्त्वस्य वा बन्धो नास्ति । तथापि रागादिकमुत्पादा-
 15 नाख्यं बन्ध(न)भूतमस्ति तत्सदावाद्वन्धोऽपि भविष्यतीति ॥ उच्यते । स्यादु[86b]त्पादानं बन्धनं यदि कं चित्पदार्थं वर्गीयाव तु बध्नाति । यथा घ न बध्नाति तथा प्रतिपादयमाह ।

बन्धनं चेदुत्पादानं सोपादानो न बध्यते ।

बध्यते नानुपादानः किमवस्थोऽप्य बध्यते⁽²⁾ ॥ ६

1) श्रु'द्वैगल्लेख'उक्' अरु'अरु'इमस'। मे' अकै' सु'अ'यर' मे' अरु'रु'।
 श्र'म'यवे'रु' रे'मस'उक्' यर'। मे' अकै' सु'अ'यर' मे' अरु'रु'॥

2) Voir p 108, n 2 et 296 2 4

3) Mss. baddho 'ra'.

4) ग'अ'रु' रु'यर'वे'रु' अकै' र'। रु'यर'वे'रु'यर' अकै' मे' अरु'रु'।
 रु'यर'वे'रु'मे' अकै'रु'। ग'अ'रु'यर' ग'अ'वे'रु' अकै'यर'अरु'रु'॥

तत्र विद्यमानोपादानः सोपादानः स तावदावो न बध्यते । यो हि सोपादानः स बद्ध एव । तस्य पुनरपि बन्धनयोगः किं कुर्यात् । यथाप्यनुपादानो बन्धनरहितोऽसावपि बन्धनरहितत्वात्तद्यामतवन्न बध्यते । धनुपादानो बन्धनरहितो बध्यत इति परस्परवि-
 रुद्धत्वाच्चापुक्तमेतत् । यथैत्रे निरुध्यमाणः सोपादानो निरुपादानो वा न बध्यते । स इदानीं
 किमवस्थो बध्यताम् । नास्त्येवासौ कां चिदपरा ऽस्यावस्था पस्यां बध्येतेत्यभिप्रायः । यदा 8
 चेवं निरुध्यमाणो बन्धनं न कं चिदपि बध्नाति । तदा कं चिदप्यबध्नत उपादानस्य रागादे
 कुतो बन्धन[त्वं]मिति । तस्माद्वन्धनमपि नास्ति ॥

अपि च [Tib. 112b] ।

बध्नोपाद्वन्धनं कामं बन्ध्यात्पूर्वं भवेद्यदि ॥

न चास्ति तत् ।

10

इह बन्ध्यव्यतिक्रमेण बन्धनं निगडीदिकं पूर्वसिद्धं सद्बन्ध्यं देवदत्तं अधातीति
 दृष्टे । एवं यदि बन्ध्येभ्यः संस्कारेभ्यः पुद्गलाद्वा बन्ध्यात्पूर्वं रागादिकं बन्धनं सिद्धं स्या-
 तेन पूर्वसिद्धेन बन्धनं स्यात्संस्काराणां पुद्गलस्य वा । तच्चैतन्न संभवति निराश्रयस्य रा-
 गादिपास्यासिद्धत्वात् । पूर्वसिद्धस्य च बन्धनस्य पश्चाद्वन्ध्येन सक्तं संबन्धस्य निष्प्रयोज-
 नत्वात् । बन्ध्यस्य च बन्धनात्पृथक् सिद्धस्य पूर्वबन्धनापेक्षानिःप्रयोजनत्वाच्च नास्ति 15
 बन्ध्याद्वन्धनस्य पूर्वसिद्धिः ॥ तस्मान्नैव बन्धने कं चिदपि बध्नाति । न च कं चिदप्यब-
 ध्नतो बन्धनत्वं युक्तमिति नास्ति बन्धनम् । बन्धनभावाच्च बन्ध्योऽपि नास्तीति सिद्धं ॥
 यत्पुनरत्र शेषं रूपं तत् [87a] ।

1) Mss nirudhyamānah

2) nagada = गुणः.

3) Mss. pūrtandham sa dharmā deva. — यदेव यत्तु यं धर्मं देव

१८८८८८

4) Sic Mss. — bandhak?

शेषमुक्तं गम्यमानगतामते⁽¹⁾ ॥ ८

वेदितव्यं • मोक्षपाठपरिवर्तनेन

बद्धो न बध्यते ताम्रद्वन्द्वो नैव बध्यते ।

बद्धाबद्धविनिर्मुक्तो बध्यमानो न बध्यते ॥

॥ इत्यादिना पोद्य ॥

ब्रह्माह । यद्यपि भर्त्ता बन्धनं प्रतिपिदं तथापि सत्सर्वकारागाहावब्रह्मानां
ब्राह्मणानां सत्त्वानां मर्यादाहणिकैस्तथागते शीलसमाधिप्रज्ञात्मवत्त्वस्य⁽²⁾ त्रयोपदेशो यः

1) यत्र ते सत्तेन सुते सुतेन । अस्मिन् यत्तेन अस्मिन् सत्तेन । ते यत्ते
वेदे ते सुतेन ते । सत्तेन सत्तेन सत्तेन सत्तेन सत्तेन ॥ — Voir ci dessus Chap II

2) *Mass bhagavatū*

3) अस्मिन् सत्तेन सत्तेन सत्तेन सत्तेन

4) *Mass 'skandho trayo dāṣṭya 'yam smuktaḥ an* — सुतेन यत्तेन सत्तेन

सत्तेन यत्तेन सत्तेन यत्तेन सत्तेन सत्तेन सत्तेन सत्तेन सत्तेन सत्तेन — Sur ces
trois skandhas, voir notamment *ibhidh k v* (Soc As) fol 378a ou sont dis-
cutés les *nivaranas* qui leur sont opposés, le *Triskandhaka* (*bandjour*, Mdo
XXII, fol 82—111) explication des trois agrégats moralité, méditation et
habileté ou sagesse (7 — *Facc*, p 274), *Itivuttaka* § 69 — Par y ajoutant le
smuktiskandha, et le *smukty unadargana*, on obtient le groupe de Dh a XXIII
dit *lokottara* (voir ci dessus p 481, *Prajāp* 143, *Itivuttaka* § 101
Nettip p 80) — Il y a un autre groupe de trois skandhas qui paraissent se rap-
porter essentiellement au Vinaya des Bodhisattvas voir *Śikṣā* 200 1 *Arvagra*
dattaparirocchayam les trois autres *tray dāṣṭya va ca sucek suvatraparicaryam*
Triskandhaka jarivarāṇam *etiam* *tatra trayāḥ skandhāḥ pūpadāṣṭyaṇy n*
modana *uddhādhyasānāḥ* —, comparer *Bodhic p. II CC V 98, 103*, et les
sūtras cités dans *Śikṣā*, et *J As* 1901 II p 437 Ce *Triskandhaka* est
probablement celui de *M Vynt. 65* et de *Nanjio 1099, 1105* — L'épithète
du Bouddha *M. Vynt. I m* (*triskandhāpethādāṣṭya*) se rapporte aux trois
skandhas classés, je veux dire, anciens

On connaît un *Pāṇcaskandhaka*. — *Abhidh k v* (Soc As) 243b
gāthā Pāṇcaskandhake *lāḥlām* *saṭheṭim* *orahitāryam* Les cinq skandhas sont
c'anda, *ādāṣṭya*, *saṭheṭim*, *saṭheṭim*, *saṭheṭim*

धनुक्तः स तावन्मोक्षोऽस्ति । न चायदस्य पुंसो मोक्षः । तस्मादन्वोऽप्यस्तीति ॥ [उच्यते]
स्यादन्वो [Tib. 118a] यदि मोक्ष एव स्यात् । इकार्यं मोक्षः परिवर्त्यमानो बहस्य वा
परिवर्त्यते।यदस्य वा । किं चात् । उभयत्र च न युज्यत इत्याह ।

बद्धो न मुच्यते तावदबद्धो नैव मुच्यते ।

स्यात्तां बद्धे मुच्यमाने युगपद्वन्धमोक्षणे ॥ ८

तत्र ब्रह्मस्य मोक्षो न संभवति यद्वत्वात् । यद्य ब्रह्मस्योपायेन पञ्चान्मोक्ष इति कृत्वा ब्रह्म एव मुख्यत इति स्यात् । न तर्हि ब्रह्मो मुख्यत इति यत्तदर्थं तर्हि मोक्षेयत इति । वर्तमानसमीप्यादेव मुख्यत इति चेत् । यदि कदा चिदपि मोक्षः संभवेत्तदा समीपे स्यात् । यदा तु वास्यां चिदप्यवस्थायां मोक्ष इष्टमाणे ब्रह्मस्य मोक्षासंभवेन मोक्षाभावः प्रति[पि]-
पादयिष्यतस्तदा कृतो वर्तमानसमीपता । एवं तावद्ब्रह्मो न मुख्यत इति स्थितं ॥

इदानीमब्रह्मोऽपि न मुच्यते । स हि मुक्त एव । तस्य पुनरपि मोक्षः किं कुर्यात् ।
मुक्तानां चार्हतां पुनरपि मोक्षापेक्षत्वादद्वैतैव स्यात्तत्तच्चार्हतोऽपि^(४) बन्धः स्यात् ॥

Cet emploi du mot *skandha* est ancien, Chând. Up., *trayo dharmaskandhā yajño 'dhyayanam dānam*. — Par opposition à ces divers *skandhas*, dont le domaine est déterminé (*pratinivartaviśayāh*), les cinq *skandhas*, *vedanā*, *sanyatā*, *sparśa*, *manaskāra*, *cetanā* sont dénommés *avratraga* (Abhidh. k v).

1) རེ་ཞིག་ བཅིངས་པ་ མི་ སྐྱོལ་དེ། མ་བཅིངས་པ་ ཡང་ སྐྱོལ་མི་འགྲུར།
བཅིངས་པ་ སྐྱོལ་བཞིན་ ཡིན་འགྲུར་ན། བཅིངས་ དང་ སྐྱོལ་པ་ རུམ་གཅིག་ འགྲུར།

2) सुख सुख

3) *Ms. mokṣata.* མྱེད་པར་འགྱུར་རྟོ།

4) Mes. *lasyān*.

5) རྩོད་པར་འདོད་པ་.

6) *Ms. tataṣ cārṇataira to 'pa bandhaḥ.* — དེའི་ཐུང་དག་བཅོམ་པ་ ཡང་
བཅིངས་པར་འགྱུར་རོ།

अथ स्यादयद्वयस्य मोक्षासंभवाद्बद्ध एव मुच्यत इति । एवं सति बद्धे मुख्यमाने परि-
कल्प्यमाने बद्धत्वाभ्युच्यमानत्वाच्च योगपक्षेन वा[87b]बन्धमोक्षणे स्यातां । न च परस्पर-
विरुद्धत्वादस्त्वोवा[Tab. 113b]बन्धकारवदेकस्मिन् काले बन्धमोक्षणे उपपद्येते ॥ पतद्येवं
बद्धावहयोर्मोक्षासंभवस्तस्याभ्येतोऽपि नास्ति तदभावाच्च बन्धनमपि नास्तीति सिद्धं ॥

- 5 घत्राह । यदि भवेत्तैव संसारनिर्वाणे निषिद्धे बन्धमोक्षी च प्रतिषिद्धो । प एष
संसारविनिर्मुक्तत्वाभावाविद्यासाम्प्रदायबन्धकारविविधनुदर्शनकठिनातिदीर्घलतासंस्कृतिस्त-
त्पक्षे ज्ञात्यादिविविधापर्यस्तव्यसनाभिष्टतरविपुलविपाकपलादा¹⁾नुनपविपवत्संकुलं चि-
शतिशिखरसमुच्चततरातिपृष्ठस्तवाप्यदंष्ट्रिनरुशैलपरिवेष्टितसर्वदिद्रुषं विषयमुखाशोति-
पिच्छिलविपुलमरुतदविधवास्त्रिभूतानदीमरुतपरिदं संसारमरुतद्वयोनासारं निस्ति-
10 तीर्ण्णां परमाद्यातकरः कुशलो मरुतमर्धच्छन्दः । यदा नु खल्वस्मनुपादनो निर्मास्यामि
यदा नु मे निर्वाणं भाविष्यतीति । ननु स ध्यैर्यक एव संज्ञाप्यते ॥ पद्याभ्येमुत्पादितु²⁾
लामलविपुलधर्मच्छन्दानां कल्याणमित्रसंसेवादानशालमुतचित्तभावननादिप्रयोगं निर्वाण-
प्राप्तये ननु तस्यापि वैषम्यं स्यादिति ॥

1) Ce sont les *anupayas* qui font mûrir le fruit, voir Nettip. p. 14 et 60 où ils sont comparés à un arbre; ci-dessous p. 301 n. 4 et Chap. XXIV, fol. 1501.

2) Voir M. Vyat § 203 *vimāṇasākhārasamudgataḥ satlāyadyāḥ*, *vā-
jras ātmā* . . . , *vāpavān ātmā*, etc; *Subhāṣṭasamgr.*, Muséon, N. S. IV,
p. 395, 4 citant *Madh avat VI 145*. — *satlāyadyāḥ* = འཇིག་རྟེན་པ་ལ་ལྷ་པ་,
traduction qui a donné le change à Chandra Dēa (p. 457), voir Muséon, N. S.
I. 234, V. 198.

3) *Ms.* འཇིག་རྟེན་པ་. — *vicaya-sulha-āḥ-ati-picchāḥ*.

4) ལྷ་པ་ལ་ལྷ་པ་ལ་ལྷ་པ་, qui coule sans interruption (འབབ་ལྷ་
= rivière). — *vicara* = *Zwischenraum*; il faut donc *avivara*.

5) Sur *chanda*, ci-dessus 62, 2. — *chanda-bala*, un des éléments de la *virya-
pāramitā*, Bodhic. p. VII. 46 — Je rencontre ici pour la première fois le *maṇḍ-
dharma-chanda* = ངེ་ལའི་ཅོ་ལ་མུ་པ་ཅེ་པ་

6) D'après le tibétain ལུ་ལཱ་ལཱ་ལཱ་ལཱ་ལཱ་ལཱ་.

उच्यते । यो ह्येवं निःस्वभावेषु सर्वगणेषु प्रतिविम्बगरीचिकाशलातातचक्रस्व-
प्रणयेन्द्रतालसदृशेष्वैवात्मानीयस्वभावस्थितेषु [Tab. 114a] विपर्यासमात्रानुगमात्तमेव
सत्तापदद्विभक्तं मणेत्येककारममकारममदाचारपरिग्रहेणोत्पन्नं मन्यते ।

निर्वास्याम्यनुयादानो निर्वाणं मे भविष्यति ।

इति पेषां मरुस्तेषामुपादानमहामरुः ॥ ६ ⁽¹⁾

G

अरुमनुयादानः सर्वोपादानरहितो निर्वास्यामि मम चैत्रं प्रतिपन्नस्य [88a] निर्वाणं
 भविष्यतीत्येवं वेद्यं मुमुक्षूणां ग्राह्यं भवति । ननु तदेवाहंकारमपकाशाच्च सत्कायद्वय-
 पादान्मेघां गृह्णाद्यहो भवति । न चैवेविधमग्राह्यं⁽²⁾ अभिविष्टानां शान्तिः संभाव्यते । नि-
 रवशेषयत्प्रकृष्टेनैव मोक्षत्वात्तये यावदहं ममेति ग्राह्याभिविष्टो यावच्च निर्वाणो नामा-
 स्तीति⁽³⁾ ग्राह्याभिविष्टो यावन्नोपादानत्यागाभिविष्टस्तथावन्निपतमेव⁽⁴⁾ नुपायेन निर्वाणं 10
 प्रार्थयतां सर्वं एवाग्मा व्यर्था भवति । तस्मान्ममत्तया सर्वमेतत्परित्याज्यं [Tib. 114b]॥

पथोक्तं भगवत्तार्पध्यापितमुष्टिसूत्रे । अथ खलु भगवान् मञ्जुषिणं कुमारभूतमेतद्-

1) བདག་ནི་ལེན་མེད་ཀྱི་འདྲ་འདུང་། རྒྱུ་འདྲ་མ་ བདག་གིས་འཕྱུར་འོ་ཞེས།
 རྒྱུར་གང་དག་འཛིན་དེ་ཡི། རྒྱུ་ལེན་འཛིན་པ་ཆེན་པོ་ཡིན།

— *grāhaṇ* et non *grāhaṇ*, au troisième pāda, pour le mètre.

2) Mss. °*ṁaḥāḡraḥo ḡraḥāḡḥi*°, °*ḡraḥāḡḡḥi*°.

8) *Mss. grāho 'bhiniweço* – འཇིན་པར་མཛོན་པར་ཞེན་པ་.

4) ସ୍ୱପନ୍ନ'ମ'ଘ୍ନିନ୍'ସନ୍.

6) རྟོན་ཐུ་གཞེས་པ་རྣམས་ཀྱི་

6) Cette citation, que nous retrouverons ci-dessous Chap. XXIV ad finem, manque ici dans le tibétain (voir ci-dessous p 299 n. 1.

འཕྲུག་པ་ བསྐྱོར་པའི་ དེ་མཁུར་གྱི་ མོད་ - *musts, retain, conserve*

pour soi; voir M. Vynt § 245 in4, Chandra Dās, 184, Bodhisattva-

बोधत् । चतुर्थानिर्णयस्तस्यानां यद्यभूतार्थादर्शनाच्चतुर्भिर्विषयैर्विषयस्तचित्ताः सन्ना एव-
 मिममभूतं संसारं नातिक्रामति ॥ एवमुक्ते मञ्जुश्रीः कुर्माग्नौ भगवत्समेव बोधत् । देशयतु
 भगवान् वास्योपलभ्यतः सन्नाः संसारं नातिक्रामति ॥ भगवानाह । घातमात्मोपोपलभ्या-
 न्मञ्जुश्रीः सन्नाः संसारं नातिक्रामति । तत्कस्य हेतोः । यो हि मञ्जुश्रीरात्मानं परं च
 ॥ समनुपश्यति तस्य कर्माभितंस्कारा भवति । बालो मञ्जुश्रीरभुतवान् पृथग्गमो ज्ञत्यस्य-
 रिनिर्वृतान् सर्वधर्मानप्रज्ञानान् आत्मानं परं बोधतभूते 'उपलभ्याभिनिविशते' धमि-
 निविष्टः सन् [रुच्यते] डुष्यते मुच्यते । स रक्तो डुष्टो मूढः सन् त्रिविधं कर्माभितंस्कारोति
 कोपेन वाचा मनसा । सो ज्ञत्समारोपेण विकल्पयति । यद् रक्तोऽन्द् द्विष्टो ऽन्द् मूढ
 इति । तस्य तथागतशासने प्रवृत्तितस्यैव भवति । यद् शीलवान् रद् ब्रह्मचारीति । यद्
 10 संसारं समतिक्रमिष्यामि । यद् निर्वर्णमनुप्राप्स्यामि । यद् दुःखेभ्यो मोक्षयामि । स [88b]
 विनाल्पयति । इमे बुद्धला धर्मा इमे बुद्धला धर्माः । [इमे धर्माः] प्रकृतव्या इमे धर्माः सा-
 तात्कर्तव्याः । दुःखं परिहातव्यं । समुद्र्याः प्रकृतव्यो । निरोधः सातात्कर्तव्यो । मार्गो
 भावयितव्यः । स विनाल्पयति । धनित्याः सर्वसंस्काराः । योहीताः सर्वसंस्काराः । अन्यद्
 सर्वसंस्कारेभ्यः पलाययेत् । तस्यैवमव्यक्तनाणस्योत्पद्यते निर्वृतसत्त्वतो मनसिमारोभि-

bhūmi I. viii (fol. 44 b) *sarvare ca deṣayati dharmamātsaryam alurean n'ūcā-
 ryamuyim dharmesū karoti*. — Cp Jñ. II. 221. 20, 250. 17. — Mais, comme le
 remarque M. G. Bendall en me communiquant ces références, *muts* n'a pas
 nécessairement le sens que lui attribue le traducteur tibétain

1) *Ms. °arthadārṣanac*. — °*artha*° manque Chap. XXIV.

2) Voir ci-dessus 30, n. 2, 52, n. 7.

3) Voir ci-dessus p. 106, n. III et 290. 8

4) *Ms. tasya Lasyābhi°*. — Sur le *Larma abhisamskṛta*, cf. ci-dessus p. 137,
 n. 4, ci-dessous p. 303, n. 4 et 311. 1 la définition de *cetanā*

5) La confusion *dreṣa* = *dasa* entraîne la confusion *deṣa* = *duṣa*.

6) *Ms. mokṣāmi*

7) «Everything, O Bhikkhus, is burning». — *Mahāvagga* I 21. 1

8) *nirvā* नृप

मित्तपुरोगतः ॥ तस्यैवं भवति । एषा सा दुःखपरिज्ञा येनमेयां धर्माणां परिज्ञा ॥ तस्यैवं
भवति । यद्येकं समुद्रं प्रवहेयं । स एभ्यो धर्मेभ्य स्तीर्ण्यते वेद्नीयते वितरति विबुधुस्तत
उन्नयति संवस्यति संत्रासमापद्यते ॥ तस्यैवं भवति । इयमेयां धर्माणां साक्षात्क्रिया ।
इदं समुद्रप्रकाशं यदिदमेभ्यो धर्मेभ्योऽतीर्ण्यते विबुधुस्ततः ॥ तस्यैवं भवति । निरोधः
सान्नातवर्तय्यः । समुद्रं कल्पयित्वा निरोधं संज्ञानाति ॥ तस्यैवं भवति । एषा सा निरो- 6
धसाक्षात्क्रिया ॥ तस्यैवं भवति । यत्नमकं मार्गं भावयेयं । स एको रक्षोगतस्तान् धर्मान्
मनसि कुर्वन् शर्मवं प्रतिस्मरते । तस्य तिनः निर्वितसकृतेन मनसि कारेण सम्यगुत्प-
द्यते । तस्य सर्वधर्मेषु चित्तं प्राप्तिं लीयते⁽⁵⁾ प्रतिवहति प्रत्पुष्टवर्तते तिभ्यद्याः स्तीर्ण्यते
वेद्नीयते । अन्नमिन्दनाचितमुत्पद्यते । तस्यैवं भवति । मुक्तोऽस्मि सर्वदुःखेभ्यो । न मम

1) *Ms. atfiyate, ārtfiyate et ex-dessous atfiyanta* (voir u. 2) — *केश'दरे'*

*'रग'गीस' हेस'य'र'अथुर'। केश' द'क'य'र' अथुर'। मीर'ग'र'य'र' अथुर'। श्वे'र'
य'र' अथुर'। — हेस'य' = ārti, ārta; ārtfiyate = devenir ārta. — Voir Morris*

*J. P. T. S. 1886. p. 104, s. voc. atfiyanti. te sakena lāyena atfiyanti harāyanti
jigucchanti* (Suttav I. 88) See *Jāt I, 292, II 143, Therīg. v 140, p. 187. We*
also find the form addiyati (Th. g., Comm p. 304) et *adāto* (Ibid v. 829, p. 186)
Cp. santi bhagavataḥ grāhā ye 'nena pūtilāyena ārdiyamānā jhriyante vju-
gupsamānāḥ castram apy ādhārayanti (Div. Av. 39 ?) — [*ardiyamāna* = distressed
about]. — *M. Vynt § 99 12*

2) *केश'दरे'र'ग'गीस' हेस'य'.*

3) *cf. jugsamāṇā* manque dans la citation Chap. XXIV et dans la version
tibétaine qui y correspond.

4) *camatha* *देय'द'स'.*

5) *Ms. cittaṃ na prāfiyate pratirahati* — *दे' केश'स'य'र'र'य' येम'स'
धुर' अथुर'य'र' अथुर'ने। धुर'अदे'द'दे' धुर'र'ग'य'र' अथुर'ने। — Comp*
cittaṃ prāfiyati patikūṭati patirahati (A. g. N. IV. 47 et passim)

6) Comparez *Dīgha N. I 111 et Sam. V. 1. 225 vinutt' amhūti nānam hoti,*
khinā jātī, cusitāṃ brahmacariyaṃ, katamā karaṇiyaṃ, māparam itthattayāti

ते कुतश्चिद्विमोक्ष्यते । अन्यत्र यासावसद्गतसंज्ञा तां परिभाषति तां परिज्ञाप विमुक्ता
इ[१०५]त्युच्यते ॥

यत एवागमादसद्विपर्यासकल्पनामात्रतत्ताबन्धनविच्छेदो विमोक्षो निर्वाणमित्यु-
च्यते स्वप्नोपलब्धदृष्टमन्त्रालम्बिनिर्वाणवत्तदग्निसलिलैरिति ॥

॥ इत्याद्यापंचद्वीर्तिपादोपरिचितायां प्रसन्नपदार्थां मध्यमवृत्तौ बन्धमोक्षपरिज्ञा ५
नाम षोडशमं प्रकरणं ॥

1) Le tibétain a simplement "'मे ऽयम्' लु 'दृग्' 'गी' 'स' 'स' 'स' 'य' 'स' 'वे' 'वे' ॥

XVII.

कर्मफलपरीक्षा नाम सप्तदशमं प्रकरणं

धन्नाक् । विघ्नत एव संसारः कर्मफलसंबन्धाद्यप्यत्रात् ॥

यदीह संतानाविच्छेदकमेण जन्ममरणापर्यया हेतुफलभावप्रवृत्त्या [Tib. 116b]
5 संस्काराणामात्मनो वा संसरणं स्यात् । स्यात्तदानीं कर्मफलसंबन्धः । यथायथिति संसा-
रभावे तूत्पद्यन्तस्त्रिषाविंशच्चित्तस्य कर्मलिपिनाले धीं विपाकस्यासद्भावात् कर्मफल-
संबन्धाभाव एव स्यात् । संसारमदाये तु सतीह कृतस्य कर्मणो जन्मात्तरेणैव विपाकफ-

1) Mes. *maranāparasparayor hetu°*. न के'म' गते'ग'द'म' गते'ग'द' म' म' म' म' ..
ते'ग'म' म' ..

2) Mes. *°sambandho yathā paññatā, °te*. हे'म' म' म' म' म' म' म' म' ..
म' म' = *yathācarnata°*.

3) Mes. *karmākṣayakāle vipākaḥ syāt sadbhāvat*. न'म' म' म' म' म' म' म' ..
म' म' म' म' म' म' म' म' .. — L'ālśepa du roṇu du Bodhisattva (voir
ci-dessous fol. 106 a init.) produit ses fruits *kulālacakrabhramanāḥṣṭrapanyāyena*
(Bodhic. p. IX. 36). — On peut entendre le composé *karmālśepa* comme *lar-*
manā ālśepo; c'est le fruit qui est projeté: *ālśipyate*; cependant *narakaḥ ku-*
lasya karmaṇas trīvidhasya nālśepo na caturvidhasya dṛṣṭvādharmaśāntaniya-
sthāpayitā. atra narakṣepo śāntipālādbhāvat = Il y a, dans les cafers, projection
de trois espèces de bon karmaṇ, mais non de la quatrième (acte dont le fruit
murt dans la même existence) (Abhidh. k. v. Soc As, 304b) — *ālśepa* est glossé
par *āredha* (Ms. āradha): *karmālśepaśāntā, yathāktam karmāśāntaśāntā tām tām*
gatiṃ narakādikām gacchanti jñāyamanayogena (Ibid. 236b 9) — Voir les divers
phālas voir ci-dessous ad XVII. 83.

4) के'म'म'ग'द'म'.

लसंबन्धात्कर्माणां कलसंबन्धो न विरोधितो भवति । तस्माद्विद्यत एव संसारः कर्मफलसंबन्धाभ्ययत्वादिति ॥

कानि पुनस्तानि कर्माणि किं वा तत्फलमिति । तत्प्रभेदविवक्षितपेदमुच्यते ।

आत्मसंपमर्कं चेतः परानुपादकं च पत् ।

मित्रं स धर्मस्तद्दोषं कलस्य प्रेत्य चेत् ॥ १

5

तत्राकृतं⁽²⁾ उत्पादितो ऽकमानोऽस्मिन्नित्यात्मा स्वन्धानुपाद्य⁽³⁾ प्रत्ययमानः पुद्गल आत्मेत्युच्यते । विनोत्पु⁽⁴⁾पचिनो⁽⁵⁾ति शुभमशुभं कर्म विपाकदानसामर्थ्ये⁽⁶⁾ नियमयतीति चेतः धितं⁽⁶⁾ मनो विज्ञानमिति तस्यैव पर्यायः । आत्मानं संपमति विषयेष्वस्वितत्त्वमिति

॥ सङ्गत्तेन वेगस्य सङ्गत्तेन सङ्गत्तेन । सङ्गत्तेन सङ्गत्तेन सङ्गत्तेन
सङ्गत्तेन । सङ्गत्तेन सङ्गत्तेन सङ्गत्तेन । सङ्गत्तेन सङ्गत्तेन सङ्गत्तेन ॥

२) सङ्गत्तेन सङ्गत्तेन ।

३) Voir ci-dessus 285, n. 4.

४) सङ्गत्तेन सङ्गत्तेन सङ्गत्तेन सङ्गत्तेन सङ्गत्तेन . . . Cette etymologie de citta est indiquée Luṅkāṭv 52 cittaṇa cāyate kamma, auquel on peut comparer le cittaṇa loḥa nīyyati, . . . parikkissati (Aṅg N. II, p. 177, Atthas § 211). — Il y a une différence essentielle entre le karma kṛta et le karma upacita. Ce dernier seul porte des fruits. Exemple. si on donne de l'or en croyant donner une pierre, on n'a pas donné de l'or: tadāyathā avyākṛtena cittaṇa pūṣṇam dādāmiṣṭe surānapinḍam dadyāt kṛtam tan na punar upacitam — C'est en raison des anuṣayas que les actes sont moralement qualifiés. karmāṇa . . . anuṣayaṇapād upacayam gacchanti, vipālanāyamyenātra uttāṇhante, vipākādānāya niyatibhāvanāti arthakā (Abhidh. k. v, Soc. An., 334b 2, 337b 9), ou, en d'autres termes, c'est la pensée seule qui opère l'abhisamskāra. (Voir XVII 6)

Je crois que cette doctrine s'écarte de l'orthodoxie du Kathāṭv. XV. 11, aññāṇaṃ kammam aññāṇaṃ kammupacayaṇaṃ?

५) सङ्गत्तेन सङ्गत्तेन सङ्गत्तेन सङ्गत्तेन सङ्गत्तेन — Lire nus-pa-la

६) सङ्गत्तेन सङ्गत्तेन सङ्गत्तेन सङ्गत्तेन सङ्गत्तेन = manaḥ ca vijñānaṃ ca. — Comp. Abhidh k. v. citée Dh.-s p. 69, Maséov, VI. p. 181.

७) सङ्गत्तेन सङ्गत्तेन सङ्गत्तेन सङ्गत्तेन सङ्गत्तेन. — Voir ci-dessus p. 24, n. 4 et 290. 7.

रगादिल्लेशा^(90b)वशेन प्रवृत्तिं निवारयतीत्यात्मसंयमकं । तरेतद्व्यस्यसंयमकं कुशलं
चेतः प्राणातिपातदिषु प्रवृत्तिविधौ⁽¹⁾कं दुर्गतिगमनाद्धारयतीति धर्म इत्युच्यते ॥

धर्मशब्दो⁽²⁾ऽयं प्रवचने त्रिधा व्यवस्थापितः स्वतन्त्रधर्मा⁽³⁾र्थात् कुगतिगमनविधौ-
रार्थेन पाञ्चगतिक⁽⁴⁾[Tib. 116a]संसारगमनविधौ⁽⁵⁾रार्थेन ॥ तत्र स्वतन्त्रधर्मा⁽³⁾र्थात् सर्वे
० साधवा [य]नामवाच्य धर्मा इत्युच्यते⁽⁶⁾ ॥ कुगतिगमनविधारणार्थेन दशकुशलादपो धर्मा
इत्युच्यते⁽⁶⁾ ।

धर्मधारी सुखे शोते⁽⁷⁾गर्भलोके परत्र च⁽⁷⁾ ॥

पाञ्चगतिकसंसारगमनविधारणार्थेन निर्वाणे⁽⁸⁾ धर्म इत्युच्यते । धर्मशरणं गच्छतीत्यत्र ॥
इह तु कुगतिगमनविधारणार्थेनैव धर्मशब्दो⁽⁹⁾भिप्रेतः ॥

10 किं पुनरात्मसंयमकमेवैकं चेतः धर्म इत्याह । किं तर्हि परानुपाक्यं धर्मत्रे च

1) = bemmend, zureckhaltend (P. W.) = संवर्णय.

2) धर्मशब्दस्येव.

3) Sur le sens du mot *dharma*, voir Atthas § 92 et suiv., Mme Rhys Davids, *Psychology*, p. XXXIII

4) धर्मशब्द.

5) Atthas, § 94 *attano pana sabbāvaṃ dhārentīti dhammā, dhāriyanti vā paccayehi*. — Dans le même sens, *dhriyate tiṭṭhati varīte yaṃ sa dharmaḥ*, dans la définition *naiyāyika* discutée par M. Walliser, *Phil. Grundlage* p. 98

6) Mas ucyante.

7) Voir *Dhammapada* 168—9 et Ms Dutranil de Rhys, J. A. 1898 II. 214, 275. — *dharma* a ici le sens de *guna*, comme Atthas § 92, *adhammo nirayaṇi neti dhammo pāpeti saggatī ti*.

8) Ms. *nirvāṇam uc°*. — बुद्ध्यायस्यस्यस्य केष वेस...

9) Ms. *āra et ca lam | cetaḥ*. — शरीरं = *clāntam*?

10) केष षोडश वेस। सुखं म षोडशे। वेस उ वेस. — La notation exige une lecture: *dharma vi . nety āha, liṃ tarhi*.

यच्चेतो भ्मावपि धर्मः । मैत्रमित्यत्र⁽¹⁾ चक्षुष्ये लुप्तनिर्दिष्टो वेदितव्यः । तत्र परमनुगृह्णाती-
ति परानुपाकृतं चेतः । चतुःसंघट्टवस्तुप्रवृत्तं⁽²⁾ भयपरित्राणप्रवृत्तं च यच्चेतो भ्मावपि धर्मः ॥
मित्रेभ्यमविरुद्धं सत्त्वेषु यच्चेतस्तन्मैत्रं चेतः । मैत्रं यच्चेतस्तन्मैत्रयेतो मैत्रमेव वा⁽³⁾ । पश्ये-
तत्रिविधं चेतो निर्दिष्टं स धर्म इत्युच्यते विषयपादधर्मो योद्यः ॥

यच्चेतनिर्दिष्टप्रभेदं चेतस्तद्वीजं फलस्य । असाधारणं फलमभिनिर्वृत्तौ पत्कारणं⁵
तदेव [Tib. 117b] बीजमित्युच्यते । तन्माया शाल्यङ्कुरस्य शालिवीजं । पशु साधारणं
सित्यादि न तद्वीजं कारणमेतत् । यच्चेतदेवमिरुपोष्टस्य विपाकस्याभिनिर्वृत्तौ त्रिविधं
चेतो भवति बीजं । पुरु[01a]पकारादप्यस्तु कारणमेव ॥

कस्मिन्पुनः काले बीजस्य फलनिष्पत्तिरित्याहुः । प्रेत्य चेह च । प्रेत्येत्यदृष्टे
अस्मिन् । इति दृष्टे अस्मन्नीत्यर्थः ॥ एतच्चागमाद्विस्तरेण बोद्धव्यं ॥ 10

एवं तावच्चित्तात्मकमेवैकः धर्म इत्यवस्थाप्य पुनरपि द्विविधं भगवता ।

चेतना चेतयिता च कर्माति परमर्पिता⁽⁴⁾

1) Le tibétain répète le deuxième pāda du sūtra, — et porte རང་གི་ལྷ་
(sapaśāda) au lieu de རང་གི་ལྷ་ (ca°)

2) Miss. bhava°. — འཇིགས་པ་.

3) Tib. = mitrād bhavam.

4) ཡང་ན་ ལྷ་མས་ རེ་ གཏེན་ཡམས་ཏེན་ ཡིན་ནེ། བདག་པ་ བད་འདོགས་པའི་
མེས་པ་ གང་ ཡིན་པ་ རེ་ཏེན་ ལྷ་མས་པའི་ མེས་པ་ ཡིན་ནེ། = *api ca mitralairā*
masīram āśmānugrahāḥam yac cittaṁ tad eva mitracittam བདག་པ་ par erreur
pour གཏེན་པ་?

5) རྒྱུ་ལྷེ་ཐེན་པ་. — M Yyul, § 114.3. *āśmanaketa* — Voir ci-dessous,
ad XVII. 53, la note sur les *phalas*.

6) རང་ལོང་ རང་གི་ལྷ་ ལས་རྒྱུ་ལྷེ། རེ་མེས་པ་ རང་ལྷེ་ བཤམས་པ་ རེ།
— *harman* au pluriel.

परमार्थदर्शनादपि । परमशास्त्रवृषिज्ञेति परमार्थः । सर्वकारतया परमार्थमं-
नात्⁽²⁾ । आश्रयप्रत्येकबुद्धेभ्यो ऽप्युत्कृष्टत्वात्परमार्थः संवृद्धो भगवान् । तेन परमार्थिणा
चेतना कर्म चेतयित्वा च कर्मेत्युक्तं सूत्रे⁽³⁾ ॥ यच्चैतद्विविधं कर्मातं
तस्यानेकविधो भेदः कर्मणाः परिकीर्तितः⁽⁴⁾ ॥ २

४ कथं यत्ना ।

तत्र यच्चेतनेत्युक्तं कर्म तन्मानसं स्मृतं ।

चेतयित्वा च यत्तुक्तं तत्तु कायिकवाचिकं⁽⁵⁾ ॥ ३

मनसिभवं मानसं । मनोद्वारेणैव निष्ठागमनात्कायवाक्प्रवृत्तिरिपेतवाश [Tib.
118a] मनोविज्ञानसंप्रयुक्तैव चेतना मानसं कर्मेत्युच्यते । तत्रशब्दो निर्धारणे ॥ यत्तु दि-

1) *darṣana* = सुगण'सु'कुट'म'.

2) *दे'द'म'म' इम'म'म'म'म'म' सुगण'सु'कुट'म'm'.*

3) Bodhic. p IX, 78, init. (cf. V. 6) et Abhidh. k v. 309b 8 ... *celanā*
karma celayitvā cetivacanāt. — Abhidh. k v., ibid., *anyathā celanāṃ aham* ⁽¹⁾
bhikkavaṇṇaṃ karma vadāmi celayitvā cety etad vīrudhyate. — Comparer la citation
Kathāy. p. 398, 5, reprise dans Atthas. § 250 *līn' pan' etam kammam nāma?*
celanā c'eva ekacce ca ⁽²⁾ *celanāsampayuttakā dhammā. tattha celanāya kamma-*
bhūte imāni suttāni' celanā 'ham, bhikkhavaṇṇa, kammam vadāmi celayitvā kammam
karoti lūyena sūcāya manasā. — Nettip. 160 16.

a) Ms. *celanāṃ anām*.

b) Édition ra. Je corrige d'après une note que M^{le} Rhys Davids veut
bien me communiquer

4) *म'म'दे'द'ग'ग'ग' सु'म'म' दे'। इम'म' सु'म'म' म'म'म'सु'म'सु'ग'ग'ग'।*

5) *दे'द' म'म' ग'द' म'म'म'म' दे'म'। ग'सु'द'म'म' दे'दे' म'म'म'म' दे'दे'।*
म'म'म'म'म'म' दे'म' दे' ग'द' ग'सु'द'म'म' दे'दे' म'म'म'म' दे'दे' म'म'म'म' दे'दे'।

6) *म'म'म'सु'ग'ग'म'म' म'म'म'म'म'म' — nisthāgata bodhisattva* (Bodhic. lh.

I, xvii) = *bodhisattva* parfaitement accompli, parvenu à un terme où l'*upāya*
finit = *phalaṣṭha*. — *atyantantastha nirvāṇa* (ibid I. ii). — *Śikṣāsā 251.1 niṣceṣṭā*
ky ete dharmā nisthāpārū nirvāṇasamāh. — Dh.-s VIII *paranīṣṭhārya*.

तीये चेतपिब। च कर्मिण्युक्तं तत्पुनः कायिकं वाचिकं च वेदितव्यं । एवं चैवं च कायवा-
ग्भ्यां प्रवर्तितव्यं इत्येवं चेतसा संचित्य यत्क्रियते तच्चेतगता कर्मिण्युच्यते ॥ तत्पुनर्दि-
विधं कायिकं वाचिकं च । कायवाचोर्भवत्वात्तद्वारेण च निष्ठमावनात् ।⁽¹⁾ एवं च त्रिविधं
कायिकं वाचिकं मानसं च⁽²⁾ । एतदपि त्रिविधं कर्म पुनः पुनर्भिन्नमानं सप्तविधं संघापत
इत्येवं तस्य वर्णनो भगवता यदुक्तप्रकारो मेदोऽनुवर्णितः । कथं वात्वा ।

5

वाग्विष्यन्दोऽविरतपो वाचाविज्ञातिसंघिताः ।

अचिन्तय एवान्याः स्मृता विरतपस्तथा ॥ ४⁽³⁾

परिभोगान्वयं पुण्यमपुण्यं च तथाविधं ।

चेतना चे[७।७]ति सति धर्माः कर्माज्जनाः स्मृताः ॥ ५⁽⁴⁾

तत्र व्यक्तवर्णोच्चारणं वाक् । विष्यन्दः शरीरेवेष्टा⁽⁵⁾ ॥ तत्र कुशलाकुशला वा 10

1) Ms. etao ca. दे'ल्ल'द

2) Ms. mānasam cō'tra tad ajn, cūtra etad api.

3) द'ग' द' स'सु'द' द' म'सु'द'स'दे। द'म'स'सु'द'स'दे' द'स'सु' द'ग'।
सु'द'स'दे' द'म'स'सु'द'स'दे'स'। ग'द'द'द'ग' सु'द' द' द'स'सु'द'स'दे'॥

4) द'द'स'सु'द'स'दे'सु'द' स'सु'द'द'स'स' द'। स'सु'द'द'स'स' म'प'द' कु'द'द'।
स'दे'द'। स'स'स'स' द'द'द' कु'द'द' स'सु'द'। द'स'सु' म'द'द'स'स' स'दे'द'स'प'द'॥

5) प'ग'द' ग'स'स'स'द' स'सु'द'स' — Cp. M^o Rhys Davids, Psychology, 193, n. 1 — tñc = tñgavijñapti.

7) ग'प'स'.

6) Ms. vspanda, nispanda, nisyanda. — स'सु'द' = pralamp, isubh, cal, ākany, ānyabhram, tras. — Il faut lire vspanda, qui est garanti par āyavap-
phandana (Atthas. § 645, et trad. p. 192, n. 3); peut-être nispanda. — La
confusion est fréquente entre syanda, p. ex. nisyandaphala (= सु'स'सु'द'स'),

परमार्थदर्शनमदपि । परममार्गावृत्तिश्चेति परमार्थः । सर्वकारुतया परमार्थगम-
नात्¹⁾ भाव्यप्रत्ययैक्यवृत्तेभ्यो व्युत्कृष्टत्वात्परमार्थः संवृद्धो नमवान् । तेन परमार्थिणा
चेतना कर्म चेतयिता च कर्मवृत्तौ मुने²⁾ ॥ यच्चैतद्विविधं कर्मात्मं
तस्यैकविविधो भेदः कर्मणाः परिकीर्तितः³⁾ ॥ ३

४ नाथे कृता ।

तत्र यच्चैतन्नेत्युक्तं कर्म तन्मानसं स्मृतं ।

चेतयित्वा च यत्तु तत्तु काविकयाविकं⁴⁾ ॥ ३

मनसिर्भव मानसं । मनोद्वारेणैव निष्ठागमनात्कामयाक्प्रवृत्तिनिर्पेक्षयाश्च [Tib.
118a] मनोवित्तानसंप्रपञ्चैव चेतना मानसं कर्मेत्युच्यते । तत्रशब्दे निर्धारणे ॥ यत्तु दि-

1) *śarṇana* = सुशर्ण'सु'सु'यः.

2) *देव'दम' इम'मम'उद'उ' सुश'सु'सु'य'मे'पु'र' ॥*

3) Bodhic. p. IX, 78, init. (cf. V. 6) et Abhidh. k. v. 309 b 8 ... *celanā*
kamma celayitvā cetisācānāt. — Abhidh. k. v., ibid, *angathā celanān aham* (2)
bhikkhavaṃ kamma vadāmi celayitvā cety etad virudhaye. — Comparer la citation
Kaithā, p. 303, s., reprise dans Aithas. § 250 *kim paṇ' etān kammam nāma?*
celanā c'eva etacce ca (1) *celanāṃ sampayuttakā dhammā, tattha celanāya kamma-*
bhāre imāni suttāni: celanā 'haṇi, bhikkhāce, kammam vadāmi celayitvā kammam
karoti. lūyena cācāya manasā. — Nettip. 160, 18.

a) *Mis celanān antani*.

b) Édition ta. Je corrige d'après une note que Mre Rhys Davids sent
bles me communiquer.

4) *यस'दे'रागी सु'स'य' दे' इम'य' इम'य' प'द'स'सु'य'सु'ग'य' ॥*

5) *दे'य' यस' य'य' येम'य' दे'य' ग'सु'द'स'य' दे'दे' प'द'स'य' दे'दे' ॥*

यस'य'य'य' दे'य' दे' य'य' ग'सु'द'स'य' दे'दे' यस' य'य' दे'दे' ॥

6) *मम'य'य'य'य' दे'दे'य'मे'पु'र' — nīlāgata bodhisattva* (Bodhia bh.

I, xvii) = *bodhisattva* parfaitement accompli, parvenu à un terme où l'impūya
fait = *phalaṭṭha* — *atyantaniḍḍha nīlāgata* (ibid I, ii) — *Uḍḍāsa. 251.1 nīlāgata*
hy ete dhammā nīlāgataṃ nīlāgataṃ. — Dh. s. CVIII, *paramatthāriya*.

तत्रैव चेतिपि च वर्गेत्युक्तं तत्पुनः कर्माणि वाचिकं च वेदितव्यं । एवं चैवं च कापवा-
ग्या प्रवर्तिन्य इत्येवं चेत्तस्मा संक्षेपस्य यत्क्रियते तच्चैतमिहा वर्गेत्युच्यते ॥ तत्पुनर्दि-
विधं कायिकं वाचिकं च । कापवाचोर्भवात्तद्वारेण च निष्पन्नमनात् । ⁽¹⁾ एवं च त्रिविधं
कार्यं धारयते मानसं च ⁽²⁾ । एतदपि त्रिविधं कर्म पुनः पुनर्भिन्नमानं सप्तविधं संज्ञायत
इत्येव तस्य वर्गगतो मगचता यदुपकारो भेदेऽभ्युपगितः । क्वं चत्वा ।

5

वाग्विचक्ष्णोर्भवात्तयो वासाविज्ञातसंज्ञिताः ।

श्रवितस्य एवान्याः स्मृता चित्तपस्तवा ॥ ४ ⁽³⁾

परिभोगान्त्वयं पुण्यपुण्यं च तत्राविधं ।

चेतना चे(१।७)ति सति धर्माः कर्माजानाः स्मृताः ॥ ५ ⁽⁴⁾

तत्र व्यक्तवर्णोदाहृणं वाक् । विष्णुः शरीरेष्टा ॥ तत्र कुशलाङ्कुशला वा 10

1) Ms. etae en. दे'मुद'द

2) Ms. mōmanam cūtra tad api, cūtra etad api.

3) द'ग' द'द' स'मु' द'द' म' सु'द'स'वि । द'म'दे'ग'दे'द'म' दे'स'स' द'द' ।
सु'द'स'वि द'म'दे'ग'दे'द'म'स' । ग'द'द'द'ग' द'द' दे' दे'स'दे'द' द'द'द' ॥

4) वि'द'स' सु'द'द'स' सु'द' स'दे'द'द'स'स' द'द' । स'दे'द'द'स'स' म'प'ि'द' कु'ल'दे'
स'दे'द' । स'म'स'स' द'द' दे' कु'ल' दे' स'द'द' । ल'स'स'स' म'दे'द'स'स' द'द'द'स'प'ि'द' ॥

5) वि'गे'द' ग'स'ल'स'द' स'दे'द'स' — Cp. Mre Rhys Davids, Psychology,
192, n. 1. — cū = cāgavāpāṭi.

7) ग'प'ि'स'.

6) Ms. vīpanda, nīpanda, nīyanda — स'मु'द' = prahṃp, lūbḥ, caḥ,
āhamy, saṃbhrām, tyn. — Il faut lire vīpanda, qui est garanti par āgavāp-
āṭhāna (Atthas. § 615, et trad. II, 192, n. 5); peut-être nīpanda. — La
confusion est fréquente entre syanda, p. ex. nīyandapāṭi (= सु'म'प'द'स'.

याक् सयेव विरत्यविरतिलक्षण⁽¹⁾ विद्यतिस्मृत्वापिका सामान्येन वागिति गृह्यते । एवं कुशलो अकुशलो वा विरत्यविरतिलक्षणो⁽²⁾ विद्यतिस्मृत्वापको विद्यन्तेः सामान्येन गृह्यते ।

- यथा चैतद्विद्यतेर्दिधामेद् एवमविद्यतेरपि । यविरतिलक्षणा यविद्यतयो विरति-
 6 [Tib. 117b] लक्षणायैति कृत्वा । तत्राविरतिलक्षणा यविद्यतयः । तद्यथा ' यद्यप्रभृति
 मया प्राणिनं कृत्वा धौर्षं कृत्वा ज्ञोयिका परिकल्पयितव्योति पापकर्माभ्युपगमनतात्प्र-
 भृति तदकारिणोऽप्यकुशलकर्माभ्युपगमकेतुकाः सतततमितमविद्यतयः समुपधापते ।
 कैयतरिणां य घातादिपरिकर्मकालात्प्रभृति तदकारिणामपि या यविद्यतय उपजापते ।
 ता एता यविरतिलक्षणा यविद्यतय इत्युच्यते ॥ यथा चैतास्तथान्या विरतिलक्षणाः कुश-
 10 लस्वभावा यविद्यतयः । तद्यथा ' यद्यप्रभृति प्राणातिपातादिभ्यः प्रतिविरमामोति⁽³⁾
 कापवायविद्यतिपरिणामिकालंतलणात्प्रभृति तदुत्तरकालं प्रमतायवस्यस्यापि याः कुश-
 लोपचपस्वभावा यविद्यतय उपजापते । ता एता विरतिलक्षणा यविद्यतय इत्युच्यते ॥

ni-dessous XVII. 33 = pāli nissanda), puṇḍābhisaṇḍa et Āḥṣa 180.2 (विशेषे
 de 127), et spanda, p. ex. niṣpholaspandavarjana, Āḥṣa. 116 2—117.12,
 Bodhic. p. V. 11. — Les lectures de ces deux textes sont mauvaises.

1) Mss. 'lakṣaṇāḥ ci°, ar°. རྒྱལ་པར་རྒྱུ་ལྟེན་པའི་སྒྲིབ་པ་ རྒྱུ་ལྟེན་པའི་མཆོད་ཀྱི་ཙན་ རྒྱལ་པར་རྒྱུ་ལྟེན་པ་, ce qui donne arjñapti.

2) Mss. 'lakṣaṇo rññapti°. La phrase tibétaine est parallèle à celle qui précède, soit 'lakṣaṇo rññapti°. Mais on a ci-dessous l. 4 gathā rññaptier....

3) Mss. gathā caḥlav°, caḥlav° ཇི་ལྟར་ རྒྱལ་པར་རྒྱུ་ལྟེན་ འདྲིའི་རྒྱུ་ལྟེན་.

4) རྒྱལ་པར་ རྒྱུ་ལྟེན་པར་ — M. Vyāt. § 245. 36. — salatam = abhikṣanam, samitam = niranṭaram (A. k. v. 274b 5).

5) Cette rññapti (karmavācāna) constitue le maṇḍa karmapāṭha (Abhidh. k. v, fol 312a 3).

6) རྒྱལ་པར་རྒྱུ་ལྟེན་; ci-dessous p 310.2 འདྲེལ་པ་.

स्वयं परिभोगः परित्यक्तस्य वस्तुनः सौम्यादिभिरूपभोगः । मन्वयो ऽनुमनो दायकसंनान्नः
 कुललोपचय [Tib. 118a] इत्यर्थः ॥ यपुण्यं च तत्राविधं परि[92a]भोगान्वयमित्यर्थः ।
 तत्राया देवकुलादिप्रतिष्ठापनं पत्र सत्त्वा सन्त्यते । यथा यथा हि तत्कोर्तो प्राणिनो
 सन्त्यते तथा तथा तदेवकुलाद्युपभोगात्तत्कर्तृणां संतीने परिभोगान्वयपुण्यमपि प्राप्त
 ७ इत्येवमपुण्यं च तत्राविधं भवति ॥

bhaktikṛtāṃ caitye dānam puṇyam bhavati — Objection: *dānamūnātriyā tarhi vyarthā prāptolite . yadā śacaktiścā eoa puṇyam bhūtec caitenatva dānamūnāc anuṣṭheyam, tata eva puṇyapṛāpteh, na tatkarmasamutthāpikāyā bhaktih, —* Réponse: *prāptatataratū . nastad evam . karvāt . yasmād dānamūnau caitamā-trena cintayato yā bhaktis tata iyaṃ dānamūnau kurvato bhaktiḥ prakṛtatarā* La raison en est évidente: on tue bien plus son ennemi en le tuant en effet qu'en disant: «Je tue mon ennemi», (A k. v. 834b).

(a) *yassa bhikkhave bhikkhū cīṭaram paribhujjamaṇo appamāṇaṃ octo-samūdhīm upasampajja viharatī appamāṇo tassa puṇṇābhisaṇḍo kusalaḥhi-saṇḍo....* Il n'est pas sans intérêt de constater comment ce texte a été mis à contribution par les rédacteurs du Ratnaśācis. (ap. Çikṣā. 188 s) *tatra Kācyapa yo bhikkur dāyakasya dānapateṃ antikāc cīṭarapindapālaṃ paribhujjyāramāṇaṃ cetāhsamūdhim samāpadyatā 'yamāṇas tasya dāya-lasya dānapateḥ puṇyaḥriyācīpālāḥ pratikāṇkṛtasyaḥ na te eva tasya puṇyanisyaṇḍasya lapeit kṣaya itī* — Voir Abhidh. k. v. 277b 5 *yat tarhi sūtram etī cīṭarah . apramāṇaṃ cetāhsamūdhim itī*.

(b) Le mérite de la *maîtrise* ne dépend pas de l'accueil fait au bienveillant.

1) Sur les dons faits au Saṃgha, leurs mérites, voir la théorie des *supa-dhikapunyaḥriyāntasū*, dans Minayeff, Recherches, 163 et suiv.; Çikṣā 138, Morris, J. P. T. S. 1885, p. 38; Abhidh. k. v. 277b — Les anciennes écoles ne sont pas d'accord sur le mérite des dons faits au Bouddha et au Saṃgha, voir Vasumitra et Bhavya. —

2) *Ms .. yathā hi tatkiṛtau prānino . ., tatkiṛtito....* — Le tibétain n'a rien qui corresponde à *kīrti*, gloire, renom, mais il répète le mot *devakula* ཇེལ་ཇེལ་ལྷ་ཁང་ནས་མཆོད་ཀྱིས་ལྷ་ཁང་གི་མཆོད་ཀྱིས་ — On pense à la glose très douteuse de Hem, *kīrti* = *prāsāda* (Med = *prasāda*), mais *prāsāda* correspond à peine à *devakula*. — Fait-on dans les temples des sacrifices à la gloire du donateur?

3) = *cittasamlāne*, dans le moi. — Comp. Abhidh. k. v., fol. 277b 8 — Voir ci-dessus 281, n 1 (2)

चित्ताभिसंस्कारमनस्कर्मलक्षणा चेत्तेना चेति ॥

संज्ञपेणैतत्तत्तद्विधं कर्म भवति । कुशलाकुशला वाक् । कुशलाकुशलो विष्पन्दः ।
कुशलमविशतिलक्षणं । अकुशलमविशतिलक्षणं । परिभोगान्वयं पुण्यं । परिभोगान्वय-
पुण्यं । चेतसा चेति ॥

एते च सप्त धर्माः कर्माज्जनाः कर्मवैनाभिर्व्यक्ताः कर्मलक्षणाः स्मृताः ॥

5

धर्मेके परिचोदयन्ति ॥ परेतत्कर्म बहुविधमुक्तं तत्किमाविपाककालादवतिष्ठते
अथ न तिष्ठत्युत्पत्त्यनन्तरविनाशित्वात् । यदि तावत् ।

तिष्ठत्याविपाककालाच्चैत्कर्म तन्मित्यतामियात् ।

निरुद्धं चेन्निरुद्धं सत्किं फलं जनयिष्यति⁽²⁾ ॥ ६

यद्युत्पन्नं सत्कर्मविपाककाले स्वप्नपेणावतिष्ठत इति परिकल्प्यते तद्विपत्तं का- 10
लमस्य नित्यतापद्यते विनाशरहितत्वात् । पञ्चादिनाशतद्वाच्यं नित्यत्वमिति चेन्नै-
तदेवं [Tib. 118b] । पूर्वं विनाशरहितस्याकाशादिवत्पञ्चादपि विनाशेन संबन्धाभावात् ।
विनाशरहितस्य चासंस्कृतत्वप्रसङ्गादसंस्कृतानां च विपाकादर्शनादविपाकत्वेन सदैवा-
[य]स्थानास्मृत्यनाभ्युपगम एव कर्मणामुपपद्यते । इत्येवं तावन्नित्यत्वे दोषः ॥ अद्योत्पा-
दानन्तरविनाशित्व[92b]मेव कर्मणामेवमभ्युपेतं । नन्वेवं सति ।

15

निरुद्धं चेन्निरुद्धं सत्किं फलं जनयिष्यति ।

अभावोभूतं सत्त्वार्माविद्यमानस्वभावत्वाच्चैव फलं जनयिष्यतीत्यभिप्रायः ॥

1) ཡིད་ཀྱི་ ལས་ཀྱི་ མཚན་ཉིད་ཅན་ རེམས་ མཛོད་ཡར་འཕུ་ཤེད་པ་ རེམས་པ་

— Voir ci-dessus p. 137, n. 4, 296 n. 4 et 303, n. 4.

2) གལ་ཏེ་ རྟོན་པའི་ རུས་ ཡར་ཕུ། གནས་ན་ ལས་ དེ་ རྟག་ཡར་ འཕུར།
གལ་ཏེ་ འགགས་ན་ འགགས་ཤུར་པ། རིལ་ལྷན་ རེམས་ལུ་ སུལ་ཡར་འཕུར། ॥

तत्रैके निकायितरीणाः परिकुरं वर्षयन्ति । उत्पत्त्यनन्तरविनागित्वात्तस्वारा-
यामनित्यत्वदोषस्तावदस्मान् नोपपद्यते । यच्चाप्युक्तं ।

निरुद्धं चेन्निरुद्धं सत्किं फलं घनपिप्यतीति ।

घत्रापि परिकुरं घ्नयः ।

४ योऽङ्कुरप्रभृतिर्बोधात्संतानो ऽभिप्रवर्तते ।

ततः फलमूले बोधात्स च नाभिप्रवर्तते ⁽³⁾ ५

इह बीजं क्षणिकमपि सत्स्वजातीफभाविफलविशेषनिष्पत्तिसामर्थ्यविशेषयुक्तास्यैव
संतानस्याङ्कुरावापडनालपञ्चाशभिधानस्य हेतुभात्रमप्युपगम्य निरुध्यते । यच्चापमङ्कुर-
प्रभृतिर्बोधात्संतानः प्रवर्तते । तस्मात्क्रमेण सत्कारिकाविवेकस्य सति स्वल्पादपि
१० हेतोर्विपुलफलप्रचय उपजाप्ते ॥ अस्ते [92b. 119a] बोधाद्विना बोधात्स चाङ्कुरादिसंतानो
नाभिप्रवर्तते । तदेवं तद्भावे भावित्वेन तद्भावे चाभावित्वेन योऽङ्कुरादिसंतानो
नस्य फलस्योपदिशितं भवति । तदेव ।

1) *क्षेम गवदन्तं विठ्ठलः*. — Voir ci-dessus 76, n. 1 et 274, n. 8.

2) *विठ्ठलः*. — *Mss. Iramam*, voir ci-dessous 313] 6.

3) *सुगुणस्यैव सुदं गदं वै। सस्यैव वै मन्दैयमभ्युदं। देवस्य
अस्य सु सस्यैव वै। मेदं वै यदं अभ्युदं मियुदं॥* — Cette comparaison
du *samtāna* végétal et du *cittasamtāna* (*cittasamtānasādharma*) nous est connue
par plusieurs textes, voyez Sarvaśaraṇas, note 186 (*Muséon*, N. S. III p. 46)
et *Abhidh. k. v.*, citée dans *J. A.* 1893, II. p. 299. *Guramati* et *Vasumitra*
(*Vaiśvāsika*) rejettent ces explications. — La succession *ālāra, lāṇḍa* etc.,
est classique dans l'exposé du *bāhya pratītyasamutpāda* (*Ālīstambas*).

4) Le grand fruit d'une petite cause; c'est un des caractères (*ālāra*) du
pratītyasamutpāda (*Ālīstambas*). *Comp Sam.* VII. 230 *as apalānaṃ pa
lāraṇānaṃ rūpalāphalāpaṭṭhākalāraṇaṃ....*; même doctrine dans *Bodhisatt-
vabūmi* I. xvii.

5) *on ādarāṇaṃ*. — *samtāna* = *phala* सुगुणस्य अस्य सु.

वीणाञ्च यस्मात्संतानः संतानाञ्च फलोद्भवः ।

वीणपूर्वं फलं तस्मान्नोच्छिन्नं नापि शाश्वतं⁽¹⁾ ॥ ८

यदीह वीणमप्रसूयाङ्कुरादिसंतानं ज्वालाङ्गारादिविरोधिप्रत्ययमानिध्याविरुध्येत । तदा तत्र कार्यसंतानप्रवृत्त्यदर्शनात्स्यादुच्छेददर्शनं । यदि च वीणं न निरुध्येताङ्कुरादिसंतानञ्च प्रवर्तते तदा वीणस्यानिरोधाभ्युपगमाच्छाश्वतदर्शनं स्यात् । न चैतदेवमित्यतो 5 नास्ति वीणस्य शाश्वतोच्छेदप्रसङ्गः ॥ यथा च वीणे ध्वं क्रमो अनुवर्णित एव

यस्तस्माच्चित्तसंतानशेतसो ऽभिप्रवर्तते ।

ततः [93a] फलमृते पितृात्स च नाभिप्रवर्तते⁽⁴⁾ ॥ ९

तस्मात्कुशलाकुशलचेतनाविशेषसंप्रयुक्ताच्चित्ताध्यक्षितसंतानस्तद्धेतुकः प्रवर्तते । तस्मात्कुशलाकुशलचेतनावपरिभाषिताच्चित्तसंतानात्सत्कारिकारणसंनिधानाधिकल्पे स- 10 तोष्टमनिष्टं फलमुपवायते मुगतिडुर्गतिषु । श्वेते तु तच्चित्ताच्चित्तमन्तरेण स च नाभिप्रवर्तते । तदेवं ।

1) गन'ष्ट्रुम' स'येंक'लस' कुङ्क' रन' । कुङ्क'लस' लस'सु' लसुन'लसुन'वेन' । स'येंक' लस'सु'वे' लुङ्क' लसु'य' । रें'ष्ट्रुम' लन' मेङ्क' नृण' स' यीङ्क' ॥ — XVIII *śāras-*
bu shon

2) Ms. *prāṇamgārūḍācārodhaḥ pratyayasānnidhiyaṇi°*.

3) Ms. *°ucchedaḥ darṣanapra°*.

4) सेमस'ष्ट्रै' कुङ्क' रें' गन' यीङ्क'य' । सेमस'लस' स'येंक'मर'लसुन'मर'लसुन' ।

रें'लस' लस'सु' सेमस'लु'वेण' । मेङ्क' रें'लन' लसुन' मे'लसुन' ॥

5) Ms. *mat tasyā cittaśaṃtānaḥ...*

6) *akūśala* manque dans le tibétain

7) Ms. *°cetanāya rebhānta cittaśaṃtānāt* — येंनस'सु'प'ल्लेंस'च' — Fou-

caux (d'après M. Vyat) *bsgos-pa* = *paribhāṇita*. — *bsgos-pa* a le même sens. — *bsgos-pa* (to stain, to anoint, to infect with disease) ne se prend, d'après Jäschke, que dans un mauvais sens; mais il anoint donne *cānita* (Foucaux), un des termes consacrés pour indiquer que la série intellectuelle est parfumée, imprégnée par les *samskāras*. (Voir Sarvadārṣ. traduction dans Muséon, N. S. II. p. 192, note 118)

वरुचश्च मरुतश्च दोषाः स्युःपि कल्पना ।

यद्येया तेन नैवेया कल्पनात्रोपपद्यते⁽¹⁾ ॥ १२

- यदि धीराङ्कुरसाधर्म्येण चित्तसंताने शाश्वतोच्छेददर्शनद्वयदोषप्रसङ्गपरिहाराः स्यात् तदा वरुचश्च दोषाः संख्यायुक्तेन मरुतश्च दृष्टादृष्टविरोधेन परपक्षे प्राप्नुवन्ति ।
- कार्यं कृत्वा । यदि हि धीरासंतानदृष्टासंताने शालियोष्ठाच्छाल्यङ्कुरादिसंतान एव प्रयतन्ते न विघ्नातीपाः । शाल्यङ्कुरादिसंतानाश्च शालिफलमेवोपवापते । न वित्त्वफलं भिन्नजातीयत्वात्⁽²⁾ । एवमिहापि कुशलचितात्कुशलाचित्त⁽³⁾संतान एव स्यात्स[१४]मानशास्त्रोपिज्ञाना-
कुशलाव्यावृत्तचित्तसंतानो [Tib. 120b] विघ्नातीपत्वात् । एवमकुशलाव्यावृत्तचिताद्-
कुशलाव्यावृत्तचित्तसंतान एव स्यान्मन्यो भिन्नजातीपत्वात् । कामरूपाव्यावृत्तचरानामत्र-
10 चित्तेभ्यः सदृशानमेव चित्तानां कामरूपाव्यावृत्तचरानामव्यावृत्तमुत्पादः स्याम भिन्नजा-
तीपानां । मनुष्यचित्तान्मनुष्यचित्तमेव स्यान्न देवनाटकतिर्पणाद्यन्यचित्तं । ततश्च यो देवः
स देव एव स्यान्मन्यो मनुष्यः स मनुष्य एव स्यादित्यादि । ततश्चाकुशलमपि कुर्वतां देवम-
नुष्याणां गतिरप्येवनिवर्णयुद्धोन्निपत्यलङ्घनमोगादिवैविध्यं न स्यादप्यपत्यत्वं च । इष्यते
धैर्यतत्त्वमिति ॥ एवं वरुचश्च मरुतश्च दोषा यस्माद्धीरासंतानसाधर्म्यकल्पनायां प्रतद्यन्ते
15 तस्माच्चैषा कल्पनात्रोपपद्यते ॥

1) गण'ते' मङ्गल'स' दे'स' अष्टु'स'॥ दे'स'स' लैङ्ग'स' म'स'स' अष्टु'स' । दे'स'
म'स' दे' मङ्गल'स' श्ले । अ'दे'स' दे' अ'म'स' म'पै'स'॥

2) Un des caractères (mātra) du *prastītyasamutpāda* est de procéder (at-
sadṛśyānuprabandhataḥ) (Gālistamba)

3) D'après le tibétain.

4) अ'स' 'स' 'म' 'म' 'स' 'स' — cette manque ici dans le tibétain comme dans

les Mss

5) Paris et Camb. "manuṣyaṇām rūgarī... nirarpa"; Calc. rūgarirāga...

अ'स' 'स' 'म' 'म' 'स' 'स' 'म' 'स' 'स' 'म' 'स' 'स' — Voir ci-dessous ad XVI 20

इमां पुनः प्रवक्ष्यामि कल्पनां यात्र बोध्यते ।

बुद्धेः प्रत्येकबुद्धेश्च भावकेशानुवर्णिता ॥ १३

का चात्तौ कल्पनेत्याह ।

पक्षे यथाऽविप्रणाशस्तथामिव कर्म च ।

चतुर्विधो धातुतः स प्रकृत्या ऽव्याकृतश्च सः ॥ १४

5

इह कुशलं कर्म कृते सङ्गतपादान्तरमेव निरुध्यते न च तस्मिन्निर्मुक्तं फलाभाव-
प्रसङ्गः । यस्माद्यदेव [Tib. 121a] तत्त्वार्थोत्पद्यते तदेतस्य कर्मणो ऽविप्रणाशो नाम वि-
प्रमुक्तो धर्मः कर्तुः संस्तने समुपजायते ⁽³⁾क्षणपक्षस्थानीयः । तदेव पक्षं यथा ऽविप्रणाशस्तथा
वेदितव्यः । यस्य चासाधविप्रणाशाद्यो धर्म उत्पद्यते । क्षणमिव तत्कर्म वेदितव्यं । यथा
घ स्यापत्तावस्थानात्प्रमुक्तो ऽपि घने धनिनो न धनशो भवति संवध्यत एव स काला- 20

1) अदस'कु'इमस' द' र' र'कु' द' । अ'इ'इ'इ'इ'इ'इ' अ' अ' अ'अ'अ'
मि' । अ'अ'अ' अ'अ'अ' अ'अ' अ'अ'अ' । र' र' र'अ' अ'अ'अ'अ'अ' ।

2) द'अ'कु' र'अ'अ' अ'अ'अ' अ'अ' । अ'अ' अ'अ' अ' अ'अ'अ' अ'अ' । र' र'
अ'अ'अ' अ'अ'अ' । र' अ' र'अ'अ' अ'अ'अ'अ'अ' ॥ — Comm., par erreur,
cha-mi-ra — द'अ' = témoin; कु' = mudrā, etc. — अ'अ'अ'अ' = to be fruitless
in any work or action — Mes dhātutaṣ ca; voir p. 319 a.

3) Mes. asipranāṣaṣo (= °ākhya) nāma. — L'asipranāṣa (P. W. das nicht
spurlose Vorübergehen) ressemble fort à l'adrṣṭa (apūra).

4) अ'अ' अ'अ'अ'.

5) gnapatira, manque dans P. W.

6) Mes. °sthānād aprayukta. — «Bien que l'argent soit prêté.....
(P. W., Harnac 147. 6). — अ'अ'अ' = bhukta 'pi.

क्षेपेण पंच[91b]मेन धनस्त्वन्धेन । तया विनष्टे अपि कर्मण्यविप्रणाशोऽप्यवर्णातिरेकस्या-
नातिविमित्तयेन फलेनाभितेवव्यत एव कर्ता । यथा च कृष्णपत्रं दातुं यनाभ्यागने कृत्वा
निर्भुक्⁽¹⁾ सत्पुनरपि विद्यमानं वाग्विद्यमानं वा न धनाभ्यागने समवेनेनविप्रणाशोऽपि
दत्तविपाकः सन् विद्यमानो वा[ग्विद्यमानो वा] न शक्नोति निर्भुक्पक्षयत्कर्तुः पुनरपि
5 विपाकासंबन्धं कर्तुं ॥

यथायमविप्रणाशो ज्ञानाभिरुक्तः सूत्राक्षरैर्लक्ष्यनुविधौ धातुतः स कामद्वपाद्व्या-
वहरामासम्भेदो⁽²⁾ ॥ प्रवृत्त्या ऽव्यावृत्तश्च सः । कुशलाकुशलयेनाव्याकरणाद्व्यावृत्त
एवाविप्रणाशः । यद्यसावकुशलानां कर्मणामकुशलः स्यात् । तदा काले धीतिरिगाणां न
स्यात् । यदि च कुशलानां कुशलाः स्यात् । समुच्छिन्नेषु कुशलमूलानां स न स्यात् । तस्मा-
10 त्प्रवृत्त्यव्यावृत्त एवासौ ॥ किं च ।

1) Le tibétain ne traduit pas *pañcamena*; il porte རུས་གནས་ཀྱི་ལྗོངས་ བསྐྱེད་
ནས་ བཅས་པའི་ རྣམས་ཀྱི་ རྒྱུ་ལོ་.

2) *°anīkaraṇṇ* marque dans le tibétain.

3) *nirbhukta*, manque dans P. W. — རྒྱུ་ལོ་ལྗོངས་ = ayant été goûté.

4) *asmāñbhav uktaḥ* (ལྟོ་རྒྱུ་ལོ་) *sūtrāntaroloh* (གཏུགས་རྒྱུ་ལོ་).

5) *Ucāyjanāṣa* appartient soit au *kāmadhātū*...., soit à l'*anīkaraṇṇ*.

6) *Ucāyjanāṣa* est *atyākṛta*, car, résultant d'une action ancienne *akūṣala*,
il existe dans la série du *śīlarāga*, et réciproquement.

7) Les *śīlarāga* sont de plusieurs classes *kāmadhātō* *bhavāgrād* et *śīla-
rāga* iti. *kāmarāgarāga* 'nāgāmī, *bhavāgrāvarāgarāga* 'āhōn (Abhidh. k. v. ap. Mi-
nayeſſ, p. 217, note, qui cite Itiv. § 96)

8) Le *kaṣṭhamūlasamuccēda* est décrit dans Abhidh. k. v. fœc. As fol.
317 et suiv; il est parallèle au *lāṣṭaprahāṇa*; il résulte des vœux erronés (*mithyā-
dṛṣṭi*), notamment de la négation du fruit de l'œuvre; il se produit dans le *Sam-
buddhiya*, dans le *Pāraśarīya*, mais non point dans le monde des dieux (car,
à peine nés, ils pensent: D'où viens-je? Où arrive-je? Par quel acte? — il y a
donc *kaṣṭhamūlasamuccēda*), ni chez les *śāmbhū* (*śāmbhū*), car leur esprit est
trop faible (*Abhidhāyay prayāyay adyāhātā*)

प्रकृणतो⁽¹⁾ न प्रक्ष्यो भावनाक्ष्य एव वा ।

स चायमविप्रणाशः प्रकृणतो न प्रक्ष्यः⁽²⁾ । [Tib 121b] पार्श्वबन्धनानि कर्माणि
दर्शनमार्गेनैव प्रक्ष्यते⁽³⁾ मा भूदर्या पृथग्ननकर्मसमन्वयात् इति⁽⁴⁾ । अविप्रणाशस्तु तत्क-

1) = *darśanamūrgapraheya-prahāṇataḥ* = en rejetant ce qui peut être rejeté par la vue des vérités. (Voir la note 3).

2) *Akutobhaya* (fol. 77a 6) = *so 'yam avipraṇāṣo duḥkṣādidarśana-praheya-prahāṇān na prahīyate. phala-vyatīkrame* (२३४'सु'२५'म'३) *bhāvanā-mūrgaṇa prahīyate phalotpādanāc cāpi prahīyati eva. tasmād avipraṇāṣa jāyate karmaṇāṃ phalam.* — *Buddhapālita* (f. 265a 7) *so yaṃ duḥkṣa-mudayanīrodhamūrgadarśanapraheya-prahāṇān na prahīyate. so 'yam phala-anyatra-vyatīkrame* (२३४'सु'३१'३३'२५'म'३) *bhāvanayā prahīyate. tasmād avipraṇāṣa...* — २५'म' traduit ci-dessous (320, n. 8) *saṃkrama, vyatīkrama*, on a ailleurs *saṃkrānti*. — Comp. *saṃatīkram*, M. Vyut. § 68. 2.

phala-vyatīkrama = dépasser la conséquence, s'échapper; comme quand, par exemple, avant d'avoir goûté le fruit d'un acte, on s'élève par la *bhāvanā* à l'état d'Arhat. Dans ce cas, l'*avipraṇāṣa* n'agit pas. De même, il n'agit plus quand il a produit le fruit: on dit donc qu'il est abandonné soit par le *phalotpādana*, soit par le *phala-vyatīkrama*.

मप्रकृणोऽपि दर्शनमार्गेण न प्रक्रीयते । किं तु भावनामार्गेण वा⁽¹⁾ तस्य प्रकृणं भवति ।
धातुसमतिक्रमणप्रकृत्ये⁽²⁾ एवेति वाशब्दो विकल्पार्थः ॥ यतश्चैवमविप्रणाशः कर्मविनाशो
ऽपि न नश्यति । कर्मप्रकृणोऽपि न प्रक्रीयते ।

तत्मादविप्रणाशेन ज्ञाप्यते कर्मणा कर्म⁽⁴⁾ ॥ १५

5 यदि पुनरप्यस्याविप्रणाशस्य कर्मणाः प्रकृणो⁽⁵⁾न प्रकृणात्प्रकृणतः⁽⁶⁾ प्रकृणा स्यात्
कर्मणाद्य संक्रमेण कर्मणो विनाशेन कर्मात्तर[95a]संमुखोभावेन विनाशः स्यात्क्यो दोषः
स्यादिति । उच्यते ।

प्रकृणातः प्रकृत्यः स्यात्कर्मणः संक्रमेण वा ।

यदि दोषाः प्रमच्येरंस्तत्र कर्मवधादपः⁽⁸⁾ ॥ १६

10 यदि दर्शनमार्गेण पार्थिवानिर्गमवदविप्रणाशः प्रक्रीयते तदा कर्मणो [वि]नाश
एव स्यात् । कर्मविनाशाच्चार्याणामिष्टानिष्टकर्मफलविपाकः पूर्वकर्मफलहेतुको न स्यात् ।

1) = གཤམ་ comme ci-dessous note 4.

2) ལམས་འཕ་ ཡང་དག་པར་འདས་པས་ གཤམ་ སྤང་པར་བྱ་བ་ ཡིན་ནོ།

3) era est traduit par གཤམ་ — Quand l'agent passe d'un dhātu dans un
dhātu supérieur, la conséquence des actes anciens ne l'accompagne plus, mais ce
passage suppose la dhāvanā

4) སྤང་པས་ སྤང་བ་ མ་ཡིན་ནོ། སྤོང་པས་ སྤང་བ་ཉིད་ གཤམ་ ཡིན། རོལ་
ཕྱིར་ རྒྱུ་མི་ན་པ་ཡིས། ལས་ཀྱི་ འབྲས་ལུ་ བཞེད་པར་འགྱུར།

5) = སྤང་བ་.

6) Masque dans le tibétain — *l'armanah prahānatah*?

7) = འདོར་བ་.

8) གཤམ་ནོ་ སྤང་པས་ སྤང་བ་ རྟེན། ལས་ འཕོས་པ་ཡིས་ འཛིན་ འགྱུར་ན།
ནོ ལ་ ལས་ འཛིན་ལ་ རོགས་པའི། སྤྱོད་རྣམས་སུ་ནི་ སྤལ་པར་འགྱུར། = *l'armanah
nah saniramena ca naryeta*. — Com. *kypho ba yis.. khygs-la zoys* . .